
VALLÁSTUDOMÁNYI SZEMLE

XII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

2016

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

VALLÁSTUDOMÁNYI SZEMLE
VALLÁSTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER
Tizenkettedik évfolyam, 2016/3. szám

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Kiadja: Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest,
együttműködésben a Magyar Vallástudományi Társasággal
Alapító főszerkesztő: Bencze Lóránt
Főszerkesztő: S. Szabó Péter
Főszerkesztő-helyettes: Horváth Orsolya

Szerkesztők:
Adamik Tamás (Disputa)
Németh György (Forrás)
Pecsuk Ottó (Tanulmányok)
Kovács Ábrahám (Tudományunk története és műhelyei)
Lovász Irén (Hírek)
Vassányi Miklós (Recenziók)

Szerkesztőbizottság:
Bugár István, Matthew D. Eddy, Fröhlich Ida, Heidl György, Hoppál Mihály,
Kendeffy Gábor, Máté-Tóth András, Mezei Balázs, Ruzsa Ferenc,
Schweitzer József, Sepsi Enikő, Szentpétery Péter, Szigeti Jenő, Török László,
Vassányi Miklós, Voigt Vilmos, Zentai Tünde, Zsengellér József

A Szerkesztőség címe:
Budapest, Reviczky utca 4.
Tel: 1/483-2900
e-mail: vallastudomanyiszemle@kre.hu

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 1786-4062

A kiadásért felel: Sepsi Enikő
A sorozat kötetei megrendelhetők, illetve 15% kedvezménnyel
megvásárolhatók: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14-16., tel.: 267-5979
és Párbeszéd Könyvesbolt, 1085 Budapest, Horánszky u. 8.
harmattan@harmattan.hu; www.harmattan.hu

A tipográfiai tervet Pintér Zoltán készítette, a nyomdai előkészítést
Csernák Krisztina, a nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

TARTALOM

S. SZABÓ PÉTER: Előszó	5
TANULMÁNYOK	
BAKOS GERGELY OSB: A másság nem intellektualista megközelítése a középkorban? Nicolaus Cusanus <i>De pace fidei</i> című művének magyar kiadása elé	9
VASSÁNYI MIKLÓS: Az isteni jóság értelmezése Ál-Areopagita Szent Dénes <i>Isten nevei</i> című művének 4. részében	16
FARKAS LAJOS: A baranyai Karancs, Kő és Sepse községek református gyülekezeteinek története	22
FORRÁS	
SZÉNÁSI RÉKA – VASSÁNYI MIKLÓS: William Derham: Csillagteológia (1714). Forrásközlés történeti–filológiai bevezetéssel	39
DISPUTA	
SZIGETI JENŐ: Fethullah Gülen, a párbeszéd apostola	65
TUDOMÁNYUNK TÖRTÉNETE ÉS MŰHELYEI	
LOVÁSZ IRÉN: A Magyar Vallástudományi Társaság 25. évfordulója. Egy titkár visszaemlékezései tényekkel és dokumentumokkal	83
HÍREK	105
RECENZIOK	113

ELŐSZÓ

S. SZABÓ PÉTER

A 2016/3. számunk sajátos évforduló-várás és megemlékezés jegyében formálódott. Az egyik ezekből a reformáció kezdetének ötszáz éves évfordulója. Ez ugyan a jövő esztendőben lesz igazán aktuális – Luther Márton 1517. október 31-én szögezte ki tételeit –, de a nagy horderejű, a kereszténység megújulásához hozzájáruló jelentős esemény évfordulójának közeledése már az idei esztendőt is áthatja. Ferenc pápa svédországi látogatása, sok ünnepi aktus, konferencia jelzi, szinte beharangozza, közelíti ezt az évfordulót. Folyóiratunk szerkesztősége új rovat indítását tervezi *A reformáció jegyében* címmel, mellyel a következő, és a jövő évi számokban találkozhatnak olvasóink. Szerzőink figyelmébe is ajánljuk ezt a lehetőséget. De már ebben a számunkban is közlünk egy tanulmányt, Farkas Lajosét, mely Pécsen hangzott el a *Vallási és erkölcsi megújulás a reformáció tükrében* című konferencián, november 4-én. Érdekessége, hogy a hazai reformáció kezdeteinek néhány helyszínét és szereplőjét mutatja be, egy meglehetősen hátrányos helyzetű, sok vihart, megpróbáltatást átélő környezetben. Remélhetőleg a jövő év, a jubileum több ilyen helyszín, helytörténet bemutatásával teszi teljesebbé azt a térképet és történetet, melyet most a Dráva-szög falvainak bemutatásával kezdtünk.

A másik évforduló térben, időben, jelentőségben jóval szerényebb, a *Magyar Vallástudományi Társaság* újjászervezésének huszonötödik évéhez kapcsolódik. Ezt az újjászervezést, a vele járó nehézségeket, erőfeszítéseket mutatja be Lovász Irén korabeli dokumentumokkal bőségesen illusztrált írása, aki a kezdeteknél a társaság titkára volt. A Magyar Vallástudományi Társaság, amely a KRE BTK társa folyóiratunk kiadásában, konferenciákat szervez, könyvsorozatot ad ki a vallástudomány témaköreiből, kapcsolatot tart nemzetközi szervezetekkel és így valóban jelentős szerepet tölt be a vallástudomány magyarországi művelésében, fontos helye van a *Tudományunk története és műhelyei* rovatunk által bemutatott vallástudományi műhelyek sorában.

Izgalmas területre, az aktuális társadalmi, politikai problémák sűrűjébe vezet bennünket a Disputa rovatban Szigeti Jenő írása, mely a ma sok vitát kavará Fethullah Gülen, muszlim hitszónok alakját vázolja.

TANULMÁNYOK

A MÁSSÁG NEM INTELLEKTUALISTA MEGKÖZELÍTÉSE A KÖZÉPKORBAN?

Nicolaus Cusanus *De pace fidei* című
művének magyar kiadása elé¹

BAKOS GERGELY OSB

BEVEZETÉS

Losonczi Pétert egyaránt foglalkoztatta a vallásközi párbeszéd és a politika egymáshoz sok szállal kapcsolódó, korunkban kiváltképpen időszerű kérdésköre. A késő középkori Nicolaus Cusanus (1401–1464) *De pace fidei* című műve mindkét kérdéskörhöz kapcsolódik.² Pétert személyesen érdekelte Cusanus e könyvéhez kapcsolódó munkám, s tőle telhető módon segítette is azt: első írásom Cusanusról magyar nyelven a barátjával, Xeravits Gézával közösen szerkesztett kötetben látott napvilágot.³ Péter világosan látta a vallásközi párbeszéd szempontjából a középkori gondolkodás jelentőségét – ezen fölismeréséről egy másik kötet is tanúskodik, melynek szintén egyik társszerzője lehettem.⁴ Az elmúlt időszakban Cusanus *De pace fidei* jegyzetelt, kísérszövegekkel ellátott magyar fordításán dolgoztam, mostani előadásom e fordítás bevezető tanulmányából, valamint magyarázó jegyzeteiből merít.⁵

¹ Jelen írás a Károli Gáspár Református Egyetem és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem „Filozófia, teológia, politika – Losonczi Péter emlékkonferencia” c. rendezvényén, 2016. június 30-án elhangzott előadás írásos, javított változata. Ezúton fejezem ki köszönetemet a szervezőknek, Boros Gábornak és Vassányi Miklósnak a meghívásért, valamint a publikálási lehetőségért.

² A továbbiakban PF.

³ LOSONCZI PÉTER – XERAVITS GÉZA: *Vita és párbeszéd: a monoteista hagyomány történeti perspektívában*, Goldziher Intézet – L' Harmattan, Budapest, 2004.

⁴ PÉTER LOSONCZI – GÉZA XERAVITS (szerk.): *Reflecting Diversity: historical and thematical perspectives in the Jewish and Christian tradition*, LIT Verlag, Wien 2007.

⁵ A teljes anyag kiadását a Szent István Társulat vállalta, előreláthatólag a 2016-os év végéig. Dévény István elkészítette ugyanezen cusanusi mű egy másik fordítását, lásd NICOLAUS CUSANUS: *De pace fidei. A vallásbékéről*, Könyvpont Kft, 2016. Németh Bálint és Umenhoffer István fordítása szintén idén látott napvilágot, lásd NICOLAUS CUSANUS: *De pace fidei. A hit békéjéről*, (latin és magyar nyelvű kiadás), Kvintesszencia Kiadó, Debrecen, 2016. Itt és most sem az idő, sem a hely nem engedi, hogy a három fordítás összevetésére vállalkozzam.

Az írásom címében megfogalmazott kérdést mindenekelőtt retorikusan kell érteni: a középkori bölcseleti-hittudományi szövegekre gondolván általában jellemzően elméleti, spekulatív tárgyalásmódra számítunk, amelynek gyakorlati és tapasztalati vonatkozásai első olvasásra egyáltalán nem világosak. Az *intellektualista* jelző, valamint annak megkérdőjelezése ezen feszültségre hivatott utalni – tehát összefüggésünkben nem a *voluntarista* kifejezéssel áll szemben.⁶ Nicolaus gondolkodása természetesen elméleti, illetve spekulatív is – ennyiben *intellektuálisnak*, azonban mégsem intellektualistának mondható. Írásommal szeretnék rámutatni a cusanusi gondolkodásnak az intellektualizmust meghaladó többletére.

Amennyiben azonban Cusanus esetében a másság nem intellektualista megközelítéséről beszélhetünk, annyiban magát Cusanus szövegét is hasonlóképpen kell olvasnunk: természetesen figyelniük kell érveire, ezen túl pedig érdemes a szöveg egyéb jellegzetességeit szintén figyelembe vennünk. Tehát egy olyan hermeneutikai megközelítés szükséges, amely egyként törekszik komolyan venni a mű bölcseleti, irodalmi, történeti és teológiai vonatkozásait. Tanulmányommal ebbe az irányba szeretnék tenni néhány lényeges lépést: a bevezető történeti megjegyzések után Cusanus vallásfogalmát, a *PF* műfaját, majd a benne említett helyeket, végül pedig a szerzői szándékot tárgyalom.

A SZÖVEG KELETKEZÉSÉRŐL

1453 igencsak sűrű esztendő lehetett Nicolaus Cusanus számára. 1448 óta volt a római egyház kardinálisa, 1450-től pedig a tiroli Brixen (Bressanone) püspöke. Egyházjogászként, diplomataként, a pápa bizalmasaként és különmegbízottjaként különböző alkalmakkor különféle egyházi megbízatásokat kellett teljesítenie. Mégis, amikor 1453. május 29-én értesült arról, hogy az oszmán török sereg bevette Konstantinápolyt, Nicolaus nemcsak megrendült e hír hallatán, hanem példás gyorsasággal cselekedett: még ugyanazon év őszén, szeptember 21-én befejezte a *PF*-et.

A RELIGIO FOGALMA

E könyv vallásbölcseleti jelentősége hazánkban sem ismeretlen. Mezei Balázs a vallás fogalmának fejlődéséről nyújtott történeti-rendszeres áttekintésében arra hívja föl a figyelmünket, hogy a *religio* jelentése a XV–XVI. században gyökeresen átalakult.⁷ Ezen mélyreható változások egyik jelentős oka a *reformáció* mellett ép-

⁶ E pont tisztázását Schmal Dániel kollégámnak köszönhetem.

⁷ MEZEI BALÁZS: *Mai vallásfilozófia*, Kairosz, Budapest, 2010. 17–20. A lábjegyzetekben a szerző utal más munkájára, ahol részletesebben tárgyalja e kérdést.

penséggel az iszlámmal való történelmi szembesülés volt: „Az iszlám [...] egységes kulturális alakzat volt, amely sorra foglalta el a kereszténység ősi városait és térítette át a lakosságot a saját hitére.”⁸ Ebben az összefüggésben Mezei külön megemlíti Cusanust és a PF-et is.⁹ Cusanust – és más kortársakat – a történelmi kataklizma kényszerítette annak fölismerésére, hogy az iszlám szintén vallás (*religio*), nemcsak szekta, azaz egy tan vagy tanító követőinek egy csoportja (*secta*).¹⁰

Természetesen Cusanus vallásfogalmának bölcséleti nyomon követése sokat meríthetne a korábbi írásokból, elsősorban a *De docta ignorantia* és a *De coniecturis* című művekből. Ugyanakkor Mezei joggal mutat rá arra, hogy Cusanus a vallásosságban mindenekelőtt *természetes valóságot*, a vallások közötti összhangban pedig egy *természetes követelményt* lát, amely egyrészt az ember boldogságra törekvésében, másrészt az egyetlen Istenben alapozódik meg.¹¹ A religiók egysége azonban nem isteni kinyilatkoztatás, hanem *emberi belátás* eredménye.¹² A PF tétje éppenséggel e belátás.

MŰFAJ

Épp ezért nem szabad félreértenünk e könyv műfaját. A (mennyei) látomás műfaja ugyanis hagyományosan a vallási képzelet és remény kifejezése, a könyvben olvasható párbeszédeket pedig egy *látomás (visio)* vezeti be.¹³ A PF mégsem pusztán a (vallásos) képzelet ügye, nem egyszerűen egy a keresztény látomásos szövegek közül. Maga a szerző figyelmeztet arra, hogy *értelmes gondolatmenetet* akar megosztani velünk. A könyv tartalma tehát nem irracionális, nem értelmetlen, főleg nem nélkülözi a komoly gondolkodást. Olyan „*intellektuális*” látomásról beszélhetünk, amely meg kívánja haladni a skolasztika szörszálhasogatását. Ugyanakkor keresztény gondolkodásról van szó, amely rá van utalva az isteni kegyelemre – mivel emberi gondolkodásunkat „*a Sötétség Fejedelme*” veszélyezteti.¹⁴

A PF mennyei konferenciákról szól, s ezen irodalmi eszköz alkalmazása egyszerűs mind közvetlenül utalhat a könyv korlátaira. Csak az első két mennyei tanácskozásról olvasunk részletes beszámolót: itt találhatjuk Cusanus gondolatmeneteit.

⁸ MEZEI BALÁZS: *Mai vallásfilozófia*, i.m., 18;

⁹ Uo., a PF-ről lásd uo. a 8. lábjegyzetet.

¹⁰ Vö. uo. 140, 321.

¹¹ Uo., 18–19. 8. lábjegyzet. Lásd pl. PF VI 17, „Mindazok, akik valaha is több istent tiszteltek föltételezték az [egyetlen] istenséget”, valamint XIII 45: „mindenki azt reméli, hogy valamikor elérheti a boldogságot – s e boldogságra irányul minden vallás”.

¹² MEZEI BALÁZS: *Mai vallásfilozófia*, i.m., 18–19.

¹³ PF I 1.

¹⁴ PF I 7.

Ugyanakkor a harmadik megemléített konferencia nemcsak isteni kegyelem függvénye, hanem jelentős mértékben a világ bölcseinek erőfeszítésén múlik. *Vajon a népek bölcsei miként juthatnak el odáig, hogy megfelelő módon gondolkodjanak a (vallási) különbségekről? Hogyan érhetik el s őrizhetik meg a (vallási) békét?*

A szöveg szerzőjének válasza e kérdésre saját teológiai reményében alapozódik meg. Azonban még ha el is fogadjuk Isten működésének valóságát, aligha tűnik valószínűnek, hogy Cusanus mindössze annyit üzenne, hogy ölbe tett kézzel várjuk az isteni beavatkozást. A keresztényeknek természetesen föladata az imádság, ugyanakkor a *PF értelmes látomása* az emberi értelmünkhöz is szól. Úgy tűnik, a *PF* olvasójának saját magának kell megválaszolnia a föltett kérdéseket, miközben Nicolaus segítsége a válaszhoz ott található írása szövegében.

A SZÖVEG HELYEI

A *PF* csak sejteti, hogy a szerző a konstantinápolyi harcoktól biztos távolban, azonban kortársai megrendülésében osztozva írja könyvét.¹⁵ A kezdő sorokban földidéztet véres események színhelye, Konstantinápoly, mindazonáltal ismerős számára. 1437-ben IV. Jenő pápa megbízásból Nicolaus járt az ősi városban, ahonnan 1438-ban a bizánci császárral, a pátriárkával, valamint huszonnyolc metropolita püspökkel együtt utazott tovább Itáliába. Cusanus számára e hely tehát földidezi – személyes kapcsolataival mellett – a kereszténység vallási-politikai egységéért tett saját erőfeszítéseit, valamint a görög bölcselettel, különösen a platonikus hagyománnyal való kapcsolatát. Egyúttal ennek az útnak köszönhetné élete egyik legfontosabb bölcseleti belátását.¹⁶

Bizánc mint hely ily módon kapcsolódik az *elragadtatás helyéhez*. Ez utóbbit a *PF* szövege földrajzilag nem pontosítja, hiszen elégséges, ha az európai keresztény olvasó a saját maga helyére ismer benne. Akár pusztai irodalmi eszközt, akár valós vallásos tapasztalatot keresünk a leírt elragadtatás mögött, annak evilági helyszíne azért sem lényeges, mivel a földrajzi részletezés alighanem elterelhetné figyelmünket az olvasó saját (szellemi) átalakulásáról. A lényeg tehát, hogy az *istenti elragadtatás*, avagy a *szellemi reflexió* – Cusanus e kettőt nem választotta el élesen egymástól – „helye” a mi „helyünk” legyen. Avagy röviden: *a belátás helye*.

A leírt elragadtatás első lépésben a Mennyei Tanácsba (*concilium excelsorum*) röpít bennünket. Majd ugyancsak egy mennybeli konferenciáról olvashatunk. Egészen pontosan „*az értelem egében*” (*in caelo rationis*) találjuk magunkat.¹⁷ Való-

¹⁵ Cusanus 1452 Nagypéntekétől 1458-ig Dél-Tirolban tartózkodott.

¹⁶ Lásd *De docta ignorantia III Epistola auctoris* 263, Nicolaus szerint a belátásra egészen pontosan az Itáliába vezető tengeri úton tett szert.

¹⁷ *PF* XIX 68.

jában az itt zajló tárgyalás előkészítő szakasza annak a nagy tanító és fölvilágosító munkának, amelyet a nemzetek bölcseinek *saját népeiknél*, tehát itt, *a földön* kell majd elvégezniük. A végső lépés pedig egy nagy találkozót lesz *Jeruzsálemben*.

E Szent Város szent helye mindhárom nagy egyistenhívő vallásnak, a zsidóságnak, a kereszténységnek és az iszlámnak. Már a zsidóság, aztán a kereszténység számára összekötő szerepet töltött be az isteni és az emberi világ között. Itt állt valamikor a zsidóság központi szentélye, a Templom. Itt halt kereszthalált és támadt föl Jézus. A *Jelenések könyve* (3,12) szerint egy új Jeruzsálem fog leszállni az égből. A *János evangéliuma* (11,52) szerint Jézus halálával összegyűjti Isten szétszóródott gyermekeit – föltehetőleg szintén Jeruzsálemben.¹⁸ Sőt a Szent Város a középkori keresztény kultúra és több muszlim számára szellemi értelemben a föld közepe (*umbilicus mundi*) volt. Régi arab és európai térképeken láthatunk erre utaló ábrázolásokat. Jeruzsálem a PF legvégén szintén ilyen központi helyként jelenik meg.¹⁹ A PF-ben tehát Jeruzsálem jelentése egyszerre *történeti*, *jelképes* és *eszkatológikus*. A közös zsidó-keresztény vallásos remény szerint e helyen teljesedik majd be az emberiség sorsa. A mennyei konferencia végeztével ezért érkezik meg ide, Jeruzsálembe a szöveg.²⁰

A SZERZŐ SZÁNDÉKA

Vajon kiknek írta Cusanus művét? – Természetesen minden szerző mindennek-előtt bizonyos értelemben magának ír. A PF látomásos kerete, illetve műfaja, a mű gyors elkészülte az alkotóvágy feszültségéről tanúskodnak. Mivel azonban a szövegnek nincsen ajánlása, csak találgathatunk avval kapcsolatban, vajon mely kortársak figyelmére számított Nicolaus. A PF-nek a Vatikáni Könyvtárban őrzött kézírata, valamint Cusanus jó kapcsolata a pápával azt mutatja, hogy a Római Katolikus Egyház vezetőjének figyelmére esetleg számíthatott. A PF legrégibb, leginkább megbízható kézírata viszont a Salamancai Egyetemi Könyvtárban található. Cusanus barátjának, Johannes de Segobia címzetes cézárei érseknek (1393–1458) a hagyatékából került oda. Nicolausnak hozzá intézett leveléből világos, hogy barátja figyelmébe akarta ajánlani e könyvet.²¹ Ráadásul Segobia maga is Cusanuséhoz hasonló vállalkozáson, az iszlám vallás békés megismerésén dolgozott. Megkockáztathatjuk tehát azt az állítást, hogy az oszmán fenyegetés nyilvánvaló

¹⁸ Vö. *Jn* 7,38; *Ez* 47,1–11; *Zak* 14,8; *Zsolt* 102, 21–22.

¹⁹ PF XIX 68, vö. *Ez* 5,5.

²⁰ Zsidó eredetű, népies keresztény értelmezés szerint a Jeruzsálem név jelentése *béke városa*, *béke lakhelye* vagy a *béke látomása*. (Vö. *Zsolt* 122.) E jelentések mind jól illeszkednek a PF gondolatmenetébe.

²¹ Kiadásra váró fordításom e levél szövegét is tartalmazza.

politikai vonatkozásai, valamint saját egyházpolitikai szerepe és kapcsolati köre miatt Cusanus gondolhatott arra, hogy a pápa, illetve az akkori Európa más vezető gondolkodói vagy politikai vezetői olvassák el könyvét.

Vajon Cusanus milyen olvasókat képzelt el magának? – E kérdést természetesen érdemes átfogalmaznunk a következő alakra: *Hogyan kell olvasnunk e művet?* – Tulajdonképpen e kérdéskört az előző két szakaszban már érintettem, a PF szerzőjének általában vett szándéka és üzenete pedig eléggé világos: az oszmán agresszióra adandó igazi keresztény válasznak a békét (*pax*) kell megcéloznia. A könyv mindenekelőtt ezt akarja megértetni velünk. Cusanus számára azonban a békére való komoly törekvés nem zárta ki Európa fegyveres védelmét. A pápa bizalmasaként haláláig egy, az oszmán támadásra válaszoló kereszties hadjárat megszervezésén fáradozott. Mint Segobiához írt levele sejteti, az összeurópai (fegyveres) megoldás akadozott. Cusanus halála után sem valósult meg.

Ugyanakkor a Bibliában, amelynek nyelve, képei és elbeszélései alapvetően meghatározták Nicolaus gondolkodását, a béke jóval többet jelent a fegyvernyugvásnál. A bibliai *béke* (*salóm*) magába foglalja mindazt, ami lehetővé teszi az emberi élet kiteljesedését. Mint ilyen szoros kapcsolatban van a megváltással, ember és Isten kapcsolatának helyreállításával. Így értve a békét az megegyezik az üdvösséggel, legalábbis annak evilági vonatkozásaival. Továbbá a keresztény számára e béke lényegileg *személyes*, mivel Jézus Krisztus személyén, a vele való személyes kapcsolaton keresztül valósul meg – egy olyan emberi személy által, aki egyszersmind a Szentháromságos Isten Második Személye.²² Nem véletlen tehát, hogy az *Ige* központi szerepet játszik a PF-ben.

A PF szerint lényeges a fegyvernyugvást hozó politikai megoldás. Ama béke tehát, amelyre Nicolaus el akarja vezetni olvasóját, mindenekelőtt azt jelenti, hogy nem fegyveres támadással, hanem *katonai védekezéssel* válaszolunk. Válaszunk azonban nem érhet itt véget, egyénenként is bőven akad tennivalónk: alaposan meg kell vizsgálnunk saját (vallási) álláspontunkat, gondosan tanulmányoznunk kell a Másik kultúráját, majd bölcs párbeszédet kell kezdenünk a Másikkal. Az egyéni és politikai szint szétválasztása teszi lehetővé a kihívás egyszerre kifinomult és valószínű megközelítését. A PF szerzője szellemi munkára hívja olvasóját: arra hívja őt, hogy gondolja végig s gondolja tovább a szövegben fölvetett gondolatmeneteket, mindeközben pedig ne adja föl a (keresztény) hitet s reményt.

A mai olvasó számára érdemes külön kiemelni Cusanus szinte *fenomenológiai alaposágú* figyelmét egyes gyakorlati részletek iránt.²³ A szerző az emelkedett irodalmi stílus és a magasröptű bölcséleti-teológiai gondolatmenet ellenére sem feledkezik meg a részletekről, a gyakorlati mozzanatokról. E jellegzetességgel arra

²² Vö. *Ef* 2,14; *Mik* 5,4a.

²³ Lásd különösen PF XVI 54–60: a Pál (a pogányok apostola) és az együgyű tatár (az egyszerű, de egyistenhívó népek képviselője) közötti párbeszédet.

ösztönzi olvasóját, hogy maga is hasonlóképpen járjon el. Cusanus művét tehát alkalmasint akkor olvassuk megfelelő módon, ha gondosan (újra)olvassuk szövegét, miközben ugyanilyen gondossággal (újra)olvassuk valóságunkat – ami egyúttal a vallások világának folyamatos (újra)olvasását is jelenti. Meggyőződésem, hogy globalizált világunkban, egy egyszerre multikulturális és sokféleképpen megosztott Európában, hazánkban, a „népek (új) országútján”, a vallási pluralizmus, fanatizmus és globális terrorizmus korában e kihívás mit sem veszített időszerűségéből.

AZ ISTENI JÓSÁG ÉRTELMEZÉSE ÁL-AREOPAGITA SZENT DÉNES ISTEN NEVEI C. MŰVÉNEK 4. RÉSZÉBEN

VASSÁNYI MIKLÓS

1. *Bevezetés.* Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy Ál-Areopagita Szent Dénes *Isten nevei* c. művének 4. része hogyan alkotja meg az isteni jóság fogalmát. Dénes a fő pozitív teológiai szövegének e jól ismert részében Istent először platonikus terminusokkal mint a Jót (*tagathon*) írja le, azután fokozatosan kibővíti ezt a nevet a „Jó-és-Szép” *hendiadyoin*-szerű szerkezetté (*to kalon kai agathon*). Ezután a Szép, a Jó és az Egy azonossága mellett érvelve végül előadja híres – proklosi eredetű – teodiceáját a rossz nemlétéről. A teodicea kérdését itt nem tárgyalom, hanem csak azt szeretném elemezni, hogy Dénes milyen alapon bizonyítja, hogy Isten jó, és hogy pontosan mit ért isteni jóság és szépség alatt. A Jó-és-Szép értelmében vett Isten dénesi fogalmának elemzése arra a felismerésre fog vezetni, hogy ebben a – platonikus eredetű – ideában egy alapvető filozófiai feszültség vagy kettősség van jelen. E szembenállási tendenciát, mely különösen Dénes isteniszeretet-fogalmában érhető tetten, a transzcendencia transzcendálásának nevezhetjük.

2. *A Jó dénesi teológiájának alapvonalai.* Dénes pozitív teológiájának alapvetését az *Isten nevei* 1. és 2. részei tartalmazzák. E részekben az Areopagita lényegileg megkülönböztet egy ultra-transzcendens alapot és egy kifelé orientált perifériát Istenben. Ezáltal megjelenik az egység-elvű alapteológia és az isteni személyek trinitárius teológiája közötti különbség, illetve szembenállás. Dénes számára mindenestre az egyesülés (*henōsis*) az első determinatív mozzanat Istenben: már itt megelőlegezi, hogy Isten mindenekelőtt a (plótinosi-proklosi) Egy. De az „Egy”-ként felfogott Isten teológiáját nem fejt ki sem az 1., sem a 2. részben, úgyhogy az első istennév, amelyet Dénes teljes körűen kidolgoz, a 4. részben szereplő „Jó” (mivel a 3. rész nem más, mint Dénes azonosítatlan tanítómestere, Hierotheos dicsérete). Ez a Jó mint eminens (az okozat rendjén tülemlelkedő) ok teológiája. E kauzális teológia fontos vonása, hogy ahogyan a szöveg előrehalad, a Jó egyre inkább elnyeri az egyetemes hatóok jellegét is – miközben (Dénes és a peripatetikus hagyomány szerint) nem szűnik meg cél-okként is működni. A ható- és a cél-ok ezen azonossága bizonyos mértékben máris előrevetíti az Isten által keltett egyetemes mozgás körkörösségét a dénesi metafizika keretei között, a kozmikus kiáradás és visszatérés Isten-mozgatta ciklusát. De számunkra most egyelőre az

a fontos, hogy Dénes az első komoly teológiai elemzését Istennek mint a minden létező első létesítő és cél-okaként felfogott „Jó”-nak szenteli, nem pedig az Egynek, vagy a Létnek.

E tanítás szerint Isten belülről fakadóan és természetéből eredően jó, amennyiben a teremtető Isten bensőjéből fakad, és mivel nyilvánvalóan jó, hogy létezik a létezők széles spektruma. Másként szólva, Isten lényegileg azért jó, mert Ő a Teremtő. A teremtetett létezők hiánytalan sorozatának analitikus leírása tehát azért része a Jó dénesi teológiájának, mert a Jó és a Lét korrelációban állnak: a Jót az jellemzi, hogy Létet hoz elő, és az egész Létet az jellemzi, hogy a Jó felé fordul, és a Jó felé törekszik.

Ez a korreláció segít a Jó dénesi fogalmának finomra hangolásában: hogy a Jót jónak láthassuk, először ki kell nyilatkoztatnia a jóságát azáltal, hogy megteremti a Létet. Ezért bár Dénes számára a „Jó”-ként felfogott Isten megelőzi a „Lét”-ként felfogott Istent (aki az *Isten nevei* 5. részének tárgya) a kifejtés rendjében, a Jó mégsem több, mint Isten kiváltképpen aspektusa: az első isteni attribútum az emberi megismerés rendjében, a *primum quoad nos*. Másként szólva, a Jó – Isten egy olyan arculata, amely a Lét jóságától függ; és hogy a Lét jobb, illetve tökéletesebb, mint a nemlét, az Dénes értékrendjének egy implicit, de abszolút érvényű, kimondatlan axiológiai premisszája.

Amint Dénes elkezd taglalni a maga hierarchikus ontológiáját, a Jó és a Lét korrelációjának tézisé először az angyalok rendjén mutatja be: az angyalok változatlan és tisztán szellemi lények, amelyek közvetlenül a Jóból áradnak ki, és eleve a Jó felé törekednek vissza. Azáltal, hogy az anygali rend természetét kezdi taglalni, az Areopagita tulajdonképpen egy teljes indukciót nyit meg, melynek célja rendszeresen bizonyítani, hogy Isten azon az alapon nevezhető jónak, hogy a Lét kivétel nélkül minden osztálya jó: az angyalok, a lelkek, az állatok, a növények és még maga az anyag is. Sőt, az égi mechanika rendezett mozgásai is azt bizonyítják, hogy a bolygópályákat is a Jó határozta meg.¹ A Jó jelenléte ilyenformán kozmikus: átíveli és átjárja az egész anyagi univerzumot egyik végétől a másikig.

De nemcsak a különböző fajok és nemek jók önmagukban véve, mint létező lények, hanem létük feltételei – amilyenek mindenekelőtt az azonosság és a különbség – szintén jók. A Jó ezenkívül szellemi értelemben is jótékony, amennyiben ő a magasabbrendű megismerés és megváltó felemelkedés forrása. Jótékony besugárzásának hatása alatt az emberi lelkek rendszerszerűen mozognak fölfelé a szent vezérlés (*hierarchia*) keretei között. Megismerésük folytonosan növekvő mértéke – amely a Jó értelmi fényének hatására történő megvilágosodás – egyben ontológiai átsorolódás, magasabb osztályba lépés is. Ez az újplatonikus felemelkedés

¹ Ebben az összefüggésben érdemes visszagondolni a *Timaios* azon részére (38 D 1-4), ahol Platón posztulálja, hogy a bolygópályák tökéletes kör alakúak (lásd erről a *Törvények* X. könyvét is).

és visszatérés az okba az egyetemes gondviselés működésének eredménye, amely a lét egész kiterjedésében semmit sem hagy felügyelet nélkül.

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a Lét olyan mező, melynek feladata demonstrálni az Első Ok jóságát. A Lét ezért az Areopagita szerint lényegileg kinyilatkoztatás. Az első emanáció, az anyagi rend külön missziója ezzel összefüggésben a rejtett isteni lényeg, a szupra-intelligibilis isteni mag felfedése, a tájékoztatás Isten egyébként teljesen hallgatólag és transzcendens középpontjáról. Az anygálok ebben a sajátos értelemben megvilágítják a Jót, amely viszont értelmi megvilágításban részesíti őket. A kinyilatkoztatás és a gondviselés ilyen módon egyaránt mint a lét okára mutat rá az isteni jóságra.

3. *Isten mint Szépség.* A 4. rész 7. fejezetétől kezdve Dénes azt kezdi fejtegetni, hogy a „Jó”-ként felfogott Isten szép is. Szerzőnk ezen a ponton nyíltan bevezeti a platóni részesedés-elméletet (*metokhé*), amikor a *Lakomából* szó szerint idézi az idea fogalmának legrészletesebb kifejtését a platóni életműből.² A bibliai Isten ezáltal a platóni Szép ideájaként (*to kalon*) határozódik meg. A Szép ezen fogalma azonban az újplatonikus Egy valamely aspektusának vagy változatának bizonyul, amennyiben Dénes egységesítő elvként jellemzi: a Szép egyszerű, ezért egyszerűsít és egyesít; vonzerőt fejt ki, miáltal összehúzó és egyesít, különösen mint cél-ok. A Szép tehát ennyiben nem is egyszerűen az Egy, hanem még a Jó is: *to kalon-kai-agathon*. Szerzőnk itt a vezető platóni ideák olyan fúzióját valósítja meg, amelyet Platon maga sohasem hajtott végre.

A sokarcú Egy itt továbbá egyetemes generatív princípiumként jelenik meg, amely egyszersmind egyetemes formai ok is: nemcsak a lét, hanem a lényeg forrása is. Bizonyára ennek fényében kell értelmeznünk azt a sokat ismételt dénesi tézist, mely szerint Isten lényegfeletti, *hyperousios* – hiszen eminens értelemben a dolgok lényegei fölött helyezkedik el mint azok folyamatosan teremtő oka. A lényegfelettség (*supraessentialitas*, *hyperousiotés*) attribútuma tehát ismét az isteni teremtőerőt hangsúlyozza: Isten mint a Szép-és-Jó-és-Egy a lényeg és a lét, az egység és az egyetemes rend és illeszkedés forrása egyaránt. Isten teremtő *supereminentiája* a leibnizi *ens extramundanum*éhoz hasonlít, amely a véges dolgok láncolatán, vagyis a világon (*concatenatio rerum finitarum*) kívül helyezkedik el. Miután Isten ily módon jóságának túlzott bősége és mintegy túlfolyása révén tartja fenn a világot, ezért ennyiben úgy dönt, hogy felülemelkedik saját transzcendenciáján, és „átmegy” egy teremtő túlzásba (γενητική ὑπερβολή; 4, 10 *ad fin.*).

4. *Teremtő szembenállás az Egy belsejében.* Az önkinyilatkoztatás és önmeghaladás e tendenciáját legjobban az isteni Szeretet összetett fogalma fejezi ki, amely

² οὗτε γιγνόμενον οὐτε ἀπολλύμενον, οὐτε αὐξανόμενον οὐτε φθίνον, ἔπειτα οὐ τῇ μὲν καλόν, τῇ δ' αἰσχρόν, οὐδὲ τοτὲ μὲν, τοτὲ δὲ οὐ, οὐδὲ πρὸς μὲν τὸ καλόν, πρὸς δὲ τὸ αἰσχρόν, οὐδ' ἔνθα μὲν καλόν, ἔνθα δὲ αἰσχρόν, ὥς τισὶ μὲν ὄν καλόν, τισὶ δὲ αἰσχρόν. ... ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὐτὸ μεθ' αὐτοῦ μονοειδὲς αἰεὶ ... (*De divinis nominibus* 4, 7; *Symposium* 211 A 1-5.)

Dénes értekezése csúcspontján jelenik meg. Az isteni Szeretetről (*agapē* és *erōs*) szóló értekezés-az-értekezésben (4, 11-17) szemmel láthatólag az isteni természet leglényegibb és egyszersmind legparadoxabb leírása is az *Isten nevei* 4. részében.

A Szépség és a Szeretet, mondja itt Dénes bevezetésképpen, szorosan összetartoznak, amennyiben a szépség szeretetet indukál. Isten nézőpontjából tekintve a Jó „kifelé” irányuló mozgása szintén szeretet. A szeretet ezen előtörése a Jóból egyfelől nem meglepő, hiszen a jóság lényege bizonyos szempontból nézve az önmeghaladó kiterjeszkedés – *bonum est effusivum sui*. De a világonkívüli Jóként elgondolt Istenből kiáradó szeretet megcáfolja az isteni transzcendencia tézisé. A szeretet révén a Jó, amely egyszersmind az Egy és a Szép is, felülemelkedik saját transzcendenciáján, lemond eredeti *splendid isolation*jéről, bár eddig mindig úgy láttuk, hogy a teremtés határain kívül, egy túlelemelkedő oki rendben helyezkedik el. Isten ezen kimozdulása lényegileg a *condescensio* aktusa, amely ellentmond Isten fent leírt transzcendens természetének, vagy inkább fölülírja azt. Elvégre Istent fentebb túlvilági platonikus ideának, a Szépség változatlan ősmintájának láttuk, melyet mindenekelőtt a megváltozhatatlanság (ἀμεταβλητον) értelmében vett önazonosság (ταυτόν) jellemez. Ilyenformán logikai ellentmondás alakul ki az isteni önazonosság és változatlanság, illetve a Máshoz való radikális odafordulás között, ami pedig a szeretet lényege. Ha tehát Isten eredetileg megismerhetetlen (ἄγνωστος) és kimondhatatlan (ἄρρητος) volt, akkor most kétszeresen megismerhetetlen (ὑπεράγνωστος) és kimondhatatlan (ὑπεράρρητος), amennyiben meghaladja a saját transzcendenciáját.

Az isteni Szeretet lehet az oka annak, hogy „a Jó”-ként felfogott Isten *valóban* túlvilági és felfoghatatlan. Az isteni természet ebben a megközelítésben egyszerre egyszerű és összetett, amennyiben egy platóni idea módjára önazonos, de ugyanakkor létrehozza és szereti a tőle gyökeresen különbözőt. A dénesi teológia szerint Isten ezen odafordulása a különbözőhöz nem periferikus elmozdulás, jóllehet Isten rejtett fundamentuma változatlanul tökéletes elszigeteltségben marad: Dénes – és szellemi tanítványa, Maximos – gyakran figyelmeztetik az olvasót, hogy az isteni *philanthrōpia* Isten bensőjéből, lényegéből ered. Ha megfontoljuk, hogy ez az önmeghaladó tendencia Istenben egyfajta isteni önfeláldozás, akkor úgy tekinthetjük Isten teremtő önmegtagadásának tézisé, mint a keresztény megváltástan és az újplatonikus ontológia metszéspontját – amelyet Dénes szemmel láthatólag szívesen foglal el.

A szeretet teológiájáról beszélni továbbá annyi, mint egy interperszonális érzékenységgel és képességekkel bíró isteni *személyről* beszélni. Dénes istenfogalmának megalapozása a személytelen platonikus idea ugyan, de ez ilyenformán személyessé válik, és felölt egyfajta arculatot – a platonikus idea szeretetet gyakorló személy lesz.

Miközben a Jó teremtő kiáradását taglalja, Dénes a 4. rész 14. fejezetében emlékeztet bennünket arra is, hogy ez az emanáció nem egyszerű, egyirányú

folyamat: miután a Jó cél-ok természetű is, ezért kiadásai az *exitus* és *reditus* örökké önmagába visszatérő körében mozognak. Az isteni szeretet ezen örökös cirkularitása „a Jón keresztül, a Jóból, a Jóban és a Jóba” (melyet Dénes Hierotheos újplatonikus terminológiájával ír le a 15.-17. fejezetekben) ismét csak ellentmond a platóni idea örökös változatlanóságának.

5. *Platonikus ontológia keresztény „csúcsteológiával.”* Mindezek alapján jogosan fogalmazunk úgy, hogy az Egy dénesi fogalma termékeny önellentmondást tartalmaz. Ez a feszültség Isten fundamentuma és perifériája között alakul ki annak során, ahogyan az Areopagita fokozatosan kifejti az isteni szeretetről szóló tanítását. Dénes a Jótól mint Isten kiváltképpen aspektusától kiindulva és a Szépséget és az Egyet is az Istent alkotó aspektusokhoz csatolva valójában egyfajta *transcendentale*-doktrínát hoz létre (*unum, bonum, ens, pulchrum*), melynek istenfogalmát nehéz úgy látni mint tökéletes egységet. Ez a nehézség paradoxonná válik, amennyiben Dénes kitart amellett, hogy a Jó – a lényegfeletti, ideális jellege ellenére és a léten túli, eminens rendben való elhelyezkedése dacára – az isteni szeretet aspektusa alatt gondviselést gyakorol a teremtetés iránt.

Ez a megfontolás felveti azt a régi kérdést, hogy milyen viszony van platonikus ontológia és keresztény teológia között Dénes titkos és eredeti kombinációjában. Úgy tűnik, hogy az *Isten nevei* 4. részében leírt Isten „legelőbb” vagy legelőnkebb aspektusa éppen az isteni Szeretet. Szerzőnk itt a legintuitívabb és legihletettebb, a legkreatívabb és talán egyben a legkontraintuitívabb is. Ezért azt gondolom, hogy bár istenfogalma lényegileg a platóni ideán alapul, az isteni *agapē* és *erős* tana révén mégis keresztény „csúcsteológiát” épít fel a platonikus alapokra. Az újplatonikus metafizikai szubsztrátum megkoronázása a szeretet keresztényibb jellegű teológiájával számomra tudatos rangsorolásnak, választásnak vagy értékítéletnek tűnik Dénes részéről. Ezen a ponton talán érdemes felidézni, hogy a szerelem (*erős*) a *Lakomát* író Platón számára nem több *daimōnnál*, míg Dénes számára maga Isten meghatározó aspektusa. Ez – legalábbis az én szememben – fontos dogmatikai különbségnek tűnik, amely ismét Dénes keresztény preferenciáira utalhat. Bár metafizikatörténeti összefüggésben rá lehet mutatni, hogy a Sok származtatása az Egyből platóni eredetű gondolat, és hogy a gondviselés Proklos teológiai rendszerében is helyet kap (vö. *De providentia et fato*), Dénes szintézise mégis kiemeli a személyként felfogott Isten fogalmának előnyeit, és megmutatja, hogy a szeretet személyes aktusa értékesebb, mint a Sok személytelen kiadása az Egyből.

Bár Dénes az *Isten nevei* 4. részében állítja: eldönthetetlen, hogy Isten lényege pontosan micsoda (hiszen Ő lényegfeletti), az isteni lényegfelettséget mégis úgy ábrázolja, mint leereszkedést a lényegbe a transzcendencia transzcendálása révén, a túlemelkedésen való túlemelkedés révén; és azt is kimondja, hogy az isteni szeretet lényegből fakadó. Ezért minden újplatonikus agnoszticizmusa ellenére Dénessel annyit mégiscsak állíthatunk Isten lényegéről, hogy teremt, és hogy szeret – és ez a

kettő lényegileg ugyanaz, amennyiben nem merül fel más motiváció a teremtésre, mint a szeretet.

Bibliográfia

- Boese, H., ed. *Procli Diadochi tria opuscula (De providentia, libertate, malo) Latine Guilelmo de Moerbeka vertente et graece ex Isaacii Sebastocratoris aliorumque scriptis collecta*. Berlin: De Gruyter, 1960. (Quellen und Studien zur Geschichte der Philosophie 1)
- CD I = *Corpus Dionysiacum I: Pseudo-Dionysios Areopagita: De divinis nominibus*. Hrsg. von B. R. Suchla. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1990. (Patristische Texte und Studien, Bd. 33.)
- Dodds, E. R., ed. *Proclus: The Elements of Theology*. A Revised Text with Translation, Introduction and Commentary. Oxford: Clarendon Press, 1963.
- Jones, D. J., transl. *Pseudo-Dionysius Areopagite: The Divine Names and Mystical Theology*. Translated from the Greek with an introductory study. Milwaukee (Wisconsin): Marquette University Press, 1980. (Mediaeval Philosophical Texts in Translation, № 21)
- Koch, H. *Pseudo-Dionysius Areopagita in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysterienwesen*. Mainz: Verlag von Franz Kirchheim, 1900. (Forschungen zur Christlichen Literatur- und Dogmengeschichte)
- Louth, A. *Denys, the Areopagite*. London–New York: Continuum, 1989 and 2001.
- Luibheid, C., transl. *Pseudo Dionysius: The Complete Works*. Foreword, notes and translation collaboration by P. Rorem. New York: Paulist Press, 1987. (The Classics of Western Spirituality) [Mint Eric Perl is rámutat (*Theophany* c. könyve ix. oldalán), ez a szöveg inkább parafrázis, mint fordítás.]
- Podolak, P., ed. *Dionysii Areopagitae De mystica theologia, De divinis nominibus interprete Marsilio Ficino*. Napoli: M. D'Auria Editore, 2011. (Storia e testi 20)
- Perl, E. D. *Theophany. The Neoplatonic Philosophy of Dionysius the Areopagite*. Albany: State University of New York Press, 2007.
- Rorem, P. *Pseudo-Dionysius. A Commentary on the Texts and an Introduction to their Influence*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Suchla, B. R., transl. *Pseudo-Dionysius Areopagita: Die Namen Gottes*. Stuttgart: Hiersemann Verlag, 1988.
- Suchla, B. R. *Dionysius Areopagita: Leben – Werk – Wirkung*. Freiburg–Basel–Wien: Herder, 2008.
- Vassányi, M. “Structure and Meaning of St. Denys’ Fundamental Theology in *De divinis nominibus*. A Comparison with Proclus’ Theory of the One in *Institutio theologica*.” *Bijdragen, International Journal in Philosophy and Theology* 73 (2012) № 4, 1–12.
- Vassányi, M. “Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész: *Isten nevei* I–II.” Bevezetés, fordítás, jegyzetek, bibliográfia. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2013/2, 147–186.

A BARANYAI KARANCS, KŐ ÉS SEPSE KÖZSÉGEK REFORMÁTUS GYÜLEKEZETEINEK TÖRTÉNETE

FARKAS LAJOS

A trianoni békeszerződés Magyarország déli végeinek levágásával leválasztotta az anyaországi református egyház tiszántúli, dunántúli egyházkerületeinek legdélibb, és egyben anyagilag legelesettebb részeit is. A kisebbségi sorban élő délvidéki reformátusok a kezdettől fogva a mai napig rászorulnak mások támogatására, ezért nem tudnak úgy segíteni egyházukon, ahogy az szükséges lenne.

A határon túli magyarság legkisebb népessége – Szlovéniát leszámítva – a horvátországi Dráva-szögben található. A Duna és a Dráva összetalálkozásában elterülő területet nevezik Dráva-szögnek, és fekvése folytán a két nagy folyam ölelésében a népek és kultúrák választóvonalára volt a történelem folyamán.

A betelepülő magyarság korán megállapodott ezen a bibliai bőséggel megáldott vidéken. Falvaikat a XII. század első okleveles említéseiktől egészen napjainkig változás nélkül nevezi meg a magyarság.¹

Az 1991-es népszámlálás ötven apró Dráva-szögi települést említ, ahol a magyarság zöme él. Legtöbben 1941-ben voltak: – 24145 fő. Fogatkozásuk a magyar nyelvterületen viszont a letragikusabb lett, 1991-ben már csak 8956-an vallották magukat magyarnak. Az 1991-es háború csak még rontott a helyzeten, mintegy 3 ezer magyar hagyta el Baranyát.²

A háború befejeztével a megmaradt, de igencsak megfogyatkozott magyarság nagy reményekkel kezdte meg a károk helyreállítását, és történelme folyamán nem először kezdett új életet saját szülőföldjén. A legkisebb magyar közösség, de a legtöbb szenvedést ők élték meg, fogyatkozva igaz, de sikerült megmaradniuk. Az egyik megtartó erő az egyház volt. A református lelkipásztorok, valamint a római katolikus plébánosok mindig a néppel voltak, támaszai voltak az ottani magyarságnak, osztoztak sorsukban. A református vallás nagy hatással volt az ott élő magyarságra, kultúrájukra, gondolkodásukra és életükre. Három baranyai települést vizsgáltam: Karancsot, Kőt és Sepsét. Mindhárom községben a reformátusok vannak többségben, lelkipásztoruk pedig a sógorom. Így személyesen

¹ LÁBADI Károly: *Drávaszög* 1997, HunCro, Eszék, 1997. 1.

² LÁBADI Károly: *Drávaszög* 1997, HunCro, Eszék, 1997. 3.

ismerem sorsukat, közösségeiket, többször volt módomban osztolni örömeikben és bánataikban. Csodálatraméltó az a bizakodás, ami jellemzi őket, pedig egy kis magyar szigetet képeznek a nagy délszláv tengerben.

A kommunista rezsim alatt egyféle „szocialista nagybirtok” lett egész Dráva-szög. Két nagyvállalat (egyikük belgrádi illetőségű) gazdálkodott az államosított földeken, nagyfokú segítséget nyújtván ahhoz, hogy a kommunista arisztokrácia egyik reprezentáns területévé váljék a halban, vadakban és vízben oly gazdag baranyai háromszög. Sepsétől nem messze van a tőkési kastély, Tito számtalan vadászrezervátumának egyik központja. A szocialista időkben a magas szintű, nagy hagyományokkal rendelkező szőlőművelés leromlott, olcsó és rossz állami tömegborok kerültek ki e térről.³

Tanulmányomban megpróbálom bemutatni a Dráva-szögi magyarságot, pontosabban a karancsi, sepei és kői magyarságot. Horvátországi adatgyűjtésemben a karancsi, kői és sepei református egyházi jegyzőkönyvekre, valamint az évente megjelenő Református Évkönyvre támaszkodtam.

FÖLDRAJZI FEKVÉS ÉS TÖRTÉNELEM

Karacs, Kő és Sepse a mai Horvátország területén, a baranyai háromszögben, pontosabban a Dráva-szögben található. Ez már 60-80 ezer éve is emberlakta hely volt. A kő-és rézkori kultúra első leletei már i.e. 25000 tájáról előfordultak. Négy évszázadon át volt részese Baranya is az antik világbirodalom jólétének és civilizációjának. A római hatalom fokozatosan gyengült a betörő barbár népekkel vívott csaták folyamán, sőt egy 17 évig tartó pestis is megtizedelte a baranyai lakosságot. Attila hunjai 441 körül szerzik meg e területet.⁴ A honfoglaló magyarok a Dráva-szögben szlávokat és avarokat találnak, akik nagyon gyorsan beolvadnak a többségi magyarságba. A magyarok szlávok és avarok töredékeit találták a 10-11. századra tehető megtelepedésük során. Feltételezhetjük, hogy a csúzai templom, fenn a parton, római burgus helyén épült, a hercegszőlősi református templom pedig, mely uralja az egész vidéket, római castrum alapköveiből nőtt ki – valószínűleg a 4. században. Közeli volt a rómaiak dunai kikötője, ahol a 60-as években előkerült egy római házi istenszobor (mely eltűnt a vörösmarti múzeumból). Laskón is volt római erődítmény, a mai templomdombon.⁵ Itt a református templom egyik része a római erődítmény vagy szentély alapkövein fekszik. A templom déli oldalán megtalálták a tábor hajdani tűzhelyének maradványait. Római pénzek,

³ DOMONKOS László: *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. 17.

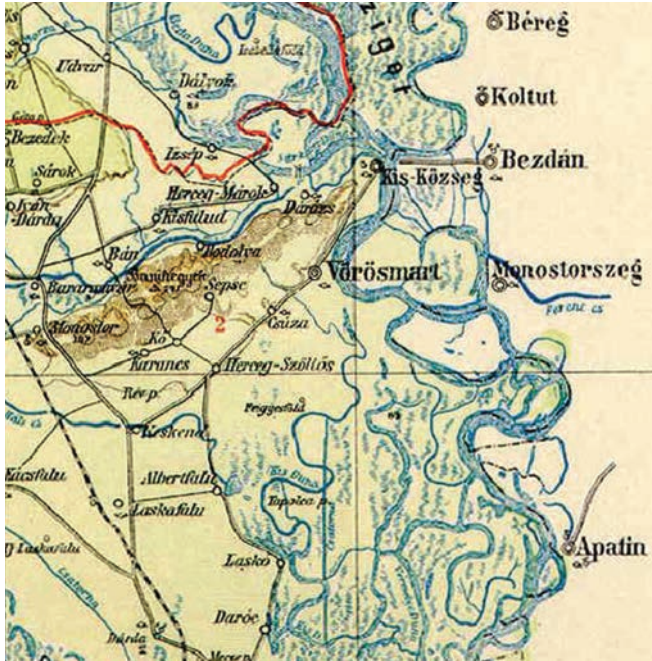
⁴ BARANYAI Júlia: *Vízbe vesző nyomokon*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976. 16-21.

⁵ FARAGÓ Ferenc: *Drávaszög*. Forrás: http://www.hhrf.org/xantusz/mv_horvatorszag_reszletek.html#Dravaszög. Letöltve: 2007. 02. 12.

urnák, katakombák, pecsétgyűrűk, téglák kerültek ki a föld alól. A legérdekesebb egy fogadalmi kő, melyet a templom északi oldalába építettek be. Az őshonos magyar lakosság leszármazottai ma Vörösmart, Csúza, Sepse, Kő, Hercegszőlős, Karancs, Kopács, Laskó és Várdaróc községekben élnek, a később bevándorolt magyarsággal együtt. Ezek a falvak talán azért vészelték át a történelem viharait, mert a Duna árterülete és a Báni-hegy védelmet nyújtott számukra. Az itteni népek múltját kutatva a török defter a legszavahihetőbb, legkevésbé részrehajló okmány. Ennek az adókönyvnek a Baranyai kaza című fejezetéből, az 1554-es évben összeírt lajstomból kitűnik, hogy a Dráva-szög minden magyar faluja megvan, s más nemzetiségűek még nincsenek. A hódoltság első évtizedeiben a szegények nem fizettek adót, nem is tartják őket nyilván az adóösszeírásokban. Az 1570-80-as években viszont már majdnem minden családfő köteles adót fizetni. A defterekből kitűnik, hogy itt még jelentéktelen a délszláv beköltözés. A török uralom utolsó évtizedeiben szerbeket telepítenek a Dráva-szögbe, hogy legyen, aki megművelje a földet.⁶ A tatár- és a törökdúlást követően Kő, Karancs és Sepse szinte teljes mértékben magyar anyanyelvű lakossága újjáépítette a három települést. A török veszedelem elmúltá után a magyar lakosság főleg Bácskából, de Kiskunhalasról, Hódmezővásárhelyről és a Sárköz vidékeiről érkezett. Érdekes, hogy a török elől például Kiskunhalasra menekült baranyaiakat, amikor visszatértek szülőföldjükre, több halasi lakos is elkísérte, és letelepedtek e vidéken.

E zivataros időben Baranyából indult el egy országos hatású szellemi mozgalom: a reformáció. Az új hit szervesen érintette mindhárom települést, akárcsak Baranya jó részét is. A reformáció baranyai elindítója Sztárai Mihály laskói prédikátor, a hatalmas siklósi főúrnak, koronaőrnek, sőt királyjelöltnek, Perényi Péternek udvari papja volt. Művei nagy részét Laskón írta, Karancstól, Kőtől 30 km-re. Itt született meg a XVI. század magyar irodalmának egyik hitvitázó drámája: Az igaz papságnak tiköre (Magyaróvár, Huszár Gál sajtóján 1559.). Sztárai Laskón iskolát is vezetett, így az egész Dráva-szögből odaseregglő diákjaival előadhatta darabjait, ezáltal Baranya magyarsága akkor találkozhatott először az élő magyar irodalommal. Sztárai elkötelezett író is volt, ezt azok az irodalmi viták is bizonyítják, amelyeket a kor másik kimagasló alakjával, Méliusz Juhász Péter tiszántúli tudóssal folytatott. Méliusszal ellentétben Sztárai felekezeti szempontból mindvégig megmaradt Luther álláspontján. Egy biztos, a Dráva-szögben és így Karancson, Kőben és Sepsén sem alakulhatott volna ki a református vallás, ha nincs Sztárai Mihály. Őt Laskón és a Dráva-szögben Szegedi Kis István az országos hírű lelkész, sőt teológiai körökben Európa szerte ismert író követi, aki még tevékenyebben terjesztette Luther hitét és nézeteit.

⁶ BARANYAI Júlia: *Vízbe vesző nyomokon*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976. 89.

Baranya

Karancs temploma

Konfirmáció, Karacs, 1986

Kő temploma

A reformáció műveként emlegetik a XVI. században alapított vörösmarti gimnáziumot, melynek története szorosan összefonódik Baranyában a reformáció eseményeivel. E gimnáziumnak voltak karancsi, sepei és kői tanulói is. Ezek a tanulók később visszatértek településükre, és otthon befolyásos emberek lettek, akik nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a református hit gyökeret verhessen e három faluban.⁷ A vörösmarti iskola mintegy száz évig működhetett zavartalanul. Változó hírék, sőt változó fokozatúak voltak akkor ezek a református iskolák, attól függően, hogy milyen átadóképességűek, műveltek és lelkesek voltak tanítóik. A latin, görög nyelvi és a műveltségi képzés volt túlsúlyban minden egyéb tantárgy fölött. A legnagyobb, sőt egyelőre egyedüli szakképzési cél a lelkésszé való kiképzés, amikor ez sikerült, az iskola főiskolai szintre emelkedett.

1576. augusztus 16-án és 17-én zsinatot tartott 40 református prédikátor Hercegszőlősen, ahol egyházi törvényeket hoztak, hogy ezekkel szabályozzák a baranyai református magyarok életét. Hercegszőlős Sepsétől és Kőtől 7, még Karancstól 5 km-re van, így e települések lelkészei is részt vettek rajta. E zsinat több száz évre meghatározó jelentőséggel bírt, és hatása még ma is érződik, mind az anyaországban, mind a Dráva-szögben. Jelentősége abban rejlik, hogy itt iktatták be először törvénycikkbe az iskolák megalapításának szükségességét, és elrendelték az egyházi anyakönyvvizetést is.⁸

E három településről azután országos hírvű teológusok kerültek ki, mint például Beythe (Böythe) István, aki Batthyány Boldizsár udvari papja, majd később az egységes magyar protestáns vallások püspöke lett. Jelentős volt irodalmi munkássága is.

A lakosság összeírására 1696-ban került sor, a török hódoltság után. Az egykori Baranya területén 260 község maradt, mindössze 40%-a a hódoltság előtti településeknek.⁹ A Dráva és a Duna összefolyásánál elterülő Dráva-szög voltaképp két, dél-baranyai magyarok által (is) lakott tájat jelöl: a kiterjedtebb ún. Külső-Dráva-szög mintegy 24–26 faluja nyugatabbra esik, érintkezik az Ormánsággal, ellenben a Duna vonalát szorosabban követő 10 községre zsugorodott Belső-Dráva-szög falvakkal el van szakítva a népesebb társától (az Eszék-budai hadiút mentén a törzsökös magyarság kipusztult). E kisebb Belső-Dráva-szög nevét korábban Dráva-köz, sőt Dráva-zug népi eredetű névvel is emlegették, de a szakmai és népi Dráva-szög elnevezés bizonyult legnépszerűbbnek, és az erőltetett műnév, a Baranyai háromszög végleg ki is szorult a tudományos és köznyelvi szóhasználatból.¹⁰

Ez a csöppnyi Belső-Dráva-szög maga is két egyenlőtlen részre oszlik, az északnak fél népi neve Hegyalja, melyhez Vörösmart, Csúza, Hercegszőlős, Sepse, Kő

⁷ Beythe István (1532–1612) lelkész és tanító, Kákonyi Péter prédikátor és költő.

⁸ BARANYAI Júlia: *Vízbe vesző nyomokon*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976. 170–171.

⁹ BARANYAI Júlia: *Vízbe vesző nyomokon*. Forum könyvkiadó, Újvidék, 1976. 205.

¹⁰ KATONA Imre: *Búcsúszavak a Drávaszögről*. Forrás: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0111/katona.html>. Letöltve: 2007.02. 13.

és Karancs tartozik. Hegyalja magyar és részben délszláv lakossága a középkor derekától folyamatos, a török után, a 18. században német és újabb délszláv telepések is érkeztek, de a II. világháború után a németek nagyobb részét kitelepítették. Hegyalja korábban polgárosodott, mint a külön Alfaluk névvel illetett déli rész, ahová az északiaknál régiesebb, hagyományosabb Laskó, Várdaróc, Kopács és Bellye tartozik. Valaha a két rész lakói nem is szívesen házasodtak össze, és belső határuk a Maláka patakot nevezték meg.¹¹

A XVII. század végén, már 286 település létezik, ebből 192 magyar, 68 szláv, 3 német, 23 vegyes, főleg magyar és szláv lakossággal. 1720-ban a nevekre alapozva írták össze a nemzetiségek számarányát a következőképpen: 71,52% magyar, 25,02% szerb, 3,46% német. Karancson a magyarok aránya meghaladta a 90%-ot, míg Kő és Sepse szinte teljes mértékben magyar ajkú volt.¹² Karancs híres szülőtte ebből az időből Karantsi János zeneértő prédikátor volt, aki a mai napig mély nyomokat hagyott a karancsiak éneklési szokásaiban, mert Karancson mindig valamivel gyorsabb ütemben éneklük a zsoltárokat, mint másutt. Egy 1717-es püspöki birtoklevélre hagyatkozva megállapítható, hogy Sepse és Kő Savoyai Jenő úgynevezett bellyei uradalmához tartoztak, míg Karancs lakosai a Veteráni uradalmak jobbágjai voltak. A termelési adatokból kitűnik, hogy a korábban betelepült németek agrotechnikája nem múlta felül a magyarokét. Érdekes, de eredményük holdanként igen gyakran alacsonyabb, mint a magyar paraszté, pedig mint azt Jozef Pager a bellyei birtok adjunktusa 1824-ben kifejti a svábok kétségtelenül a legszorgalmasabb, legrendesebb jobbágyságok, háztartásuk rendezett, jól táplálkoznak. Erkölcsei kultúrájuk magasabb szintű lenne, ha gyermekeiket rendszeresen küldenék iskolába. A magyarokról azt írja, hogy szívesen dolgoznak, de nem túlzottan serények. Kézírási könyve nem régen került elő a bellyei erdőgazdaság irattárából.¹³ Mezőgazdasági eszközeik vasból készülnek mind a németeknek, mind a magyaroknak, és az eszéki piacot látták el élelmiszerrel. Savoyai Jenő halála után a bellyei uradalom – benne Sepse, Kő – Habsburg kézre került, és ezzel felgyorsul a Rajna menti németek betelepítése.

A TEMPLOMOK

A templom építése mindig erején felül igénybe vette a gyülekezetet. Az első református templomok anyagairól keveset tudunk. Nem hiteles források, csak elbeszélések alapján megállapíthatjuk, hogy a karancsi, kői templomok falát vesszőből fonták, és sárral tapasztották be. Téglafalú templomokat csak a XVIII. század második

¹¹ KATONA Imre: *Búcsúszavak a Drávaszögről*. Forrás: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0111/katona.html>. Letöltve: 2007. 02. 13.

¹² BARANYAI Júlia: *Vízbe vesző nyomokon*. Forum Könyvkiadó, Újvidék 1976. 205-210.

¹³ BARANYAI Júlia: *Vízbe vesző nyomokon* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1976. 219.

felétől kezdenek építeni. A tég-
lát az egyháztagek vetették és
égették ki. Szállításkor láncot
alkottak, hogy mindenki kezén
végigmenjenek a téglák. Karan-
cson 1816-ban építettek téglá-
ból 800 férőhelyes templomot,
mégpedig úgy, hogy a régi kis
templom köré és fölé kezdték
építeni az újat, és amikor ez
elkészült, az új templomajtón
keresztül egyszerűen kivitték a
régit. A karancsi templom hajó-
jának végén látható egy félhold
alakú kopja mely megvédte a
református templomot a por-
tyázó töröktől, és érdekes, hogy
míg a török nem engedélyezte
a szilárd építőanyagból készült
keresztény templomok építését,
mert erősségeket látott bennük,

Sepse temploma

Sepse, 1975.

addig a karancsi templom építőanyagát nem firtatták, lehet, hogy a félholdas kopjának köszönhetően. Az 1816-ban elkezdett templomépítést 1821-re fejezték be, nagyobb méretű javítást 1852-ben kellett elvégezni. Az egész tetőszerkezetet újjáépítették szlavóniai tölgyfából, és cseréppel fedték le, 1600 forint értékben. 1861-ben és 1869-ben villámcsapás éri a tornyot, a keletkezett kár jelentős. Ekkor szerelik fel az első villámhárítót, majd 1883-ban ismét lényeges javításokat végeznek, és mindezt megismétlik 1926-ban és 1933-ban. A templom hossza 13, szélessége 6, magassága 5, 1 öl, azaz 25, 11,4 és 9,7 méter. A toronyban 2 harang szól, a kisebb 3 mázsás, a nagyobb több mint 5, csak a kalapácsa 25 fontot nyom. A harangot 1879. április 30-án helyezték fel a toronyba. A templomok végfalain lévő karzatok belül oszlopokra támaszkodnak, kívül viszont a falakra. A régi famennyezet kazettái, másodfunkcióban a karzatok mellvédjére és aljára kerültek, valamint a templom piacát övező padoszlopok elé.

Sepsén az első templom az 1600-as évek első felében épült, lenn a völgyben, de 1803-ban leégett. Ezután a mai templomot a dombtetőn építették fel. Sok-sok lépcső vezet fel a templomhoz, ahonnan az egész falut lehet látni, ám távolabbról nézve a templom tornya rejtve marad. 1856-ban a tornyot újból bádogozták, alatta kicserélték a deszkaborítást, és a templom falait kívülről és belülről kimeszelték 3301 váltó forint értékben. 1866-ban és 1877-ben a toronyórát javították meg, melyet 1816-ban szereltek fel. A régi templom megrepedt harangja helyett a sepsi egyház újat, egy 5 mázsásat öntetett, 1827-ben pedig HENRICUS EBERHERD harangöntőnél egy 9 mázsásat rendeltek 1568 forint értékben. Az itt élő nép úgy tudja, hogy falujukat azért nevezik Sepsének, mert senki sem találta meg, hisz a völgyben megbújva található, erdőkkel körülvéve. Nevében kétszer is benne van a *se* szó: se itt, se ott nem volt. S a régiségben – Lábadi Károly néprajzkutató szerint –, hogy könnyebb legyen kimondani a *se* szót, elkezdték Sepsének nevezni.

A szájhagyomány azt tartja, hogy Kőnek nádfedeles temploma volt, s amikor leégett, akkor építették a mostanit. A kői gyülekezet jóval később szerveződött, mint a környező egyházközségek, a török kiűzése után 1698 táján. Templomukat 1710-ben kezdik építeni, 1885-ben már 3 harangjuk van, melyeket 1720-ban, 1830-ban és 1877-ben öntöttek. Ma már csak kettő van. A torony építése 1877-re tehető, és bádoggal borították be. A kői templom a második világháború alatt igen megrongálódott. A tornyot lelőtték, falán több négyzetméternyi rés maradt, padjait koporsódeszkának használták fel. A templomot a kisebb-nagyobb tatarozások után 1983-ban újították fel. A kői református hívek a torony bádogborításának festését vállalták, a többi részét szakemberek vakolták be, és időálló festékekkel meszelték be. A templomtető hibáit is kijavították. A paplak külső és belső meszelése is megtörtént. A munkálatok ára anyaggal együtt 300 ezer dinár volt. E nagy munkához nem kért, de nem is kapott segílyt a kői gyülekezet. Önjerejéből

végezte el a munkálatokat. 10 évvel később a szerb megszállás alatti rongálás következtében megsérült templom felújítása nagyjából annyiba került, mint 1983-ban, de a teljesen elszegényedett lakosság már csak magyarországi hathatós segítséggel tudta a munkálatokat elvégeztetni. Az általában kelet-nyugati tájolású templomok belső terét a templom piaca osztja ketté. Innen az épület hosszanti tengelyében széles utak vezetnek a végfalakig, a kettéosztott padoszlopok között, melyek a nyugati végén hosszabbak, több sorból állnak. A középső tér hosszanti oldalán, a fal mentén van a szószer a papszékkel. A piac közepén, az épület belső terének centrumában áll a leterített úrasztala. Középen a Bibliával, mellette virágváza, nyáron friss vágott virággal, télen búzacsokorral. Művirágot nem visznek be a templomba jelképezve ezzel azt, hogy Jézus Krisztus él. A karzaton, az orgona melletti rövid padokból álló padoszlopnak „kanászpád” volt a neve, a vele szembeni karzaton lévő kettős padoszlop a karzati főhely. A templomba való menetelkor az együtt érkező csoportok a templomajtóban szétváltak és mindenki ment a maga helyére. Valamikor a községi előjárók a községházán gyülekeztek és a bíróval az élen vonultak az istentiszteletre. A presbitereket a kúrator vezette be, az utóbbi időben a lelkész. Az ülési rend szabályozott, a kislányok a lányokhoz hasonlóan az asszonyok padjában ültek, később a férfiaknak kijelölt helyeken a földszinti padoszlopokban. Az előjáróság a keresztpád első sorában ült, a presbitérium pedig mögötte. Míg a mai Vajdaságban a református templomokban az istentiszteleti ülőhelyek kijelölése nagyon szerint történt, addig ez Baranyában nem volt jellemző. A társadalomban eluralkodó törvényszerűségek a gazdasági helyzet függvényei. A Dráva-szögben, így Karancson, Sepsén és Kőben a falvak kishatárúak, földjeik kevésbé termékenyek. Itt nem alakulhatott ki olyan méretű rétegződés, mint az Alföldön. A szerény lehetőségek azonban nem jelentették az elmaradottságot. Az bizonyos, hogy a családon belüli, de így a társadalmon belüli státuszváltást követő templombeli helyváltoztatás, az erkölcsi közgondolkodást jó irányba befolyásolta. Mindenkinél az ösztönébe véste, hogy hol a helye, mi a szerepe, milyen kötelezettségei vannak családjá, s ez által, az egész faluközösség javát szolgálva. Ma már nem ragaszkodnak mereven az évszázados ülőrendhez, igaz nagy eltérés sincs. Most is külön ülnek a férfiak és a nők. Az úrasztalától jobbra a férfiak, balról a nők foglalnak helyet. Az úrasztalával szemben pedig a presbiterek és az egyház számára fontos vendégek.

KIEMELKEDŐ EGYÉNISÉGEK

Az, hogy Baranyában a mai napig élnek magyar anyanyelvű reformátusok, olyan kiváló teológusok és emberek segítségének köszönhető, mint Ágoston Sándor püspök, aki a trianoni szerződés értelmében elszakított területeken a sok nehézség ellenére megalakította a Jugoszláv Református Keresztény Egyházat, biztosítva a délvidéki magyarság megmaradását.

Ágoston Sándor, aki a bácskai Bácsfeketehegyen született, 1882-ben a Budapesti Református Teológiai Akadémián végzett, majd Kórogyra és Eszékre került lelkésznek. 1921-től szülőfalujába ment vissza. 1922-től alesperese, 1928-tól főesperese, majd 1933-tól püspöke a jugoszláv református egyháznak. Különösen szerette, és szívügyének tartotta a Dráva-szögi magyar reformátusok helyzetét. Erejéhez mérten nagyon sok segítséget nyújtott Karancsnak, Kőnek és Sepsének is. A több nyelven kiválóan beszélő püspök igazi diplomata is volt. A második világhá-

Ágoston Sándor 1960-ban

borút követően személyesen kért kihallgatást Tito jugoszláv elnöktől és közbenjárására a délvidéki magyarok elkerülték a legszörnyűbb tragédiákat. 1960-ban halt meg.

A másik nagy egyénisége a baranyai reformátusoknak, Hájek János református esperes, aki a bánáti Nagyszereden született 1936-ban, egy egyszerű földműves család harmadik gyermekeként. Teológiai tanulmányainak befejezése után Pacséron segédlelkész lett, majd Karancsra, Kőbe és Sepsére nevezték ki lelképásztornak. A szlavóniai-baranyai egyházkerület esperesének nevezték ki 1986-ban, és ezt a tisztséget egészen haláláig betöltötte. Különöse fontos volt helytállása a háborús időkben, higgadt és megfontolt modorával, jó tárgyalókészségével nagyon sok magyart megmentett a pusztulástól. Igazi támasza volt a baranyai magyarságnak, és nemcsak a reformátusoknak, hanem mindenkinek, aki segítséget kért tőle. A legnagyobb menekültáradatban kijelentette a csüggedőknek:

Hájek János

„Veletek maradok, és én leszek az utolsó magyar, aki elhagyja Baranyát.”

Pedig nem magyarnak született, a magyar nyelvet is csak 12 éves korában tanulta meg. A nemzetisége cseh volt. 1997-ben hunyt el. Temetésén megjelentek a magyar reformátusok és katolikusok mellett a szerbek, horvátok és bosnyákok is. Hat év háborúzást követően koporsójánál találkoztak az addig szemben álló felek, menekültek és itthon maradtak, üldözők és üldözöttek. Hájek János valamennyi baranyai ember tiszteletét kívívta, úgy élt, ahogy azt a Bibliából tanulta és tanította, még halálával is az emberek közötti megbékélést szolgálta.

SZABADSÁGHARC, TRIANON, JUGOSZLÁVIA, HORVÁTORSZÁG

Az 1848/49-es szabadságharcot a magyar lakosság lelkesen támogatta, a három település tevékenyen részt vállalt az osztrákok elleni harcban, de a Dráva-szögben komolyabb összetűzésekre nem került sor. A XIX. század második fele békésebb korszak. A technikai fejlődés, a civilizáció előrehaladt, a jobbágy felszabadult. A bortermelő vidékek gazdasága felvirágzott, Kő, Karancs, és Sepse szőlősgazdái már meghatározó szerepet játszottak nemcsak településük, hanem az egész térség életében. Ekkor épültek fel a mai napig híres parasztkúriák. Kezdték hazatérni az emigrációból a volt 48-as szabadságharcosok. A legismertebb Ács Gedeon, Kossuth Lajos lelkipásztora, aki elkísérte Kossuthot Törökországba és Amerikába is. Hazatérése után Csúzán lett lelkész, de prédikált Sepsén és Kőben is. Az első világháborút lezáró béketárgyalások kapcsán a Dráva- szög a Szerb-Horvát-Szlovén, majd később a Jugoszláv Királysághoz került. 1918. november 25-én az újvidéki szerb és horvát nagygyűlésen határozat született e területek szerb királysághoz való csatolásáról, majd rögtön ezután kimondták csatlakozásukat a Szlovén-Horvát-Szerb Államhoz, melyet Zágrábból irányított a Nemzeti Tanács. Valójában itt két ellentétes határozat született, melyek lényegtelené váltak, amikor 1918. december 1-jén kikiáltották a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot. Baranya megyének nagy része tehát szerb megszállás alá került. 1922. február 20-ától április 3-áig a határt kijelölő bizottság Eszéken állomásozott, feladata pedig a mai határ kijelölése volt. Ekkor került a Dráva-szög 34 helysége a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz. Az országot 1929-ben bánságokra osztották. A közigazgatásban a hivatalos nyelv a szerb lett, még ott is, ahol a lakosság szinte teljesen magyar anyanyelvű volt.¹⁴ A magyar reformátusok is elszakadván az anyaországtól, magukra maradtak. Karancs, Kő és

¹⁴ FARAGÓ Ferenc: *Drávaszög*. Forrás: <http://www.hhrf.org/xantusz/mv/horvatorszag/reszletek.html#Dravaszog> Letöltve: 2007 02 12.

Sepse református magyarjaival senki sem foglalkozott, sőt az a veszély is fennállt, hogy templomaikat, imaházait és az egyházi termőföldeket is elveszítik. Az új jugoszláv hatalom nemzetközi szinten ígéretet tett a nemzeti kisebbségek jogainak a biztosítására, azonban a gyakorlatban ez nem valósult meg. A római katolikus vallású magyar kisebbség még valamilyen formában számíthatott a Vatikán védelmére, de a magyar reformátusok semmilyen oltalomban nem reménykedhettek. Az uralkodó Karađorđević dinasztiához tartozó Péter, majd fia Sándor király nagy szerb törekvéseibe nem fértek bele a magyar református problémák. Ellenséget, megbízhatatlan elemeket láttak bennük. Az itt élő magyarság 1918 végén olyan államba került, amelyben a horvátok és szerbek által a magyarellen es elnyomás és asszimilációs törekvések legfelsőbb szintre emelkedhettek. A katolikus papokat, református lelkészeket, tanítókat kiűzték az országból, a nagybirtokokat felosztották, tulajdonosaik nagyobb része Magyarországra menekült, de több mint 15 ezer magyar az Egyesült Államokban telepedett le. Ugyanakkor megindult a szláv népesség szisztematikus betelepítése a magyarlakta településekre. A hatalmváltás inkább a városi magyarságot érintette érzékenyen, hisz tisztviselők, hivatalnokok, értelmiségiek voltak, akiket elűldöztek, vagy önként távoztak. A falusi térségekben, így Karancson, Kőben és Sepsén kevésbé csökkent a magyarság száma, de a csökkenés így is jelentős. Míg 1910-ben 25 településen lakott ezernél több magyar, addig 1921-re már csak 12-ben. A vizsgált területen az első használható adatokat közlő népszámlálás az 1890-es volt, mert az 1850-es adatait részletes területi bontásban nem ismerjük, az 1869-esnél pedig nem kérdeztek anyanyelvet vagy nemzetiséget. Az 1890-es, az 1900-as és 1910-es népszámlálások azonos módszerrel készültek, a lakosság anyanyelvét és vallását kérdezték, és az adatsorokat községsorosan publikálták. A környező országokban sokszor támadott 1910-es népszámláláshoz meg kell jegyezni, hogy Horvátországban a kérdezőbiztosok horvátok voltak, s a teljes feldolgozást a zágrábi Statisztikai Hivatal végezte, így a magyar anyanyelvűekre vonatkozó adatok szándékos torzítást bizonyosan nem tartalmazhattak. Ezeknél a népszámlálásoknál egyébként külön anyanyelvűekként szerepeltek a szerbek és a horvátok. Az impériumváltozást követően az első délszláv népszámlálást 1921-ben hajtották végre: anyanyelvre és vallásra kérdeztek, s az adatokat községsorosan is publikálták. [Szerencsétlen dolog, hogy politikai okokból a szerbek és horvátok csak összevontan (szerb-horvátok) szerepeltek.]. A következő, 1931-es népszámlálás adatait csak bánásokra összegezve publikálták, ezért ezek az adatok a mai területi egységekre átszámolhatatlanok.¹⁵ Jugoszlávia 1929-es megalakulásakor politikai, közigazgatási reformot hajtottak végre, az új területi egység a bánóság

¹⁵ SEBŐK László: *A horvátországi magyarok statisztikák tükrében*. Forrás: http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1992/3/08%20Sebok_Laszlo.doc. Letöltve: 2007. 02. 13.

lett.¹⁶ A Baranyai háromszög a Dunai Bánsághoz tartozott újvidéki székhellyel. A Dunai Bánság létrehozásával egy-egy közigazgatási egységben csökkent a kisebbségek száma (385 ezer magyar került ide, közel ugyanennyi némettel és kétmillió szerbvel).¹⁷ A trianoni békeszerződés harmadik része tartalmazza ugyan azokat a kisebbségvédelmi előírásokat, amelyeket a győzteseknek tiszteletben kell tartaniuk a magyar kisebbséggel szemben, ezt azonban az új délszláv állam vezetői nem tartották fontosnak. Jugoszlávia a magyar területek 19,5%-át kapta, ami 62 ezer négyzetkilométert tett ki – Magyarország összterületének 20%-ával.¹⁸ Az új államban nemcsak a magyar kisebbség, hanem a német, az albán, az olasz etnikum sem élvezte a teljes állampolgári jogokat. Karancs, Kő és Sepse esetében ez a magyar, valamint a német kisebbséget érintette. A létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság közel 12 milliós lakossága – a Trianon utáni első népszámlálásnak adatai szerint – 18,8%-a tartozott a nemzeti kisebbségekhez. Az 1921-es évi első hivatalos jugoszláv népszámlálási adatok szerint a Baranyától elcsatolt 34 helység 48.966 lakosából 16.535 magyar, 16.072 német, 15.403 szerb és horvát, 954 egyéb nemzetiségűnek vallotta magát.¹⁹ A magyar kisebbség helyzete az 1940-ben megalakult Horvát Bánságban lett valamennyire elfogadhatóbb. 1941 áprilisában Jugoszlávia széthullott. A Drávaszög visszakerült Magyarországhoz, így Karancs, Kő és Sepse is. A baranyai háromszögben ekkor 18 854 magyar élt.²⁰ 1944 őszétől 1945 tavaszáig állóháború alakult ki Szerémség, Kelet-Szlavónia és Baranya területén. A bevonuló partizán szabad csapatok mind az egész délvidéken, így Baranyában is megtorlásokat és kitelepítéseket hajtottak végre a helyi németek és magyarok rovására. A második világháborút követően Baranya a titói Jugoszlávia kötelékében működő Horvátországhoz került. Az itt élő németység szinte teljesen elpusztult, de a magyarok is szép számmal hagyták el a területeket. Helyükre már 1945-ben Boszniából és Hercegovinából telepítettek lakosokat. Karancsra és Kőbe Mosztár környéki hercegovinai telepéseket, így a több száz éves etnikai egyensúly felbomlott, és a török időkre emlékeztetve a szerbek és a horvátok kerültek túlsúlyba. 1918-ban a Dráva-szögben majd minden településen többségben voltak a magyarok, 1945-ben már csak 11 településen alkotnak többséget, ilyen például

¹⁶ MÁK Ferenc: *Magyarok Horvátországban*. Tanulmány a Magyar kisebbségek Kelet-Közép Európában című kötetéhez. (K. n.), (É. n.), kézirat.

¹⁷ DOMONKOS László: *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1992. 54.

¹⁸ DR.VECSEKLŐY József: *Nemzetgyilkossági kísérlet – Trianon*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1993. 238.

¹⁹ MÁK Ferenc: *Menekülésben*. Pro Minoritate 1997/1. 412. Forrás: <http://www.hhrf.org/prominoritate/1997/7tavo,1.htm#E13E4>. Letöltve: 2007. 02. 12.

²⁰ Népszámlálás Horvátországban. Forrás: <http://www.emagyar.net/index.php?p=regional&dd=24> Letöltve: 2007. 02. 13.

Sepse.²¹ Akárcsak a török időkben, a völgyben elhelyezkedő falu bezárkózottsága és önfenntartása lehetővé tette, hogy az ott élők nem vándoroltak el, de a község nem is csábított idegeneket sem, így nemzetiségek közötti keveredésre sem volt sok példa. A települést elkerülték az asszimilációs folyamatok is.

A HORVÁTORSZÁGI MAGYARSÁG TERÜLETI ELOSZLÁSA²²

A magyar összlakosság zömét 1991-ben a Dráva-szögben élők adták. Megdöbbenően kevesen voltak Horvátország korán szórványosodásnak indult nyugat-szlavóniai régiójában. A kelet-szlavóniai járások magyar lélekszáma elsősorban Rétfalu, Kórógy, Szentlászló, Haraszi népességében jelentősebb. A tengerparti megyékben végzett összeíráskor 1955 magyart találtak. Létszámuk – elsősorban a bácskai bevándorlók révén – az enyhe emelkedés ellenére sem jelentős, mert szétszórta, nem tömbben élnek. Ugyanez a helyzet a nagyobb városokban élőkkel is: Zágrábban, 1971-ben 1408 magyart, 1991-ben 1178-at írtak össze. A legtöbb magyarnak otthona adó város 1991-ben a 104 761 lélekszámú Eszék volt, ott 1344-en éltek ugyancsak nem tömbben. Az abszolút többségű magyar településekből 1991-ben már csak 9 volt, valamennyi falusi jellegű, s mindegyik a Dráva-szögben található. Ugyanebben az időszakban ott relatív többségben mindössze 6 településen éltek magyarok. Az 1991-ben kirobbant háborút követő első népszámlálást 2001-ben tartották, a nemzetiségi mutatók 2002. június 21-én váltak ismertté. Tíz esztendő alatt 25,77%-kal lett kevesebb a horvátországi magyarság. A helyzetet még tragikusabbnak tünteti fel az az adat, amely az anyanyelvre vonatkozik: mindössze 12 651-en vallották azt, hogy magyar az anyanyelvük. A legutóbbi 2011-es népszámlálás adatai további csökkenést mutatnak a magyarok lélekszámát illetően. A történelmében örökös adventben élt a Dráva-szög népe. Az első nagy török dúlás után is jó sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Baranya falvai magukra találjanak. A XX. században újabb csapás érte a Dráva-szöget és népét. Sokadik pusztulásának drámája a trianoni békeszerződés aláírásával folytatódott. A legeslegújabb advent előzménye: 1991-ben Jugoszlávia szétesett, Horvátország kikiáltotta függetlenségét, amelyet lelkesen üdvözölt a Dráva-szög magyarsága. A teljes szabadság ízét azonban csak jóval később kóstolhatta meg.

²¹ MÁK Ferenc. *Menekülésben*. Pro Minoritate 1997/1. 4-12. Forrás: <http://www.hhrf.org/prominoritate/1997/7tavo,1.htm#E13E4>. Letöltve: 2007. 02. 12.

²² DR. LÁBADI Károly: *Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban*. Forrás: http://www.mtaki.hu/docs/cd2/tanulmany/11_Labadi_Karoly.htm. Letöltve: 2007. 02. 12.

FORRÁS

WILLIAM DERHAM: CSILLAGTEOLÓGIA (1714)

Forrásközlés történeti-filológiai bevezetéssel

SZÉNÁSI RÉKA – VASSÁNYI MIKLÓS

1. *Derham és a fiziko-teológia.* William Derham (1657-1735) anglikán lelkész polihisztor, természettudós, a Royal Society tagja és a fiziko-teológiai mozgalom jeles alakja volt. Az alábbi részletet egyik fő művéből, az *Astro-Theology*-ból azaz a céllal közöljük, hogy betekintést nyújtsunk a kora újkori *natural theology* – kozmikus vagy fiziko-teológia – egyik nagy hatású angol műhelyébe, és ezáltal megmutassuk, hogy a korszak egy paradigmaticus figurája, a természettudós-lelképásztor (*parson-naturalist*) Derham hogyan egyeztette össze a vallást a természettudománnyal, illetve – pontosabban – hogyan állította a természetismeretet a hit, az apologetika és a térítés szolgálatába. A többkötetes, népszerű szerző nem volt ugyan hivatásos fizikus vagy csillagász, de rendszeresen felolvasott a Royal Society ülésein, jó negyven hozzájárulással gazdagította annak folyóiratát, a *Philosophical Transactionst*, és voltak eredeti fizikatudományi eredményei (hangsebesség mérése), valamint technológiai munkássága is (óramechanika), tehát a kor mércéjével mérve természettudósnak is számított. Egész életére kiterjedő lelkészi működését végigkísérte a természettudomány több területének – orvostudomány, biológia, geológia, meteorológia, csillagászat – különösen megfigyelő tudósként való művelése. A természettudomány és a vallás termékeny összekapcsolására mindenekelőtt a nevezetes *Boyle Lectures* (ld. alant) felkért előadójaként nyílt lehetősége. A hitvédő, illetve tudományos tevékenységek párosítása maga is paradigmaticus a korszakban – elég Newton számtalan teológiai kéziratára¹ vagy a kémikus Robert Boyle számos teológiai művére gondolnunk.

2. *Derham élete és tudományos munkássága.* A Worcester (Birmingham) környéki Stoulton falucskában 1657-ben született gyermeket még *pauper puerként* jegyezték be az anyakönyvbe.² Felsőfokú tanulmányait azonban az oxfordi Trinity College

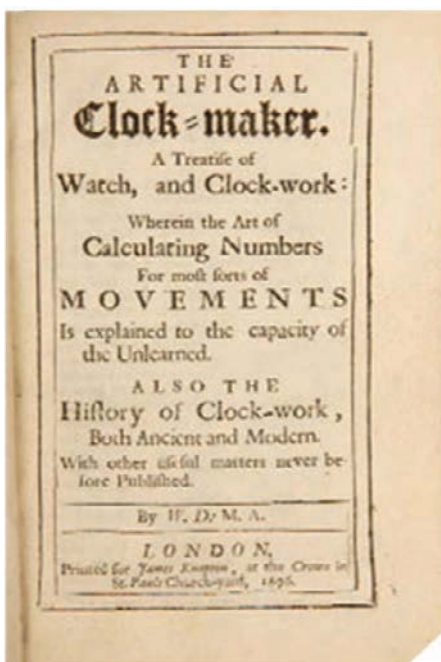
¹ Newton kiadatlan teológiai kéziratairól lásd Erdei Ildikó, „Isaac Newton antitrinitárius krisztológiája korai egyháztörténeti szemléletének tükrében,” *Vallástudományi Szemle* 11/1 (2015), 91-101.

² Életrajzi forrásaink a következők: T. Barrett-Lennard, „Nineteen Letters (A.D. 1704-1710-1) from the Rev Wm. Derham, D.D., Rector of Upminster, to Dacre Barrett, of Belhus, Essex,” *Essex Naturalist* 17 (1912), 165-186; a kortárs E. Chambers, *Cyclopaedia: or, an Universal*

tagjaként végezte 1675-től, ahol teológiai okleveleit 1679-ben, illetve 1683-ban vette át. 1681-ben diakónussá, 1682-ben pedig pappá szentelték. Ezután előbb a London környéki Wargrave-ben, majd 1689-től a Londontól szintén lovaglótávolságra elhelyezkedő essexi Upmisterbe került lelkésznek (*rector*). Itt éltlete végéig mint *country parson* – bár 1715-ben George walesi herceg (a későbbi II. György király) káplánja lett, 1716-tól kezdve pedig, amikor kinevezték windsori kanonokká, időnként hosszabb-rövidebb periódusokat Windsorban kellett töltenie.

Első könyv formátumú műve 1696-ban jelent meg *The Artificial Clock-maker, A Treatise of Watch and Clock-work* címen, a szerény W. D. monogram alatt.³ A 140 oldalas kis kötet bevezetést nyújt az időmérés mechanikájába és történetébe (Tycho Brahéra és Christiaan Huygensre való utalásokkal), a számolás automatizálásába. Az időmérés kapcsán kitér az asztronómiai jelenségek számítására, valamint a kronométerek csillagászati jelenségekhez való pontos igazítására is – mindezek fontos előmunkálatok voltak későbbi asztronómiai és fiziko-teológiai tevékenységéhez.

Derham 1702-ben felvételt nyert a Royal Society-ba,⁴ a világ első, 1660-ban létesült tudományos társaságába, melynek többek között Robert Boyle és Isaac

1. ábra. Derham: *The Artificial Clockmaker* címlapja (1696)

Dictionary of Arts and Sciences. In two volumes. London: 1728; a nem kis részben Barrett-Lennardra alapozó A. D. Atkinson, „William Derham, F. R. S. (1657-1735),” *Annals of Science* 8 (1952), 368-392; valamint L. Stephen–S. Lee, eds., *Oxford Dictionary of National Biography*, London: Oxford University Press, 1917, V. kötet: „Craik-Drake,” *sub voce* „Derham, William,” 842-843.

³ *The Artificial Clock-maker. A Treatise of Watch and Clock-work, shewing to the meanest capacities, The Art of Calculating Numbers to all Sorts of Movements; the Way to Alter Clock-work; to Make Chimes, and Set them to Musical Notes; and to Calculate and Correct the Motion of Pendulums. Also Numbers for Divers Movements: With the Antient and Modern History of Clock-work...* The Fourth Edition, with large Emendations. By W. D. F. R. S. [Fellow of the Royal Society]. London: Printed for J., J. and P. Knapton, 1734.

⁴ Stephen–Lee, eds., *Oxford Dictionary of National Biography* V, 842-843; Barrett-Lennard, „Nineteen Letters,” 165.

Newton is alapító tagjai voltak. Mint fentebb megemlégettük, a *Philosophical Transactions*ban összesen 45 hosszabb-rövidebb természettudományi közleménye jelent meg, melyek teljes listája megtalálható a *Transactions* korabeli, P. H. Maty összeállította indexében.⁵ A teljesség igénye nélkül emeljük ki ezek közül a napfoltok körmozgását leíró, ábrákkal illusztrált cikkét;⁶ a Jupiter holdjainak eklipszseit tárgyaló közleményét, amely 27 év teleszkópos megfigyeléseit összegzi;⁷ az északi fénnel foglalkozó megfigyelését, mely földrengést kísérő jelenségként értelmezi a *lumen borealét*;⁸ a csillagködökkel kapcsolatos jelentését, mely szerint ezek tiszta fény-régiók az állócsillagokon túl (*Openings into an immense Region of Light, beyond the Fix'd Stars*);⁹ azon új műszer leírását, mellyel megfigyelhető a Nap meridiánon való áthaladása, miáltal megállapítható a dél pontos időpontja;¹⁰ valamint az ingamozgással kapcsolatos kísérleteit.¹¹ További cikkei orvostudományi, meteorológiai, entomológiai megfigyelések.¹² A közlemények alapján általánosságban elmondható,

⁵ *A General Index to the Philosophical Transactions, from the First to the End of the Seventieth Volume.* By P. H. Maty, M.A. F.R.S. Under Librarian to the British Museum. London: Printed for L. Davis and P. Elmsly, 1787. A cikkek címeit nem mindig idézi pontosan! A *Philosophical Transactions*ben megjelent minden cikk letölthető a következő honlapról: <http://rstl.royalsocietypublishing.org/content/by/year>

⁶ „Observations upon the Spots that have been upon the Sun, from the Year 1703, to 1711. With a Letter of Mr Crabtree, in the Year 1640. upon the same subject. By the Reverend Mr William Derham, F. R. S.,” *Philosophical Transactions* 27 (1710), 170-190.

⁷ „Observations of the Eclipses of Jupiter's Satellites, from 1700, to the Year 1727. By the Reverend W. Derham, M. A., Canon of Windsor and F. R. S. Communicated by Sr. Hans Sloane, Bart. President of the College of Physicians and Royal Society,” *Philosophical Transactions* 35 (1727), 415-428.

⁸ „Observations on the Lumen Boreale, or Streaming on Oct. 8, 1726, by the Reverend Mr. W. Derham, F. R. S.,” *Philosophical Transactions* 34 (1726), 245-252.

⁹ „Observations of the Appearances among the Fix'd Stars, Called Nebulous Stars. By W. Derham, D. D. Canon of Windsor, F. R. S.,” *Philosophical Transactions* 38 (1733), 70-74.

¹⁰ „An Instrument, for Seeing the Sun, Moon, or Stars, Pass the Meridian of Any Place. Useful for Setting Watches in All Parts of the World with the Greatest Exactness, to Correct Sun-Dyals; To Assist in the Discovery of the Longitudes of Places, etc. By the Reverend Mr William Derham, F. R. S.,” ábrákkal, *Philosophical Transactions* 291 (1703), 1578-1585.

¹¹ „Experiments about the Motion of Pendulums in Vacuo. By the Reverend Mr. W. Derham, F. R. S.,” *Philosophical Transactions* 24 (1704), 1785-1789; „Experiments concerning the Vibrations of Pendulums. By the Late W. Derham, D. D. F. R. S. and Canon of Windsor,” *Philosophical Transactions* 39 (1735), 201-203.

¹² Ilyenek például a következők: „A Short Dissertation concerning the Child's Crying in the Womb. By the Reverend Mr. W. Derham, F. R. S.,” *Philosophical Transactions* 26 (1708), 487-492 (a szerző itt feltételezi, hogy a magzat kivételesen lélegzik az anyaméhben); „An Account of the Mischiefs Ensuing the Swallowing of the Stones of Bullace and Sloes. By the Reverend William Derham, Prebend of Windsor, and F. R. S.,” *Philosophical Transactions* 29 (1714), 484-486; „Part of a Letter from Mr. William Derham, to Dr. Sloane; Accompanying His Observations of the Height of the Mercury in the Barometer, Rains, Winds, etc. for the Year

hogyan szerzőnk a legnagyobb rendszerességgel, tudományos módszertannal és megfelelő távcsövek és kronométerek birtokában végzett csillagászati megfigyeléseket (az upminsteri templom tornyából). Rovarászként többféle modern mikroszkópot is használt. Különösen az óramechanika, az időmérés technológiája kapcsán érdeklődött az ingamozgás iránt, s e téren rendszeresen végzett kísérleteket. Nem mindig törekedett magyarázatra vagy elméletalkotásra, időnként inkább csak pontosan leírt egy-egy jelenséget (amint ez gyakran már a címben is kifejeződik: *observations, account*). Mérnöki hajlamainak gyümölcse néhány egyszerűbb műszer, illetve eljárás feltalálása. Közleményeiben megfogalmazott eredményeinek egy részét beépítette könyv formátumú műveibe.

Derham 1708-ban sikeresen mérte meg a hang sebességét,¹³ de általánosan ismertté azáltal vált, hogy 1711-12-ben ő kapott felkérést az azévi *Boyle Lectures* megtartására. Előadásai szövegét 1713-ban adta közre *Physico-Theology or, a Demonstration of the Being and Attributes of God, from his Works of Creation* cím alatt (részletesebben lásd alant). További önálló könyvei a lentebb bemutatott és csekély részben le is fordított *Astro-Theology: Or a Demonstration of the Being and Attributes of God, From a Survey of the Heavens* (1714) és a rövidke, kései *Christo-Theology: or, A Demonstration of the Divine Authority of the Christian Religion* (1730).¹⁴

Ezenkívül számos kötetet vezetett be vagy szerkesztett, különösen a szintén lelkész-természettudós John Ray (1627-1705), a XVII. század nagy angol botanikus-ichthyológus-ornitológusa kapcsán. E kiadások mellékmunkálataként megírta Ray életrajzát, mely az idők során – enyhén eltérő címek alatt – különböző kötetek bevezetéseképpen jelent meg.¹⁵ Derham rendezte sajtó alá Ray poszthumusz ma-

1698,” *Philosophical Transactions* 21 (1699), 45-46; „An Account of a Pyramidal Appearance in the Heavens, Observed Near Upminster in Essex, by the Reverend Mr. William Derham, F. R. S.,” *Philosophical Transactions* 25 (1706), 2411-2412, egy ábrával; „A Letter from the Reverend Mr William Derham to the Publisher, concerning an Insect That is Commonly Called the Death-Watch,” *Philosophical Transactions* 22 (1701), 832-834; „Observations about Wasps, and the Difference of Their Sexes. By the Reverend Mr. Derham, F. R. S. Prebendary of Windsor,” *Philosophical Transactions* 33 (1724), 53-59; „An Account of Some Magnetical Experiments and Observations. By W. Derham, Rector of Upminster in Essex, and F. R. S.,” *Philosophical Transactions* 24 (1704), 2136-2138.

¹³ Derham erről írott cikkét ld. *Philosophical Transactions* 26 (1708), 2-35; online elérhető itt: <<http://rstl.royalsocietypublishing.org/content/26/313-324.toc>>. A cikk 13 §-a szerint a hangsebesség 1142 angol láb/másodperc: *Ex dictis proinde, aliisque quamplurimis quae praenotavimus, firmissime concludo, Sonos hoc Velocitatis gradu propagari, Nempe, ad milliaris intervallum (sive 5280 Pedum Anglicanorum) spatio 9 ¼ Semi secundorum percurrere: Vel (quod eodem redit) Pedes 571 unius Semi-secundi, vel 1142 Pedes unius Secundi Minuti Temporis spatio.* (32. oldal)

¹⁴ A *Christo-Theology*-t sajnos nem tudtuk megtalálni.

¹⁵ G. Scott, ed., *Select Remains of the Learned John Ray, M. A. and F. R. S. with his Life, by the Late William Derham, D. D., Canon of Windsor, and F. R. S. Published by George Scott, M. A.*

dár- és halkatalógusát (1713),¹⁶ valamint Ray levelezését is (1718).¹⁷ John Ray *Three Physico-Theological Discourses* című művének harmadik, posztumusz kiadásához is Derham írt bevezetést (xvii-xix), sőt, minden jel szerint ő rendezte a művet sajtó alá.¹⁸ Ugyancsak Derhamnek jutott a feladat, hogy a fizikus Robert Hooke (1635-1703) levelezését szelektálja és kiadja (1726).¹⁹ Mindezeket a feladatokat bizonyára nem bízták volna rá, ha nem tartják kompetens természettudósnak.

Levelezésének kiadott része, a Sir Dacre Barrett-hez írott levelei érdekes bepillantást engednek egyfelől a XVII-XVIII. századi természettudós *gentleman* mindennapjaiba, másfelől a Royal Society nem mindig eseménytelen életébe és belügyeibe.²⁰ Derham gyakran számol be hasonló érdeklődésű szomszédjának új tudományos könyvekről, újonnan beszerezett műszerekről (például egy légszivattyúról – *Pneumatick Engine*), londoni természettudományos gyűjteményekben tett látogatásairól. Rendszeresen kér kölcsön könyveket szomszédja gazdagabb könyvtárából, és beszámol a hangsebesség megméréseinek személyes háttéréről is. Még érdekesebbek a Royal Societyről szóló hírek. Megtudjuk többek között, hogy 1704 júniusában Newton új tükrös távcsövet (*new Contrivance of Reflecting glasses*) kívánt bemutatni a tudós társaságnak, de az időjárás kedvezőtlen volt, a bemutató elmaradt. Egy 1709-es levélből arról értesülünk, hogy a társaság kizárta soraiból John Flamsteed királyi csillagászt – a neves asztronómus, a greenwichi obszervatórium megalapítója, az Uranus első észlelője nem volt hajlandó rendsze-

and F. R. S. London: Printed and Sold by J. Dodsley and J. Walter, 1740; illetve E. Lankester, ed., *Memorials of John Ray, consisting of His Life by Dr Derham; Biographical and Critical Notices by Sir J. E. Smith, and Cuvier and Dupetit Thouars. With his Itineraries etc.* London: Printed for the Ray Society, 1846.

¹⁶ Joannis Raii *Synopsis methodica Avium & Piscium; opus posthumum, quod vivus recensuit & perspicit ipse insignissimus Author; in quo Multas Species, in ipsius Ornithologia & Ichthyologia desideratas, adjecit: Methodumque suam Piscium Naturae magis convenientem reddidit. Cum Appendice, & Iconibus.* Londini: Impensis G. Innys, 1713.

¹⁷ *Philosophical Letters Between the late Learned Mr. Ray And several of his Ingenious Correspondents, Natives and Foreigners. To which are added those of Francis Willughby Esq.; The Whole consisting of many curious Discoveries and Improvements in the History of Quadrupeds, Birds, Fishes, Insects, Plants, Fossiles, Fountains, &c.* Published by W. Derham, Chaplain to His Royal Highness George Prince of Wales, and F. R. S. London: Printed by W. and J. Innys, 1718.

¹⁸ *Three Physico-Theological Discourses, Concerning I. The Primitive Chaos, and Creation of the World. II. The General Deluge, its Causes and Effects. III. The Dissolution of the World and Future Conflagration.* The Third Edition, Illustrated with Copper-Plates, and much more Enlarged than the former Editions. London: Printed for W. Innys, 1713. [11693.]

¹⁹ *Philosophical Experiments and Observations Of the late Eminent Dr. Robert Hooke, S. R. S. [Secretary of the Royal Society] And Geom[etriae] Prof[essor] Gresh[am] And Other Eminent Virtuoso's in his Time.* With Copper Plates. Publish'd by W. Derham, F. R. S. London: Printed by W. and J. Innys, 1726.

²⁰ Forráskiadás: Barrett-Lennard, ed., „Nineteen Letters.”

resen tagdíjat fizetni... Ugyanezen levél bevezetőjéből, mely a társaság tisztújító szavazásáról szól, kiolvasható, hogy a tudós testületnek ekkor 40-50 olyan tagja volt, aki legalább fontos napokon személyesen megjelent az üléseken. Flamsteed kizárásánál jóval nagyobb botrányt okozott továbbá az, amikor J. Woodward orvos, geológus jutott ugyanerre a sorsra 1710 májusában, mert nyilvánosan megsértette H. Sloane-t, a British Museum gyűjteményeinek későbbi megalapozóját. Végül, de nem utolsósorban, két 1710-es levél arról tudósít, hogy Derham készül a *Boyle Lectures* megtartására.²¹

3. A *Boyle Lectures*. Az imént említettük, hogy Derham legismertebb műve, a *Physico-Theology* című kötet a szerzőnk által 1711-12-ben tartott *Boyle Lectures* átdolgozott változata. Derham ekkor nyerte el a Boyle-ösztöndíjat és vele együtt az azévi *Boyle Lectures* megtartásának jogát, illetve köteleességét.²² A modern kémia atyjaként emlegetett Robert Boyle ugyanis a végrendeletében mozgalmat indított útjára azzal a céllal, hogy az anglikán papság soraiból egy-egy, évente kiválasztott lelkész „nyolc olyan előadást tartson, amely bizonyítja a keresztény vallás igazságát a hitetlenekkel, ti. az ateistákkal, a deistákkal, a pogánysággal, zsidósággal és muzulmánokkal szemben.”²³ Akit a négy fős kuratórium az évi előadások megtartására kiválasztott, az 50 fontot kapott fizetésül – ez egy londoni lakóház egyévi teljes bérleti díja volt, tehát tetemes összegnek számított!²⁴

A *Boyle Lectures* első korszakának három legsikeresebb előadója a teológus és fényes klasszika-filológus Richard Bentley, a sokoldalú, teológus-fizikus Samuel Clarke (Newton latin fordítója és képviselője a második Newton-Leibniz-vitában), valamint William Derham voltak, mindhárman *D. D. (Doctors in Divinity)* és *F. R. S. (Fellows of the Royal Society)*. Mint J. Dahm rámutat, előadásszövegeik alapján megállapítható, hogy elsősorban Hobbes-ot (materializmusa miatt), Descartes-

²¹ *I suppose I have told you I am drawing up a Survey of the Creation, & I can now tell you that I believe I may have occasion [sic!] to use it next year for Mr. Boyles Lectures. I am now about the vegetables, in which nothing to be done with out Mr. Rays help, & therefore I beg the favour of you to lend me that part of Mr. Rays Hist. Pl. [Historia Plantarum, ld. Bibliográfia] which you think will be most usefull to my desing, that will acquaint me with the parts, Divisions &c. of Vegetables, which I suppose his first part doth.* (Barrett-Lennard, ed., „Nineteen Letters,” 181.)

²² Stephen-Lee, eds., *Oxford Dictionary of National Biography*, 842-843.

²³ *...to preach eight sermons in the year for proving the Christian religion against notorious Infidels, viz., Atheists, Theists, Pagans, Jews and Mahometans, not descending lower to any controversies, that are among Christians themselves.* (Idézi J. J. Dahm, „Science and Apologetics in the Early Boyle Lectures,” *Church History* 39 (1970), 172-186, ezen belül 172.)

²⁴ Ld. E. Chambers *Cyclopaediájának* korabeli, 1728-as kiadását s.v. „Boyle Lectures.” Eszerint Robert Boyle 1695-ben hozta létre az e célt szolgáló alapítványt, amelyet azután Dr. Thomas Tenison canterbury érsek, a négy kurátor egyike is támogatott. Az ösztöndíj maximum három évre volt elnyerhető.

ot (a célok elvetése miatt), Spinozát (materializmusának vélt kizárólagossága miatt), Gassendit és az ókori atomistákat: Epikurost és Lucretiust támadták.²⁵ Ezekkel a szerzőkkel szemben természettudományos érvek alapján szögezték le és bizonyították a világ isteni tervezettségét és a folyamatos isteni gondviselést, tipikusan a newtoni fizikára támaszkodva a túl mechanikusnak ítélt karteziánus kozmogóniával és kozmológiával szemben. Clarke és Derham előadásait publikálták is – ezek közül lássuk most röviden szerzőnk *Physico-Theology*-ját, mely a legismertebb műve!

4. A *Physico-Theology* (1713) *felépítése és a fiziko-teológiai hagyomány*. Mint Derham a mű ajánlásában elmondja, egy ideje már dolgozott egy kézíraton, melynek célja az újabb természettudományos eredmények teológiai kiaknázása volt, amikor Thomas canterbury érsek, Anglia primása tudomást szerzett a készülő kéziratról, és mint a Boyle-alapítvány egyetlen, még élő kurátora, felkérte Derhamet a *Boyle Lectures* megtartására.²⁶ Így keletkezett szerzőnk legismertebb műve, mely Isten létét és tulajdonságait a természeti világ célszerű struktúrája és működése mint bizonyítási alap révén demonstrálja. Az előszó szerint Derham itt Boyle módszerével, vagyis fiziko-teológiai úton bizonyítja Boyle téziseit, vagyis Isten létezését és attribútumait: *I could not better come up to his [Boyle's] Intent, than to attempt a Demonstration of the Being and Attributes of God, in what I may call Mr. Boyle's own, that is a Physico-Theological, Way.*²⁷ Szerzőnk az előszóban a nagy szellemi elődei között J. Rayt, kortárs példaképei között pedig R. Bentleyt is megnevezi, s különösen Ray hatását ismeri el saját művén. Ray inspiráló befolyása a sok kiadásban megjelent *Three Physico-theological Discourses*-ból és a *Wisdom of God Manifested in the Works of Creation*-ból érhetett Derhamet, és maga a *physico-theological* terminust is közvetlenül Raytól vehette át (bár az ősforrás korábbi – ld. alant).

A *Physico-Theology* első részének tárgya az atmoszféra, a szél és a gravitáció. A szöveg newtoni terminusokkal írja le nehézkedést, Newtonhoz hasonlóan nem adja meg az okát, és elsősorban a centrifugális erő ellentettjeként tekinti az isteni gondviselés megnyilvánulásának, amennyiben a bolygók anyaga a gravitáció összetartó hatása nélkül szétszóródna a tengely körüli forgás során. A második rész témája a Föld önmagában véve, valamint a Naprendszerben elfoglalt helye. A harmadik rész a geológiát és a botanikát tárgyalja, a negyedik az állatvilágot (az

²⁵ Dahm, „Science and Apologetics,” 177–179.

²⁶ Az alaposan javított 5. kiadást használjuk, melyet Derham egy csillagászati résszel is megtoldott: *Physico-theology or, a Demonstration of the Being and Attributes of God, from his Works of Creation. Being the Substance of XVI Sermons Preached in... London, ... in the Years 1711 and 1712.* By W. Derham, Rector of Upminster in Essex... London: Printed for W. Innys, 1720. Az ajánlás lábjegyzete idézi Boyle végakarátát, és részletesen ismerteti a négy kurátor személyét, az alapítvány történetét.

²⁷ Derham, *Physico-Theology*, 5.

érzékelés, mozgás, táplálkozás, szaporodás, kultakaró, élőhely szempontjai szerint) és az embert. Derham végül külön is elemzi a négylábúak, madarak, rovarok és hullók szerveit, testfelépítését és életműködéseit. Az egyedi bizonyítások hosszú sorozatában mindig úgy érvel, hogy az adott szerv, élőlény, élőhely, természeti jelenség stb. kialakítása célszerű és hasznos, és a tervezés nyilvánvaló jeleit mutatja. Mint az első rész végén fogalmaz:

And so when we survey the bare Out-works of this our Globe, when we see so vast a Body, accouter'd with so noble Furniture of Air, Light and Gravity; with every Thing, in short, that is necessary to the Preservation and Security of the Globe it self, or that conduceth to the Life, Health, and Happiness, to the Propagation and Increase of all the prodigious Variety of Creatures the Globe is stocked with; when we see nothing wanting, nothing redundant or frivolous, nothing botching or ill-made, but that every thing, even in the very Appendages alone, answereth all its Ends and Occasions: What else can be concluded, but that all was made with manifest Design, and that all the whole Structure is the Work of some intelligent Being; some Artist, of Power and Skill equivalent to such a Work?²⁸

E bő 400 oldalas teljes indukciót lezáró végkövetkeztetés szerint pedig Isten minden műve nagyszerű, kutatásra méltó és nyilvánvaló, ezért az ateizmus ésszerűtlen; és a teremtés mindezek alapján istenfélelemre, engedelmességre és hálára ösztönöz. Ezzel az érveléssel Derham a klasszikus kora újkori fiziko-teológiai iskola hagyományába illeszkedik be.

A XVII–XVIII. századi fiziko-teológia olyan tudomány, amely Isten létezését és főbb tulajdonságait – mindentudás, mindenhatóság, jóság – a természet teleologikus működéséből kívánja bizonyítani.²⁹ Miután e hagyomány szerint a világegyetem a szándékos, célszerű tervezés nyilvánvaló jeleit mutatja, ezért az ezt alátámasztó érvet gyakran nevezik a „tervezettségéből vett érv”-nek (*argument from design*) is. Az érv a klasszikus modell szerint két fő logikai fázisra tagolható: az első lépés egy – gyakorlatilag teljes – indukció, amelyben megvizsgáljuk, hogy a természeti sokaság különböző szintjei (egyed, faj, nem, mindenség) több, alapvető szempontból nézve célszerűek és összerendezettek-e. A második lépésben egy kettős szillogizmus révén először azt a következtetést vonjuk le, hogy a természetben tapasztalt fokú célszerűséget csak valamely megfontoló-mérlegelő intelligencia okozhatta, tehát pusztán mechanikus hatóokok nem (karteziánizmus elleni állásfoglalás), illetve a véletlen sem (atomizmus elleni állásfoglalás). Miután pedig ez az értelem kvázi-végtelen, vagyis meghatározhatatlanul nagy okozatot idézett elő – mondja

²⁸ Derham, *Physico-Theology*, 36.

²⁹ J. Ritter – K. Gründer, hrsg., *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Basel: Schwabe & Co AG Verlag, 1971–2005, vol. 7, *sub voce* „Physikotheologie” (S. Lorenz), 948 és 952.

a második szillogizmus –, ezért maga is legalább kvázi-végtelen.³⁰ A hívő természettudósok ezeken az alapokon azután különböző érvelési stratégiákat dolgoztak ki a fiziko-teológia ateista-materialista alternatívái ellen, és a rossz problémájának megoldására is (teodicea).

Magát a 'fiziko-teológia' kifejezést először valószínűleg W. Charleton (1619-1707), II. Károly királyi orvosa használta a *The Darknes [sic!] of Atheism Dispelled by the Light of Nature* című könyvében, melynek alcíme *A physico-theologicall treatise*, „Fiziko-teológiai értekezés” volt (London: 1652).³¹ Ezt követően S. Parker oxfordi püspök *Tentamina Physico-Theologica De Deo* c. művében jelenik meg a terminus (London: 1665),³² majd J. Ray fentebb már említett kötetében (London: 1693). Derham életművében ezt a hagyományt folytatja a *Physico-Theologyn* kívül az *Astro-Theology* is. A fiziko-teológia éppen Derham idejében, a XVIII. század első felében teljeseedik ki – szerzőnkkel egy időben működik B. Nieuwentyt holland matematikus (*Het regt gebruik der werelt beschouwingen*, „A világ szemléleteinek helyes használata,” Amsterdam: 1714), valamivel később a népszerű francia papszerző, N.-A. Pluche (*Le spectacle de la nature*, „A természet szemlélete,” Paris: 1732-1742), valamint német társai, a filozófiailag kevésbé igényes J. A. Fabricius (*Hydrotheologie*, „A víz teológiája,” Hamburg: 1734) és F. Ch. Lesser (*Insecto-Theologia*, „A rovarok teológiája,” Frankfurt–Leipzig: 1738). W. Paley *Natural theology*-ja – ismeretes volta ellenére – már a mozgalom utolsó fázisában keletkezik (London, 1802).³³

Derham rendkívül népszerű *Physico-Theology*-jának 1720-ig öt kiadása született: ¹1713, ²1714, ³1714, ⁴1716, ⁵1720. A hetediket 1727-ben, a tizenharmadikat 1768-ban, a huszadikat 1754-ben adták ki. A művet 1719-ben olasz,³⁴ 1726-ban francia nyelv-

³⁰ Az érv Aquinói Szt. Tamás *Summa theologiae*-jében „a dolgok irányításából” (*ex gubernatione rerum*) vett, ötödik út, jóval egyszerűbb logikai szerkezettel (*STh* p. 1, q. 2, a. 3).

³¹ *The Darknes of Atheism Dispelled by the Light of Nature. A Physico-Theologicall Treatise, Written by Walter Charleton Dr. in Physic, and Physician to the late King.* London: Printed by J. F. for William Lee, 1652.

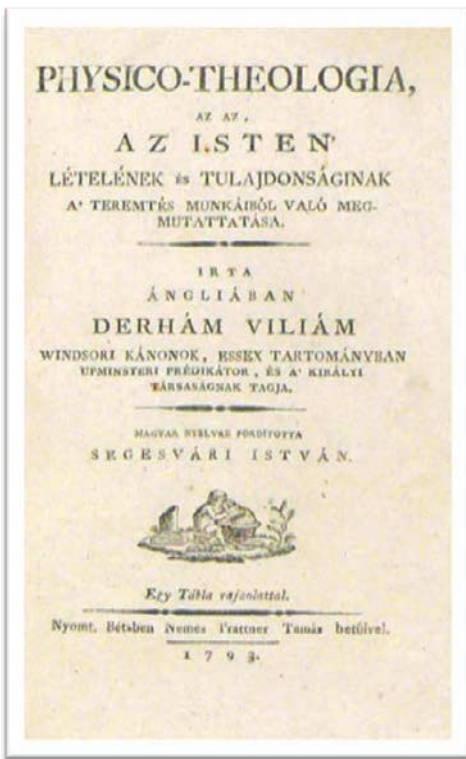
³² S. Parker, *Tentamina Physico-Theologica De Deo: sive Theologia scholastica ad normam novae & reformatae philosophiae concinnata, & duobus libris comprehensa.* London: 1665.

³³ Vassányi M., „Religious Awe at the Origin of Eighteenth-Century Physico-Theology. A Historical and Systematic Study,” M. F. Deckard–P. Losonczi, eds., *Philosophy Begins in Wonder*, Wipf and Stock Publishers, Eugene (Oregon), 2009, Chapter 3: 72-104.

³⁴ *Dimostrazione della Essenza, ed attributi d'Iddio dall'opere della sua creazione Con ampie Annotazioni, e varie curiose Osservazioni, non mai prima date alla luce.* Opera di Guglielmo Derham della Società Regia tradotta dall'idioma inglese. In Firenze: Nella Stamperia di S. A. R., 1719. [Anonim fordító.]

re is lefordították,³⁵ 1741-ben pedig már a második német kiadása jelent meg.³⁶ Sőt, 1793-ban Segesvári István magyarra is lefordította *Physico-Theologia, az az, az Isten Lételének és Tulajdonságainak a teremtés munkáiból való megmutattatása címmel*.³⁷

5. Az Astro-Theology (1714) felépítése, tézisei és kiadástörténete. A *Csillagteológiát* egy – George herceghez írott – ajánlás után hosszú *Preliminary Discourse* vezet be. Derham itt egyebek mellett arról is beszámol, hogy megfigyeléseihez használhatta Ch. Huygens egy nagyjából 40 méter (!) hosszúságú távcsövet is. Ezután bemutatja bolygórendszerünk ptolemaios, copernicuszi és ún. „új,” aktuális tudományos modelljét (*the New System*). Ez utóbbi a Derham által helyesnek ítélt rendszer, szemelvénnyünk ennek ismertetését tartalmazza. A mű főszövegét alkotó első hét könyv ezután hét asztronómiai érvcsoportot terjeszt elő, melyek együtt kívánják alátámasztani a 8. könyvben levont végkövetkeztetést Isten létéről és az iránta tanúsítandó tisztelet, a vallás szükségességéről. A *Csillagteológia* könyvei ilyenformán a következő témákat tár-

2. ábra. A *Physico-Theologia* magyar kiadása (1793)

³⁵ *Theologie Physique ou Demonstration de l'Existence et des Attributs de Dieu, Tirées des Oeuvres de la Création, Accompagnée d'un grand nombre de Remarques et d'Observations curieuses.* Par. G. Derham ... Traduite de l'Anglois par. J. Lufneu ... Rotterdam: Chez J. D. Beman, 1726. [21730 Amsterdam; 31769 Strasbourg & Leide.]

³⁶ *William Derhams ... Physico Theologie, oder Natur-Leitung zu Gott, Durch aufmercksame Betrachtung der Erd-Kugel, und der darauf sich befindenden Creaturen, zum augenscheinlichen Beweis, daß ein Gott, und derselbige ein Allergütigstes, Allweises, Allmachtigstes Wesen sey.* In die deutsche Sprache übersetzt von C. L. W. jetzo aber ... von neuem uebersehen, und ... zum Druck befördert von J. A. Fabricio. Hamburg: Bey Ch. W. Brand, 1741. [A Boyle Lectures 1692-1726 évi előadásainak teljes listájával az li-lvi. oldalakon.]

³⁷ Segesvári István ford., *Physico-Theologia, az az, az Isten Lételének és Tulajdonságainak a teremtés munkáiból való megmutattatása*, Bécs: Nemes Trattner Tamás, 1793. A kiadásról és a fordítóról lásd Vörös I., „Szönyi Benjámin és a fiziko-teológia,” <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/voros-szonyi.html>

gyalják: 1. a világegyetem nagysága; 2. az égitestek száma; 3. az égitestek megfelelő elhelyezkedése; 4. az egek – helyesebben a bolygók – mozgásai; 5. az égitestek alakja; 6. a gravitáció;³⁸ 7. a fény és a hő; 8. végül gyakorlati következtetések Isten létezéséről és tulajdonságairól, iránta való kötelességeinkről. Az első hét könyv jobbára részleges következtetéseket is tartalmaz, melyek áhítatra intenek a természet revelálta Teremtő nagysága előtt. Idézzük a 3. könyvet lezáró konklúziót, amely előbb Kepler 2. törvényének célszerűségét elemzi, majd így foglal állást a Naprendszer tervezettségéről:

And now, who can reflect upon these things, and not perceive and admire the Hand that acteth in them, the Contrivance and Power of an Infinite Workman! For where we have such manifest strokes of wise order, counsel, and management, of the observance of Mathematical Proportions, can we conclude there was any thing less than Reason, Judgment, and Mathematical Skill in the case? or that this could be effected by any other Power, but that of an Intelligent Being, who had Wisdom and Power sufficient for such a Work... And so when we see such good order, such due proportions in this Region of the Universe, and have good reason to conclude the same may be throughout the whole, can we, without great violence to Reason, imagine this to be any other than the Work of GOD?³⁹

Az alant közölt szövegrészben Derham a – még Giordano Bruno által kezdeményezett – sokvilág-elméletet (*plurality of worlds*) képviseli. Brunóhoz hasonlóan (*De l'infinito, universo e mondi*, 1584) ő sem állítja, hogy a mi Naprendszerünk van a világ középpontjában, sőt, inkább ennek ellenkezőjét valószínűsíti, vállalva ennek esetleges teológiai következményeit. Szükségesnek tartja érvelni a copernicusi geocentrikus modell mellett, ami arra utal, hogy a potenciális olvasóközönségben még lehettek Ptolemaios-követők.⁴⁰ A nyílt világegyetem híve, sőt, úgy véli: ez a

³⁸ Derham itt is az isteni gondviselés jelének tekinti a nehézkedést, mivel a csillagok ennek révén tudnak bolygórendszereket kialakítani maguk körül; és – Newtont követve – itt sem adja meg a nehézkedés okát, bár az *actio in distans* problematikájára felhívja a figyelmet: *although the Matters of Fact, and the final Causes are evident, I will not venture to say how it comes to pass that Bodies act at such immense Distances upon one another; but chuse rather to acquiesce in adoring the Wisdom and Power of the GREAT AUTHOR of all Things, who hath inspirited the Materials of which the World consists, with such an active Quality, as serves not only to preserve the Globes themselves etire, but to enable them to revolve about their luminous Center (from whence they have their Light and Heat) in Orbs that are the most commodious, and also fixt and permanent. (Astro-Theology, 156-157.)*

³⁹ Derham, *Astro-Theology*, 61-63.

⁴⁰ A copernicusi fordulat tudománytörténetéről és értelmezéséről ld. Th. S. Kuhn, *The Copernican Revolution. Planetary Astronomy in the Development of Western Thought*, Cambridge (Massachusetts)–London: Harvard University Press, 11957, 21985, 31993.

modell jobban kifejezi a Teremtő nagyságát, mint egy zárt modell. Tycho Brahe (*Astronomiae instauratae progymnasmata*, 1610) nyomdokaiba lépve megfigyeli látszólag új csillagok (valójában novák vagy szupernovák) felbukkanását. Johannes Hevelius népszerű holdrajzára (*Selenographia*, 1647) hivatkozva és Christiaan Huygensszel (*Κοσμοθεωρος*, 1698) vitatkozva állítja, hogy a Naprendszer bolygoi és a Hold lakottak, de elhárítja magától a kérdést, hogy a holdlakók vajon hogyan néznek ki, milyen alkatúak stb. A kötet egészének lábjegyzetapparátusa tanúságot tesz a legmodernebb asztronómiai szakirodalom elmélyült ismeretéről, számos hivatkozással Flamsteedre, Newtonra (*Principia*), a szintén kortárs Halleyre, Cassinira és másokra.

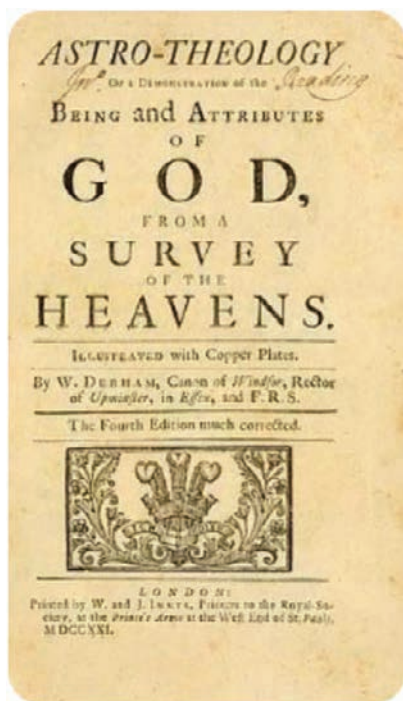
Az *Astro-Theology*-nak 1750-ig kilenc kiadása született. Az első kiadás 1714-ben jelent meg. A második, javított kiadás rögtön az első kiadást követően, 1715-ben, a harmadik 1719-ben, a negyedik, erősen javított kiadás 1721-ben, 1726-ban az ötödik, 1731-ben a hatodik (*ultima manus*), 1738-ban a hetedik, 1750-ban a kilencedik kiadás, a tizediket pedig 1767-ben adták ki; míg egy, a *Physico-Theology*-val kombinált kiadás Derham halála után, 1786-ban készült el.⁴¹ Holland fordításban 1728-ban jelent meg (*Godgeleerde starrekunde ofeene betooging van Gods wezen en eigenschappen uit de beschouwing der hemelen*), 1729-ben pedig franciául (*Théologie astronomique ou démonstration de l'existence et des attributs de Dieu par l'examen et la description des cieux*). 1732-ben a szintén fiziko-teológus J. A. Fabricius, a *Hydrotheologie* (Hamburg: 1730) szerzője fordította le németre Derham művét.

Igen valószínű, hogy A. Pope az *Essay on Man* (1733-34) c. hosszú filozófiai költeményéhez számos természettudományos példát merített Derham *Physico-* és *Astro-theology*-jából.⁴² Olasz nyelven azonban ellenlábasa is akadt G. Cadónici személyében, aki *Confutazione teologico-fisica del sistema di G. Derham inglese* (Brescia: 1740) c. könyvében különösen Derham azon tézisének támadta, mely szerint a Naprendszer más bolygóin is élnek élőlények.⁴³ Angolul pedig jó egy évszázaddal később E. Higginson *Astro-Theology; or, the Religion of Astronomy* (London:

⁴¹ Derham műveinek számos kiadása letölthető a következő honlapról PDF-formátumban: http://www.prndl.org/author_view.php?a_id=1062

⁴² All these similarities afford cumulative evidence that Derham's two books are probably the immediate source of certain sections of Pope's *Essay on Man*. An examination of the sermons of the other preachers sponsored by the Boyle Lectureship confirms the primacy of Derham's influence, as does that of the writings of Bentley, Ray, and Fénelon. (F. E. Litz, „Pope's Use of Derham,” *The Journal of English and Germanic Philology*, vol. 60, No. 1 [January 1961], 65-74, ezen belül 73-74.)

⁴³ G. Cadónici, *Confutazione teologico-fisica del sistema di Guglielmo Derham inglese. Che vuole tutti i Pianeti, da Creature Ragionevoli, come la Terra, abitati*, di Don Giovanni Cadónici Viniziano canonico della cattedrale di Cremona, degli Agiati di Roveredo. In Brescia: Dalle Stampe di Giammaria Rizzardi, 1740.

1855) című művének különösen 2. fejezete, a „Scientific Astro-Theology” újította fel Derham projektjét.⁴⁴

A következő fordítás az *Astro-Theology*-ből készült azzal a céllal, hogy megmutassa, miként gondolkodott William Derham a Naprendszeréről, a Holdról, a bolygók lakhatóságáról (*Habitability of the Planets*) és arról, hogy Istennek milyen szerepe volt és van mindezek megalkotásában és fenntartásában. A szemelvény a kora XVIII. századi csillagászat ismereti szintjét és érvelési-értelmezési módját is jól érzékelteti. A 6. kiadás (1731) szövegét fordítjuk (amely feltehetőleg az *ultima manus* kiadás), xxxvii-lvi.

3. ábra. Az *Astro-Theology* 4. kiadásának címlapja (1721)

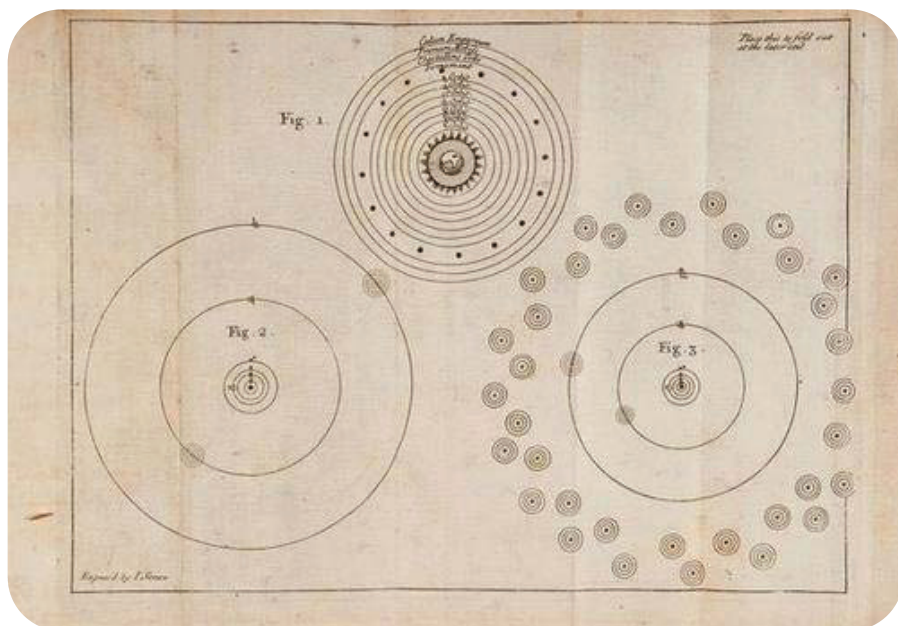
WILLIAM DERHAM: CSILLAGTEOLÓGIA: „AZ ÚJ RENDSZERRŐL”

Most pedig a második rendszerről rátérek a harmadikra, melyet „Új Rendszer”-nek neveznek, illetve egyesek a „valóságos rendszer”-nek; amely a világegyetemet sokkal mérhetetlenebb kiterjedésűnek fogja fel, mint bármely másik rendszer, sőt, meghatározatlan nagyságú teret kitöltőnek gondolja; és sokkal nagyobb csapat [égitesttel] tölti meg azt, mint amekkorát valaha is tulajdonítottak neki.

Ez az Új Rendszer – a Nap és bolygói rendszere tekintetében – ugyanaz, mint a copernicusai, amint ezt a 4. ábrán látható vázlat mutatja.⁴⁵ De míg ezen túlmenően a copernicusai hipotézis azt feltételezi, hogy az állócsillagok ege az univerzum határa, és hogy az állócsillagok egyforma távolságra helyezkednek el annak középpontjától, a Naptól; addig az Új Rendszer azt teszi fel, hogy Napok és bolygók számtalan rendszere létezik azon kívül, amelyben a mi lakóhelyünk van; azaz hogy minden

⁴⁴ E. Higginson, *Astro-Theology; or, the Religion of Astronomy: Four Lectures, in reference to the controversy on the „Plurality of Worlds,” as lately sustained between Sir D. Brewster and an essayist*. London: E. T. Whitfield, 1855.

⁴⁵ Az ábrák számozását értelemszerűen módosítottuk.

4. ábra. A ptolemaiوسي (fent), a copernicuszi (balra) és az „új” rendszer Derham szerint (*Astro-theology*)

állócsillag egy nap, és hogy e napokat elsődleges és másodlagos bolygók rendszerei veszik körül, úgy, mint a miénket.⁴⁶

Miután az állócsillagok e sok rendszere hatalmas és megfelelő távolságra helyezkedik el a Naptól és tőlünk, ezért azt gondoljuk, hogy éppígy megfelelő és szabályos távolságokra helyezkednek el egymástól is. Ezáltal van az, hogy az állócsillagok e sokaságai különböző nagyságúnak mutatkoznak számunkra; a hozzánk legközelebbiek nagyok, az egyre messzebb esők pedig egyre kisebbek.

Az állócsillagok e rendszereit a 4. ábrán vázlatosan ábrázoltam a Naprendszerrel együtt, amely a járatlan olvasónak némi fogalmat adhat a világegyetem állapotáról, habár az ábra csak kevésbé hasonlít a valóságra, mert nem volt elég helyem az összes rendszer felvázolására a megfelelő arányban, ami pedig szükséges lenne a dolgok helyes ábrázolásához.

A 4. ábrán az állócsillagok és azok rendszerei – melyeket e csillagok körüli kis körökkel ábrázoltam, amely körök a hozzájuk tartozó bolygók pályáját jelzik – a Naprendszer korlátain kívül helyezkednek el, a Naprendszert pedig a világegyetem közepén helyeztem el, és úgy ábrázoltam, mint annak nagyszerűbb és fényesebb

⁴⁶ Az elsődleges bolygók a napok körül keringenek, a másodlagosak az elsődlegesek körül (ezek tehát holdak).

részét. És valóban tekinthetjük is ilyennek, mégpedig a hozzánk való közelsége és ránk való vonatkozása miatt. De attól függetlenül, hogy tényleg így van-e: hogy tényleg az univerzum közepén helyezkedik-e el, és hogy az állócsillagok egész nemes seregében vajon nincsen-e olyan rendszer, amely meghaladja a miénket a csodálatos – úgy elsődleges, mint másodlagos – bolygóinak csapata révén, és más csodálatos alkotások által – mindez nehézséget jelent, mert kívül esik a lencséink hatókörén, és következésképp meghaladja a kutatási képességeinket, bár e feltevések egyáltalán nem valószínűtlenek. De legyen az univerzum számos rendszere magasztosság terén olyan, amilyen csak akar lenni, nekünk elég az, hogy minden valószínűség szerint sok van belőlük, sőt, olyan sok, mint amennyi állócsillag van, vagyis számmal meghatározhatatlan.

Az univerzum ezen rendszerét írtam le az itt következő könyvben úgy, ahogyan természetlanilag bemutatható, de nem annyira szigorúan és makacsul, hogy teljesen kizárjak vagy leromboljak bármely más rendszert; mert amiként Isten munkái valóban nagyszerűek, és kiválóságuk és nagyszerűségük bármely rendszer szerint kellően nyilvánvaló, úgy kész is voltam megmutatni a hasonlóságot az ilyen rendszerek között, amikor volt alkalmam beszélni róluk; mert nem akartam megbántani azokat az olvasóimat – és következésképpen érveim erejét rájuk erőltetni –, akik esetleg az aristotelési elvekhez ragaszkodnak, vagy elfogultak a ptolemaiosi vagy bármely más rendszer iránt; nem mintha bármilyen kétség merült volna fel bennem az Új Rendszerrel kapcsolatban, hanem úgy gondolom, hogy messze ez a legracionálisabb és legvalószínűbb mind közül, ezen okok miatt:

1. Mert messze ez a legnagyobb és méltó a végtelen Teremtőhöz; amilyen határok és mérték nélküli az ereje és bölcsessége, olyan nagy valószínűséggel használhatja ezeket a tulajdonságait sok rendszer megteremtéséhez, mint egyhez. És amiként milliárdnyi rendszer inkább kifejezi Isten dicsőségét, és jobban demonstrálja az Ő tulajdonságait, mint egyetlen; úgy pontosan annyira valószínű, mint amennyire lehetséges, hogy sokkal több lehet azon a rendszeren kívül, amelyben kiváltságunk élni. Márpedig rendkívül valószínű, hogy így áll a dolog, mivel

2. látjuk, hogy tényleg így van, amennyire ezt mi egyáltalán érzékelni tudjuk ilyen mérhetetlen távolságokban, amilyenekre az állócsillagok ama rendszerei vannak tőlünk. A lencséink valóban túl gyengék ahhoz, hogy úgy éréjk el ezeket a rendszereket, hogy valamiféle bizonyítékot adjanak arról, hogy magukat a bolygókat látjuk, amelyek körülveszik az állócsillagok valamelyikét. Nem mondhatjuk, hogy valóban látjuk őket mozogni a saját Napjuk vagy csillagjuk körül. De azt mégis tudjuk észlelni, hogy az állócsillagoknak olyan természetük van, mint a napoknak, ahogyan ezt a második könyv második fejezetében valószínűsítettem. Mint azt is, hogy vannak ott bizonyos dolgok, amelyek nagyon hasonlóak a bolygókhoz, amelyek néha feltűnnek és eltűnnek az állócsillagok szférájában,

ahogyan azt megmutattam az új csillagokról szóló beszédben⁴⁷ a második könyv harmadik fejezetében.⁴⁸

De amellett, amit ott mondtam, mégis szeretném a következőt hozzátenni a legfrissebb megfigyeléseim alapján, amelyeket a könyvem azon részének írása óta végeztem – éspedig azt, hogy miután jól tudjuk, hogy a galaxis új csillagok termőhelye, az a régió, melyben emezek általában feltűnnek, ezért nagyon hajlok arra a véleményre, hogy az ottani fehérséget nem a nagyszámú állócsillag pusztá fénye okozza azon a helyen, ahogyan ezt eddig általában gondolták, hanem részben az ő fényük, részben pedig (hacsak nem teljesen) a bolygóikról való visszatükröződések, amelyek megállítják és tükrözik, összekeverik és vegyítik a saját csillagaik vagy napjaik fényét, és ezzel idézik elő azt a fehérséget, melyet a Tejút mutat nekünk; amely inkább a Holdunk visszavert fényének színére hasonlít, mintsem Napunk elsődleges fényére.

S hogy van elegendő bolygó e célból, azt azért gyanítom, mert van némi alapom azt gondolni, hogy sokkal több új csillag van a Tejútrendszerben (melyek mindegyikét bolygószerű gömbnek [*Planetary Globes*] tartom), mint amennyit valaha is észleltek; és hogy az ott teleszkóppal látható csillagok hatalmas számának nagy része az új csillagok vagy bolygók közé tartozik, nem csak az állócsillagok közé. Ezt már egy ideje gyanítom, de különösen nemrég óta, azon új csillagra irányuló megfigyeléseim alapján, amelyik most kezd eltűnni a Hattyú [csillagkép] nyakában. Ez alkalmat adott nekem arra, hogy egynémely másik részét megvizsgáljam e csillagképnek, melynek legtöbb részét jól kitölti kisebb csillagok nagy sokasága. Úgy tűnt nekem, hogy ezek közül egyszer több mutatkozott egyugyanazon lencsén keresztül, máskor viszont nem észleltem egyeseket, amelyeket korábban láttam; ismét máskor pedig úgy tűnt, hogy közelebb, illetve távolabb láttam őket ama csillagokhoz képest, amelyek mindig láthatóak voltak. De mivel ezek a dolgok számomra is újak, és olyanok, hogy bevallom: inkább sejtéseim vannak róluk, semmint bizonyosságom, ezért későbbi megfigyeléseim tárgyává teszem majd őket más dolgokkal egyetemben, hogy megbizonyosodjam felőlük; különösen mert az említett kicsi csillagok némelyikének közeledései és távolodásai nem egyeznek néhány kimagasló csillagász megfigyeléseivel.

Amiként ezek a megfigyelések majd új és csodálatos mennyei látványokat fognak felnyitni előttünk az égbolton (ha netán úgy lenne, ahogyan képzelem), akként komolyan ajánlom is az ezekre irányuló való vizsgálódást olyanoknak, akik gyönyörűségüket lelik ezekben a dolgokban. Ennek végrehajtása céljából – úgy gondolom – talán elégséges és egyben a legkönnyebb eljárás a megfigyeléseket a

⁴⁷ Derham eredetileg előszóban adta elő könyve tartalmát (ld. Bevezetés, 3. pont: A *Boyle Lectures*).

⁴⁸ 41–50. Derham feltehetőleg a novákra és szupernovákra gondol.

Tejútrendszer valamely részében végezni, például a Hattyú csillagkép valamelyik részében, akkora területről, vagy egy kicsit annál nagyobbról, mint amekkora a megfigyelő által használt távcsővel befogható; így jártam el én is, és a mennynek ez a pontja volt az, amit magam is megfigyeltem. Az összes csillagról, melyek ezen a területen belül esnek, pontos térképet kell készíteni, amely ki fogja mutatni, ha bármely változás történik. S a menny nagyobb területének vizsgálatához elégséges egy 6 vagy 8 láb [fókusz távolságú] lencse, és a célnak jobban megfelel, mint a hosszabb [fókusz távolságú] lencsék, melyek kevesebbet tudnak átfogni, s amelyek használata nehezebb.

Amikor így bemutattuk a világegyetem állapotát az Új Rendszer szerint, általában azt szokták kérdezni, hogy mi haszna van ily sok bolygónak, amennyit a Nap körül látunk, és a többi soknak, melyek elgondolásunk szerint az állócsillagok körül vannak? Erre azt felelem, hogy mindezek világok, vagyis lakóhelyek, amit abból következtethetünk ki, hogy lakhatóak, és rendelkeznek a lakhatás feltételeivel. Ez eléggé nyilvánvaló a mi Napunkhoz tartozó bolygókban, amennyiben ezek is átlátszatlan [*opake*] testek, mint amilyen a mi Földünk is, amelyek minden valószínűség szerint földből és vízből, hegyekből és völgyekből állnak, és atmoszféra van körülöttük, holdak szolgálnak nekik, megvilágítja, melegíti és befolyásolja őket a Nap, melynek éves látogatásai alkotják számukra az évszakokat, gyakori visszatérései pedig a nappalokat és éjszakákat. Mindezeket részletesen tárgyalom a következő könyvben, ezért nem szükséges itt előrebocsátanunk őket. Egyetlen dolog van csak, melyről a megfelelő megfigyelések híján nem tudtam úgy beszélni, ahogyan szerettem volna: éspedig a Holdon lévő tengerekről, az ötödik könyv negyedik fejezetének 1. jegyzetében. Ezek létét Huygens úr tagadja, mondván:⁴⁹ *Marium vero similitudinem illic nullam reperio*⁵⁰ stb., vagyis a Holdon „nem találok semmi olyasmit, ami tengerekhez hasonlítana, habár Kepler és a legtöbb csillagász más véleményen van. Hisz ha e hatalmas sík régiókat, melyek jóval sötétebbek, mint a hegyi területek, s amelyeket általában tengereknek tekintenek, és óceánoknak neveznek, egy hosszú teleszkóppal szemlélem épp ezeken a helyeken, akkor kis kerek üreget találok, melyekbe árnyék esik; s amelyek nem lehetnek a tengerek felszíne; miként amaz igen széles mezők sem, melyeket ha gondosan megvizsgálunk, nem mutatkoznak teljesen egyenletes felszínűnek. Minélfogva ezek nem lehetnek tengerek, hanem olyan helyek, melyek a dombosabb részek anyagánál egy kissé világosabb anyagból állnak, bár egyes helyek itt is világosabbak, mint mások.”⁵¹ Így

⁴⁹ *Christiani Hugenii Cosmotheōros, sive De Terris Coelestibus, earumque ornatu, conjecturae.* Ad Constantinum Hugenum, Fratrem: Gulielmo III. Magnae Britanniae Regi, a secretis. Hagae Comitum: Apud Adrianum Moetjens, Bibliopolam, 1698, 114-115.

⁵⁰ „Semmi olyasmit nem találok azonban ott, ami tengerekhez lenne hasonló.”

⁵¹ Az idézett passzust bevezető szövegrészben (a *Cosmotheoros* 2. könyvének első sorban a Jupiter és a Saturnus holdjairól szóló fejtegetésében) Huygens feltételezi, hogy magának a

foglal állást az igen elmés Huygens úr, aki ezután azzal folytatja, hogy megmutatja: nincsenek ott se folyók, se felhők, se levegő, se pára.

De hogy igenis vannak tengerek, azaz nagy vízgyűjtők, s következésképpen folyók, felhők, levegő és gőzök a Holdon, azt a saját vizsgálódásaim és megfigyeléseim némelyike alapján fogom megmutatni; mely megfigyelések jelentős részét Mr. Huygens saját fent említett hosszú távcsövével végeztem; amelyen keresztül és az összes többi hosszú látcsövön keresztül nézve a holdfoltokat mindig inkább tengerekhez hasonlónak gondoltam, mint a rövid távcsöveken át nézve, és nem tengertől különböző dolognak.

Való igaz, hogy ezeken a tengernek vélt helyeken vannak olyan üregek, amilyenekről Mr. Huygens beszél, vagyis inkább hegyek árnyékos üregekkel, valamint néhány kevésbé sötét résszel. Így a holdi Fekete- [*Lunar Euxine*] és Földközi-tenger déli részén, a *Sinus Sirbonis*-ban, az egyiptomi és különféle más tengereken van számos olyan rész, amely fényesebbnek tűnik, mint mások; melyek közül egyesek szikláknak tűnnek és szigeteknek, mások nagy kiterjedésű sekélyeseknek, különösen a partok irányában, elsősorban a kontinensekkel határos tengereken, mint például a holdi Egyiptom és Palesztina nagy déli kontinensén. De ez nem döntő bizonyíték arra nézve, hogy ezek a részek nem tengerek; mert lehetnek sok szigettel és sekély vízzel bíró tengerek. De más részeken, sőt, az imént említett helyek bizonyos területein is a foltok sötétebbnek mutatkoznak, és csak néhány található rajtuk az említett kiemelkedésekből vagy szigetekből, világosabb vagy sekélyebb részekből. Ilyenek az Északi Fekete- és Földközi-tenger, a Moeotis-mocsár [*Palus Moeotis*] és számos további holdbéli tenger; ezeken csak kevés, szigetnek vagy sekélyesnek látszó rész észlelhető, csupán itt-ott akad egy-egy, jelentős távolságokra egymástól.

Nem kétlem, hogy a mi föld és víz alkotta glóbuszunk pontosan ilyennek mutatkozna, ha a Holdról vagy néhány mérföldes távolságból néznénk rá. Azt látnánk, hogy mély óceánjaink olyan, sötétebb színűek lennének, mint a Hold sötétebb foltjai; St. Helena és Ascension magányos szigetei és a *Ladrones*,⁵² a Kanári-szigetek,

Iupiternek és a Saturnusnak is vannak lakói. Keplerrel polemizálva azonban amellet érvel, hogy a Föld Holdján sem víz, sem atmoszféra nem található, minélfogva e bolygó – Kepler elgondolásával ellentétben – nem lakható (az érintett kepleri szöveghelyet nem jelöli): *Marium vero similitudinem illic nullam, (etsi & ille [Keplerus], & alii plerique omnes contra sentiunt) reperio. Nam regiones planae ingentes, quae montosis multo obscuriores sunt; quasque vulgo pro maribus haberi video, & oceanorum nominibus insigniri; in his ipsis, longiori telescopio inspectis, cavitates exiguae inesse comperio rotundas, umbris intus cadentibus; quod maris superficiei convenire nequit: tum ipsi campi illi latiores non prorsus aequabilem superficiem praeferunt, cum diligentius eas intuemur. Quocirca maria esse non possunt, sed materia constare debent minus candicante, quam quae est in partibus asperioribus: in quibus rursus quaedam vividiori lumine caeteris praecellunt.* (Christiani Hugenii Κοσμοθέωρος, 114-115.)

⁵² A Fülöp-szigetektől a Csendes-óceánon keletre fekvő szigetcsoport, melynek modern neve Mariana-szigetek.

az Azori-szigetek stb. nagyobb létszámú szigetcsoportjai pedig ugyanolyannak mutatkoznának, mint a néhány elszórt sziget a mélyebb holdbéli tengereken; és a mi sekély tengereink a bennük elszórt számos sziklával és szigettel, különösen a kontinensek közelében, úgy néznének ki, ahogyan az ilyen tengerek a Holdon.

Hogy a Hold földrajzában járatlan olvasó megértse, mit mondok itt és másutt a Hold részéről és kinezetéről, ezért az 5. és

5. ábra. A Hold képe Hevelius Selenographiája alapján (Derham, *Astro-theology*)

a 6. ábrán ábrázoltam ezeket a dolgokat. Az 5. ábra a telihold képét mutatja, annak világos és sötét részeit, melyek többségének Hevelius adott nevet, akinek holdrajza [*Lunar Geography*] méltán a legelismertebb.⁵³ A 6. ábrán a Hold peremének 1714. november 4-i megjelenését mutatom meg röviddel a negyedállás [*Quadrature*] után,⁵⁴ hogy ezzel magyarázzam azt, amit a holdfoltok felszínének egyenletességével kapcsolatban mondok az 5. könyv 4. fejezetének a) jegyzetében. Ezen az ábrán megfigyelhető, hogy az összes tenger felszíne egyenletesnek és simának tűnik,

⁵³ Iohannes Hevelius (1611-1687) legismertebb műve a *Holdrajz*, eredeti címén *Selenographia: sive, Lunae Descriptio; atque Accurata, Tam Macularum ejus, quam motuum diversorum, aliarumque omnium vicissitudinum, phasiumque, telescopii ope deprehensarum, delineatio* (Gedani [Gdańsk]: Typis Hünefeldianis, 1647; teljes címét ld. a bibliográfiában). Az 56 fejezetből álló, majdnem 600 oldalas mű három főrésze tagolódik: egy általános bevezetésre, melynek témája egyebek között a távcsőépítés, a bolygómegfigyelések és a napfény; a selenográfiai főrésze, amely nagyjából 350 oldalt tesz ki; és egy függelékre, mely a napfoltok, valamint a Jupiter-holdak megfigyelésével foglalkozik igen precíz rézmetszetekkel és bolygómegfigyelési táblázatok sokaságával illusztrálva. A Derham által említett holdrajzi térkép a holdbéli tengerekkel stb. a mű 226. oldala után található. A holdrajzi objektumok alfabetikus listáját a 218-235. oldalakon találjuk.

⁵⁴ A negyedállás (kvadratura) a Hold vagy más bolygó azon állása, amikor a Hold, illetve a Nap a Földről nézve derékszög alatt látszanak. Az ábrát nem közöljük.

csak itt-ott mutatkozik kis távolságokban egy szikla vagy sziget teteje. Az Északi-tenger felszíne ennek megfelelően *a* és *b* között síknak és egyenletesnek tűnik, bár teleszkópon keresztül az *a* tenger csupán egy nagy tónak vagy mocsárnak tűnik. Ugyanígy a Földközi-tenger részei *d* körül *h*-tól *i*-ig, kivéve ott, ahol sziklák vagy szárazföld szakítják meg, mint *h*-nál, *g*-nél, *b*-nél és *c*-nél. A legutóbbi helyen kezdődik egy dombvonulat, mely a Földközi-tenger északi részét öleli körbe, ami szép látványt nyújt a teleszkópban.

Most pedig megfontolva, hogy milyen tökéletes a Hold és az összes többi bolygó lakhatás szempontjából, és ennek ellátására milyen komoly felszerelésük van; és figyelembe véve azt is, hogy e felszerelések csak az illető bolygóra vonatkoznak, és valószínűleg csupán csekély hasznuk van a mi Földünk számára, vagy pedig egyáltalán semmilyen sincs; ezért az Új Rendszer képviselői megalapozottan vonják le azt a következtetést, hogy ezek a bolygók, sőt, a Naphoz és az állócsillagokhoz tartozó összes bolygó is lakható világok [*habitable Worlds*]; olyan helyek, melyeket a lakhatásra való alkalmasságukkal arányos mértékben be is népesítenek a megfelelő lakók.⁵⁵

A következő kérdés mármost, melyet általában fel szoktak tenni, így hangzik: Miféle teremtmények lakják őket? Ezt a nehézséget azonban nem lehet leküzdeni kinyilatkoztatás nélkül, illetve sokkal jobb eszközök nélkül, mint amilyeneket a világ eddig ismert. De ha az olvasónak esetleg kedve támad valószínű feltevésekkel mulatnia magát Naprendszerünk bolygóinak berendezéséről, hogy ti. feltehetőleg milyen országok lehetnek ott, milyen növények teremnek, miféle ásványok és fémek lelhetőek fel, milyen állatok élnek ott, milyen testrészekkel, képességekkel és adottságokkal rendelkeznek, és további hasonló kérdésekkel; akkor eléggé kellemes időtöltési lehetőséget találhat Christiaan Huygens Úr *Cosmotheoros*ában és néhány más szerzőben, akik írtak e témáról. Inkább ezekre utalom az olvasót, mintsem hogy neki vagy akár magamnak bárminő további gondot okozzak ezen tárgyak kapcsán, melyek teljesen feltételesek.

Miután tehát így a tájékozatlan olvasó kedvéért bemutatam a három rendszert, melyek a következő könyv fő témái; s miután a kételkedő olvasó kedvéért a szokásosnál részletesebben ismertettem a két utolsó rendszert; most már csupán az van hátra, mielőtt lezárnám ezt a hosszú előszót, hogy mentséget hozzak fel arra (ha egyáltalán szükséges), hogy az égitestek átmérőjét és távolságát inkább angol mérföldekben határoztam meg, mintsem más, nagyobb mértékegységekben, amelyek talán közelebb értek volna az igazsághoz. De ez is csak azok kedvéért történt, akik nem nagyon jártasak a csillagászati kérdésekben és méretekben, s akik jobban

⁵⁵ Derham e tézise ellen íródott a velencei G. Cadónici kanonok cáfolata: *Confutazione teologico-fisica del sistema di G. Derham inglese*, Brescia: 1740.

megértik, ha azt mondjuk: ez ennyi és ennyi mérföld, mint ha azt, hogy ennyi és ennyi fok, perc, másodperc vagy fél Földátmérő vagy más bolygó félátmérője.

S most befejezőképpen csupán arra kérem minden olvasómat, hogy velem együtt komolyan könyörögjenek azért, hogy amennyire ez a munka az emberiség javát, s különösen a hitetlenek és a vallástalanok [*Infidels and Irreligious*] meggyőzését, valamint Isten tiszteletét s imádatát, és az igaz vallás művelését szolgálja, annyira meg is legyen a kívánatos hatása.

Bibliográfia

- Atkinson, A. D. „William Derham, F. R. S. (1657-1735).” *Annals of Science* 8 (1952), 368-392.
- Barrett-Lennard, T. „Nineteen Letters (A.D. 1704-1710-1) from the Rev Wm. Derham, D.D., Rector of Upminster, to Dacre Barrett, of Belhus, Essex.” *Essex Naturalist* 17 (1914), 163-186., with 2 plates.
- Cadónici, G. *Confutazione teologico-fisica del sistema di Guglielmo Derham inglese. Che vuole tutti i Pianeti, da Creature Ragionevoli, come la Terra, abitati*, di Don Giovanni Cadónici Viniziano canonico della cattedrale di Cremona, degli Agiati di Roveredo. In Brescia: Dalle Stampe di Giammaria Rizzardi, 1740.
- Chambers, E. *Cyclopaedia: or, an Universal Dictionary of Arts and Sciences; Containing the Definitions of the Terms; and Accounts of the Things Signify'd thereby, in the Several Arts, both Liberal and Mechanical, and the Several Sciences, Human and Divine...* In two volumes. London: 1728. Online: <https://archive.org/stream/Cyclopediachambers-Volume1/cyclo1#page/n269/mode/2up/search/boyle+lectures>
- Charleton, W. *The Darknes of Atheism Dispelled by the Light of Nature. A Physico-Theologicall Treatise, Written by Walter Charleton Dr. in Physic, and Physician to the late King*. London: Printed by J. F. for William Lee, 1652. Online: <http://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A69728.0001.001/1:7?rgn=div1;view=fulltext>
- Dahm, J. J. „Science and Apologetics in the Early Boyle Lectures.” *Church History* 39 (1970), 172-186.
- Derham, W. *Physico-theology or, a Demonstration of the Being and Attributes of God, from his Works of Creation*. Being the Substance of XVI Sermons Preached in... London, ... in the Years 1711 and 1712. By W. Derham, Rector of Upminster in Essex... London: Printed for W. Innys, 1713. [21714, 31714, 41716, 51720, 61723, 131768 etc. Reprint: Nachdruck der Ausgabe London, 1713, G. Olms Verlag, Hildesheim–New York, 1976. Anglistica & Americana, A Series of Reprints № 162.]
- Derham, W. *Astro-Theology: Or a demonstration of the Being and Attributes of God, From a Survey of the Heavens*. London: Printed for W. Innys, 1715. [Reprint: New York–Hildesheim: G. Olms Verlag, 1982.]
- Derham, W. *Dimostrazione della Essenza, ed attributi d'Iddio dall'opere della sua creazione Con ampie Annottazioni, e varie curiose Osservazioni, non mai prima date alla luce*. Opera di Guglielmo Derham della Società Regia tradotta dall'idioma inglese. In Firenze: Nella Stamperia di S. A. R., 1719. [Anonim fordító.]
- Derham, W. *Theologie Physique ou Demonstration de l'Existence et des Attributs de Dieu, Tirées des Oeuvres de la Création, Accompagnée d'un grand nombre de Remarques et d'Observations curieuses*. Par. G. Derham ... Traduite de l'Anglois par. J. Lufneu ... Rotterdam: Chez J. D. Beman, 1726. [21730 Amsterdam; 31769 Strasbourg & Leide.]

- Derham, W. *Godgeleerde starrekunde, of eene betooging van Gods wezen en eigenschappen uit de beschouwing der hemelen. Zynde een vervolg der godgeleerde natuurkunde. Waar by komt eene verhandeling van de Aurora Borealis, of't Noorder Licht; door den eerwaardigen Heere, William Derham ...* Met Kopere Plaatén. Vertaalt naar de vyfde Uitgave. Leiden: Isaak Severinus, 1728.
- Derham, W. *Théologie astronomique ou démonstration de l'existence et des attributs de Dieu par l'examen et la description des cieus, enrichie des figures.* Traduite de l'Anglois sur la cinquième [sic!] édition. La Haye: M. G. de Merville, 1729.
- Derham, W. *Christo-Theology: or, A Demonstration of the Divine Authority of the Christian Religion.* Being the Substance of a Sermon Preach'd at Bath on Nov. 2, 1729. London: Printed for W. Innys, 1730. [28 p.] [Reprint: 2010.]
- [Derham, W.] *The Artificial Clock-maker. A Treatise of Watch and Clock-work, shewing to the meanest capacities, The Art of Calculating Numbers to all Sorts of Movements; the Way to Alter Clock-work; to Make Chimes, and Set them to Musical Notes; and to Calculate and Correct the Motion of Pendulums. ... With the Antient and Modern History of Clock-work... The Fourth Edition, with large Emendations.* By W. D. F. R. S. London: Printed for J., J. and P. Knapton, 1734. [140 o.]
- Derham, W. *Physico Theologie, oder Natur-Leitung zu Gott, Durch aufmercksame Betrachtung der Erd-Kugel, und der darauf sich befindenden Creaturen, zum augenscheinlichen Beweis, daß ein Gott, und derselbige ein Allergütigstes, Allweises, Allmaechtigstes Wesen sey.* In die deutsche Sprache übersetzt von C. L. W. jetzo aber ... von neuem uebersehen, und ... zum Druck befördert von J. A. Fabricio. Hamburg: Bey Ch. W. Brand, 1741.
- Derham, W. *Derhams Physico and Astro Theology: Or, a Demonstration of the Being and Attributes of God.* A new edition in two volumes. London: Printed at the Logographic Press, By J. Walter, 1786. [Reprint: 2013.]
- Erdei I. „Isaac Newton antitrinitárius krisztológiája korai egyháztörténeti szemléletének tükrében,” *Vallástudományi Szemle* 11 (2015)/1, 91-101.
- [Hevelius, J.] *Johannis Hevelii Selenographia: sive, Lunae Descriptio; atque Accurata, Tam Macularum ejus, quam motuum diversorum, aliarumque omnium vicissitudinum, phasiumque, telescopii ope deprehensarum, delineatio.* In qua simul caeterorum omnium planetarum nativa facies, ... nec non quamplurimae Astronomiae, Opticae, Physicaeque quaestiones proponuntur ... Addita est, Lentis expoliendi nova ratio; ut et telescopia diversa construendi ... methodus. Gedani [Gdańsk]: Typis Hünefeldianis, 1647.
- Higginson, E. *Astro-Theology; or, the Religion of Astronomy: Four Lectures, in reference to the controversy on the „Plurality of Worlds,” as lately sustained between Sir D. Brewster and an essayist.* London: E. T. Whitfield, 1855.
- [Hooke, R.] *Philosophical Experiments and Observations Of the late Eminent Dr. Robert Hooke, S. R. S. [Secretary of the Royal Society] And Geom[etriae] Prof[essor] Gresh[am] And Other Eminent Virtuoso's in his Time.* With Copper Plates. Publish'd by W. Derham, F. R. S. London: Printed by W. and J. Innys, 1726.
- [Huygens, Ch.] *Christiani Hugonii Κοσμοθέωρος, sive De Terris Coelestibus, earumque ornatu, conjecturae.* Ad Constantinum Hugenum, Fratrem: Gulielmo III. Magnae Britanniae Regi, a secretis. Hagae Comitum: Apud Adrianum Moetjens, Bibliopolam, 1698.
- HWP: *Historisches Wörterbuch der Philosophie.* Hrsg. von J. Ritter & K. Gründer. Basel: Schwabe & Co AG Verlag, 1971-2005.
- Kuhn, Th. S. *The Copernican Revolution. Planetary Astronomy in the Development of Western Thought.* Cambridge (Massachusetts)–London: Harvard University Press, 1957, 21985, 31993. [Francia fordítás: *La révolution copernicienne.* Paris: Fayard, 1973.]

- Lankester, E., ed. *Memorials of John Ray, consisting of His Life by Dr Derham; Biographical and Critical Notices by Sir J. E. Smith, and Cuvier and Dupetit Thouars. With his Itineraries etc.* London: Printed for the Ray Society, 1846.
- Litz, F. E. „Pope’s Use of Derham.” *The Journal of English and Germanic Philology*, vol. 60, No. 1 (January 1961), 65–74.
- Maty, P. H. *A General Index to the Philosophical Transactions, from the First to the End of the Seventieth Volume.* By P. H. Maty, M.A. F.R.S. Under Librarian to the British Museum. London: Printed for L. Davis and P. Elmsly, 1787.
- Parker, S. *Tentamina Physico-Theologica De Deo: sive Theologia scholastica ad normam novae & reformatae philosophiae concinnata, & duobus libris comprehensa.* London: 1665. [További kiadás: London: Printed for C. Rivington, 1727.]
- Ray, J. *Historia Plantarum, Species hactenus editas aliasque insuper multas noviter inventas & descriptas complectens. In qua agitur primo De Plantis in genere...* 1–3. Londini: Typis M. Clark, 1686.
- [Ray, J.] *Joannis Raii Synopsis methodica Avium & Piscium; opus posthumum, quod vivus recensuit & perspicit ipse insignissimus Author; in quo Multas Species, in ipsius Ornithologia & Ichthyologia desideratas, adjecit: Methodumque suam Piscium Naturae magis convenientem reddidit. Cum Appendice, & Iconibus.* Londini: Impensis G. Innys, 1713.
- Ray, J. *Three Physico-Theological Discourses, Concerning I. The Primitive Chaos, and Creation of the World. II. The General Deluge, its Causes and Effects. III. The Dissolution of the World and Future Conflagration.* The Third Edition, Illustrated with Copper-Plates, and much more Enlarged than the former Editions. London: Printed for W. Innys, 1713. [1. kiadás: London: Printed for S. Smith, 1693.]
- [Ray, J.] *Philosophical Letters Between the late Learned Mr. Ray And several of his Ingenious Correspondents, Natives and Foreigners. To which are added those of Francis Willughby Esq.; The Whole consisting of many curious Discoveries and Improvements in the History of Quadrupeds, Birds, Fishes, Insects, Plants, Fossiles, Fountains, &c.* Published by W. Derham, Chaplain to His Royal Highness George Prince of Wales, and F. R. S. London: Printed by W. and J. Innys, 1718.
- Ray, J. *The Wisdom of God Manifested in the Works of the Creation: In Two Parts; viz. The Heavenly Bodies, Elements, Meteors, Fossils, Vegetables, Animals...* By John Ray, Late Fellow of the Royal Society. The Sixth Edition, Corrected. London: Printed for W. Innys, 1714.
- Scott, G., ed. *Select Remains of the Learned John Ray, M. A. and F. R. S. with his Life, by the Late William Derham, D. D. Canon of Windsor, and F. R. S.* Published by George Scott, M. A. and F. R. S. London: Printed and Sold by J. Dodsley and J. Walter, 1740.
- Segesvári I., ford. *Physico-Theologia, az az, az Isten’ lételének és tulajdonságának a’ teremtes munkáiból való megmutattatása.* Irta Angliában Derhám Viliám Windsori kánonok, Essex tartományban upminsteri prédikátor, és a’ királyi társaságnak tagja. Magyar nyelvre fordította Segesvári István. Egy Tábla rajzollattal. Nyomt. Bétsben Nemes Trattner Tamás betűivel. 1793.
- Stephen, L.–Lee, S., eds. *Oxford Dictionary of National Biography.* London: Oxford University Press, 1917, V. kötet: Craik–Drake.
- Vassányi M. „Religious Awe at the Origin of Eighteenth-Century Physico-Theology. A Historical and Systematic Study.” in M. F. Deckard–P. Losonczy, eds., *Philosophy Begins in Wonder*, Eugene (Oregon): Wipf and Stock Publishers, 2009, Chapter 3: 72–104.
- Vörös I. „Szőnyi Benjámín és a fiziko-teológia.” Letöltve: 2014.11.23. <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/hidverok/voros-szonyi.html>

DISPUTA

FETHULLAH GÜLEN, A PÁRBESZÉD APOSTOLA

SZIGETI JENŐ

„Nem hiszem, hogy volna a földön két szomszéd ország s két rokon nép, mely egymást oly kevésbé ismerné, mint a török s magyar nép. Mi csak a harc terén érintkeztünk, a béke napjaiban nem vevénk egymás dolgairól semmi tudomást.” (Szemere Bertalan 1853)¹

EGY MEGLEPŐ ÍTÉLET

Miért akkor a vádaskodás és a kegyetlen megtorlás – teszik fel a kérdést a kutatók. Meggyőződésem szerint ezt a különleges jelenséget, csak a vallástörténeti gyökerek figyelembevételével lehet megérteni. A sajtóhírek azt mutatják, hogy az elnök ellensége nem a vallástanító igazán, hanem a hívei, pontosabban azoknak a gondolkodása, akiket Fethullah Gülen arra intett, hogy pártpolitikában ne vegyenek részt, hanem építsenek egy toleráns, hívő iszlámot, aminek jelszavát éppen Gülen fogalmazta meg a New-York-i merénylet kapcsán: „Az iszlámban nem létezik terrorizmus. Az iszlám szerint egy embert megölni a hitetlenséggel ér fel”² A hatalom dühét jól mutatja, hogy *kétszeres tényleges életfogytiglani, valamint további 1900 évi börtönbüntetést, illetve hatalmas összegű bírói pénzbírságot kért egy törökországi ügyészség a hitszónok ellen. Az indoklás szerint Gülen által terjesztett „vírus” elterjedt egész Törökországban, ezért szükség van az ország „megtisztítására”. A török elnök felszólalásaiban ismét kilátásba helyezte a halálbüntetést.*³

A törökök nagy többsége muszlim, annak is a szunnita vagy hanafita ágát képviselik. Körülbelül 15-20%-ra becsülik az alevik számát, és nagy befolyása van a szúfi rendeknek (mevlevi, naksbandi) is. Az Atatürk-i szekularizációs folyamatoknak köszönhetően a vallás inkább kulturális örökség a törököknél, mint dogma. Sokan

¹ SZEMERE Bertalan: *Utazás keleten a Világosi napok után*, Budapest, Terebess, 1999. – <http://mek.oszk.hu/01001/01077> Letöltés 2016. augusztus 17.

² Nuriye AKMAN: „Az iszlámban nem létezik terrorizmus.” Az M. Fethullah Gülennek készített interjú összefoglalása, in Ergün CAPAN (szerk): *Terror és öngyilkos merényletek az iszlám szemszögéből*. Ford. Almak Eszter. Budapest, Dialógus Platform Egyesület, 2004, 1.

³ MTI. 2016.08.16. . www.hirado.hu/2016/08/16/ketzer-evre-mehet-bortonbe-fethullah-gulen. Letöltés: 2016, augusztus 17.

csupán formálisan muszlimok (születés jogán), de természetesen sokan valóban gyakorolják is a hitüket. A vallás beépül a legtöbb ember életébe. Isztambulban nyitott szemmel járva a hagyományos toleráns török vallásosság megfigyelhető.

Mustafa Kemal Atatürk („minden törökök atyja”) (1881–1938)⁴ álma, hogy Törökországból a francia-republikánus laikus-modell szerinti szekuláris, köztársasági nemzetállamot hozzon létre, nem bizonyult könnyen megvalósíthatónak, legalábbis nem a kemali előírások értelmében. Egy török demokratikus politikai berendezkedés lehetősége, amely muszlim lakosságának valódi reprezentánsaként tud fellépni, csak a legújabb korban kezdett kibontakozni. A kemalizmus hat alappillére a „hat nyíl” – a republikanizmus, a nacionalizmus, a szekularizmus, az etatizmus, a popularizmus és a reformizmus – nem voltak képesek egy működőképes demokráciát megteremteni.⁵ Végül is azon bukott meg a fentről elrendelt nemzetállam projektje, hogy ez az ország José Casanova szellemes meghatározása szerint „az iszlamisták számára túl világinak, az alevik számára túl szunnitának, a kurdok számára pedig túl töröknek bizonyult. Egy olyan török állam, amelyben a társadalom többségét képező csoportok identitása és azok érdekei nem képesek nyilvános képviselést találni, nem lehet reprezentatív török állam még akkor sem, ha modern republikánus elveken nyugszik.”⁶

Ez a megállapítás még a mostani feszültségek előtt született. A mostani kérdések gyökerei a muszlim szekularizmusban keresendők. Az európai szekularizáció története is azt mutatja, hogy az egyházi gyámságtól megszabaduló állam is használni akarja, ha másra nem manipulációs célokra – az egyházakat. Ugyanakkor a vallásokban is belső változások figyelhetők meg, melynek az a célja, hogy a szekuláris gondolkodású világban újraértelmezze a vallás szerepét. Ez Törökországban is

⁴ KERKESHÁZY József: *Az igazi Kemál: Egy köztársaság születése*. Első kiadás: Budapest, Pantheon, 1943. Második kiadás: Budapest, Terebess Kiadó, 2000.

⁵ 1931-ben a Köztársasági Néppárt programjában rögzítették a kemalizmus hat alappilléret („hat nyíl”), melyeket 1937. február 5-én az alkotmányba is belefoglaltak. Ezek:

- republikanizmus: az Oszmán Birodalom szultanátusával szemben a köztársasági rendszer bevezetése;

- popularizmus: a nemzeti érzelmek megerősítése, a „nép érdeke előbbre való bármely osztály- vagy csoportérdeknél”, az osztályok létezésének tagadása, minden olyan politikai irányzat (például kommunizmus) szigorú tiltása, mely osztályokra alapoz;

- etatizmus: az állam határozott szerepet tölt be a gazdaság irányításában;

- forradalmiság (reformizmus): a reformprogramban előírt változtatások megvalósítása az állam irányításával;

- nacionalizmus: új nemzettudat kialakítása; szekularizmus: az állam és a vallás kettéválasztása, a vallás teljes kiirtása a közéletből.

FLESCH István: *A kemalisták köztársasága. A Török Köztársaság története*, Budapest, Corvina, 2007, 35–41.

⁶ CASANOVA, José: „A vallás helyzete a szekuláris Európában.” 2000. *Irodalmi és társadalmi havilap*. 2010, 9.

így van. De a szekularizáció megértéséhez feltétlenül látni kell a török vallásosság néhány alapvető vonását.

Az iszlám kezdetben egyáltalán nem térített erőszakosan, s egy alapszabály szerint csak az tekinthető muszlimnak, aki saját elhatározásából lett azzá, kényszer alkalmazása tehát tilos.⁷ Dr. Ibrahim Canan a hadisz professzora szerint „a muszlimok megengedték, hogy minden irányításuk alá tartozó nép gyakorolja a saját vallását. Nem volt semmi kifogásuk az ellen, hogy dzsámik, templomok és zsinagógák épüljenek egymás közvetlen szomszédságában. Sőt, a muszlimok és keresztények egyetlen imaház különböző részein együtt imádkoztak. Ez a nagyfokú tolerancia tulajdonképpen már akkor elkezdődött, mikor a Próféta a keresztények vasárnapi szertartásának helyéül dzsámit (Masjid al-Nabawi) jelölte ki.”⁸ Az iszlám korábbi szakaszában ez a toleráns magatartási mód sok helyen kimutatható. Hasonló esetet ismerünk Cordóbában az Andalúziai Umayyad uralom alatt.⁹ Külön vizsgálat tárgyát képezné, hogy ez a toleráns magatartási mód, hogyan változott meg. De a Gülen mozgalomról biztos állíthatjuk, hogy lényeges eleme ehhez a magatartási módhoz való visszatérés.

A muszlim vallás nem egy egységes vallás, hanem vallásrendszer, melyben az alapok mellett, amelyek egyformák, a szent iratok és a hagyomány különböző értelmezései során különböző magatartási formák, kegyességi gyakorlatok alakultak ki. Hogy egy példával éljünk: miközben az iszlám mitológiában a nőknek nem jut túlságosan hangsúlyos szerep, a törökök körében nagyon fontos figurává vált Fatma ana, azaz Fatima „anya”, Mohamed lánya, az előbb említett Ali felesége, akitől mellesleg Mohamed vér szerinti leszármazottai erednek. A vallástörténészek szerint a különleges tisztelet mögött valószínűleg a régi török hitvilág női istensége, Umaj áll, ebből inkulturálódhatott.¹⁰ Ez a nők társadalmi szerepének másságára is rámutat.

Amikor a nők helyzetét vizsgáljuk, nem lehet minden muszlim állam kultúrája köré egyenlőségi jelet tenni, hiszen a kereszténység még egy vallásfelekezeten belül is szokásaiban, társadalmi viszonyaiban eltéréseket mutat. Egy apró kis történet jut eszembe. Néhány éve Isztambulban az írók és újságírók szövetségében tájékoztatón voltunk, ahol a Fethullah Gülen eszméit követő négy nagy törökországi szervezet életéről kaptunk kimerítő és pontos információkat. A szemmel láthatóan nagy

⁷ NÉMETH Pál: „Iszlám és térítés kereszttyén szempontból átgondolva.” in *Keresztény-zsidó teológiai évkönyv. 2015.* szerk. Szécsi József. Budapest, Keresztény - Zsidó Társaság, 157–162.

⁸ CANAN Ibrahim: Az iszlám mint a béke és a tolerancia vallása. in CAPLAN, Ergün (szerk.): *Terror és öngyilkos merényletek az iszlám szemszögéből.* Ford. ALMAK Eszter, Budapest, Dialógus Platform Egyesület. 2008, 12–13.

⁹ ÖZDEMİR, Mehmet: *Endülüs Müsülmánları* (Andalúziai muzulmánok), Ankara, 1994, 1/68.

¹⁰ BICSEI Mónika – IVANICS Mária: *A török népek vallása*, Szeged, SzTE Altajisztikai Tanszék – MTA Turkológiai Központ, 2014.

tekintélyű elnök, aki az Egyesült Államokban szerezte diplomáját, számolt be a szervezet tevékenységéről. Itt kaptunk képet a Dialógus Platformok nemzetközi hálózataról. A „főnököt” elkísérte a húszas éveinek elején járó titkárnője, gyönyörű, de szigorúan hagyományos viseletben. Egyszer csak föllállt, és kijavította a főnök hibás adatát. Mi, behúzott nyakkal figyeltük, hogy ebből mi lesz. Náluk, ahol a női egyenjogúság papíron biztosítva van, minimum elbocsátás jár egy ilyen merész közbeszólásért, hiszen ez a mi normáink szerint nem más, mint a főnök „égetése”. De Isztambulban 2009 nyarán nem ez történt. A főnök elmosolyodott, bemutatta titkárnőjét és megkérte, hogy a hibás adatot javítsa ki és legyen segítségünkre. Úgy látszik, hogy Isztambulban tudják a szabályt: a „főnök” jön és megy, de a titkárnő, aki az adatok birtokában van, marad. A javításért a titkárnő jutalmat kapott.

M. Fethullah Gülen egy interjúbán, ahol arra emlékeztette az újságíró, hogy a Próféta felesége, Aisha hadsereget vezetett és ugyanakkor vallástudós is volt, ezt mondta: „Egy bizonyos értelemben mi nem különítjük el a férfiakat és a nőket. Egy bizonyos értelemben viszont vannak fizikai és pszichológiai különbségek. Véleményem szerint a nők és a férfiak ugyanannak az igazságnak kellene, hogy legyenek a két oldala, mint egy érem két oldala. A férfi nem létezhet nő nélkül, a nő nem létezhet férfi nélkül, együtt teremtették őket.”¹¹

A VALLÁS – KÉRDŐJELEKKEL

Valami történt a török iszlámban, aminek egyik elméleti megfogalmazója Fethullah Gülen – figyelniünk kell rá. Egy újfajta, a technikai civilizációt, és a nyugati toleranciát elfogadó, türelmes iszlám születik, ami ellensége a fundamentalizmusnak. Alap hitvallásuk: aki muszlim az nem terrorista, és aki terrorista az nem muszlim. Törökországban a vallás magánügynek tűnik. Senkit nem kényszerítenek arra, hogy mecsetbe járjon, vagy a müezzín imára hívó szavára földre boruljon. A vallás gyakorlása áldozatokat kíván; a török kormány, úgy tűnik, igyekszik a vallást szigorúan a magánszférába szorítani. Ugyanakkor a vallás aktív, társadalmat formáló erő ma is. Európai embernek megdöbbentő élmény egy-egy hajnali imának a végighallgatása. Sok mindent megérthet a mai önmaga elől is rohanó ember a meditáció szükségességéből.

Érdemes néhány szót ejtenünk a dervisekről is: ők az iszlám szerzetesei, misztikusai. Már Mohamed életében megjelentek olyan személyek, akik a vallás formális szabályainak betartását kevésnek érezték, és a személyes hitélet megerősítését, a belső út követését tekintették célnak. A keleti területek például a mai Afganisztán

¹¹ ÖZKÖK Ertugrul: „Hocaefendi beszél” (ford.) *Hurriyet*, 1995. január 23-30. – magyarul: M. Fethullah GÜLEN, *Tanulmányok, nézőpontok és vélemények*. New Jersey, The Light, 2006, 132.

és Észak-India elfoglalása után ez az irányzat megerősödött. Kezdetben csak egyes mesterek köré gyűlő tanítványok szétszórt csoportjairól volt szó, később azonban, a 12-13. századtól tényleges szerveződések, dervisrendek jöttek létre. Itt a tanítás továbbadása már nem csupán a mesterektől függött, hanem legalább részben intézményesítve volt, ami biztosította a fennmaradást, a folyamatosságot. Csakhogy a dervisek spirituális gyakorlatai, és életfelfogása számos ponton különböztek az iszlám hivatalos elképzeléseitől. Ezért sokszor támadták, sőt üldözték őket, hasonlóan az európai eretnekekhez.

Muszlim szent helyeken, mecsetekben járva megragadó volt az istentiszteleti szertartásokon résztvevő emberek megértése, barátságos közeledése. Ez a vallás más, mint amit mi Európában gondolunk róla, de más, mint az arab országok vallásos gyakorlata. Talán ki lehet mondani, hogy a török társadalomban most történik az iszlám hitnek egy olyan reformációja, visszafordulása a régi alapokhoz, mely sokban hasonlít a kereszténység történetének 16. századi reformációjához. Ennek a megfigyelése, vizsgálata az iszlám megértése szempontjából fontos feladatunk.

Érdekes ezzel a szekularizálódási folyamattal kapcsolatban Fethullah Gülen élménye: „Iszlám világ valójában nem létezik (...) Napjainkban az iszlámról, mint az egyén iszlámáról beszélhetünk. Élnek muszlimok a világ különböző pontjain, egyenként, egymástól elválasztva. Én személyesen senkit nem ismerek, aki tökéletes muszlim volna.” A baj okát abban látja, hogy a 11. századtól az abbászida korszaktól „az iszlám alapját képező széleslátókörűség kezdett beszűkülni. Egyre több jellemtelen ember jelent meg az iszlám világban, olyanok, akik képtelenek voltak másokat elfogadni, vagy magukat megnyitni mások előtt. Ez a szűklátókörűség a dervislakokban is megfigyelhető volt. Sőt, sajnálatosan még a medreszekben (teológiai iskolák) is megjelent. Természetesen szükség van rá, hogy ezeknek a tanoknak mindegyikét olyan emberek vizsgálják felül, akik saját területükön kimagasló eredményeket értek el”.¹² Gülen az iszlám egy spirituális formáját a demokrácia, az oktatás, a tudományok és a vallások közötti párbeszéd szilárd támogatásával vegyíti. Erdogan egy ezzel szembehelyezkedő irányvonalat (Milli Görüs) képvisel. Úgy tűnik, hogy az elnöknek, ennek a dialóguskészségnek a terjedése és terjesztése az igazi ellenfele, nem pedig Fethullah Gülen.

A toleranciát tanulni kell, nem veleszületett adottsága az embernek. A törököknél talán a történelem, a tapasztalatok értékelése volt a tanítómester. Az iszlám a Bizánci Birodalom örökébe lépő Törökországban mindig toleránsabb volt, mint ahogyan ma a terrorista merényletek világában elképzeljük. Illusztrálja ezt egy régi, hiteles kis történet.

¹² AKMAN Nuriye: „Az igazi iszlámban nem létezik terrorizmus”. Az M. Fethullah Gülennek készített interjú összefoglalása. in Ergün CAPAN, i.m. 3-4.

1613-ban a Száván, Pozsega és Bosznia között kereskedők utaztak egy hajón. A többségük keresztény volt és nem vették észre, hogy társaik között volt két muszlim is. Dél tájban egy kisebb vár mellett hajóztak, amikor a mecsetből felhangzott a müezzin fülhasogató erősségű éneke. Az egyik kereskedő kissé gúnyosan megjegyezte. „Ó, milyen szépen ordít ez a számár!” Ezt a többiek előtt többször megismételte, amit nagy hahotázással fogadtak útitársai. Este mikor partot értek, az egész társaságot letartóztatták és kihallgatták. Kiderült, hogy a müezzin imára szólító énekére tett becsmérő megjegyzés miatt a két mohamedán utas feljelentette a kereskedőket. A kihallgatás után a kereskedőket szabadon engedték, csak a gúnyolódót küldték megvasalva, erős kísérettel a feljelentések és vallomások kíséretében Szarajevóba a boszniai fő kádihoz, a mollához. A vádlott szentségtörő megjegyzésének híre hamar elterjedt és a szigorú büntetés reményében sok kíváncsi muszlim gyűlt össze a tárgyalásra.

A molla a nyilvános kihallgatáson sorra megvizsgálta a pecséttel hitelesített vallomásokat, majd megkérdezte a vádlottól:

– Mondd fiam, milyen hiten vagy?

A vádlott némi húzódozás után bevallotta, hogy ő keresztény.

– Igaz-e, hogy a vádban foglalt becsmérő kifejezést használtad a müezzin énekekor?

– Igen – mondta reszketve a kereskedő.

– Jónak tartod-e a török hitet? – kérdezte váratlanul a molla.

A kereskedő nagyon megrettent, de mégis így válaszolt:

– Csak a magam keresztény hitét tartom jónak, mert Istennek csak a keresztény szertartások kedvesek.

A molla erre parancsot adott, hogy vegyék le a láncait, majd a pénzes-zacskójából leszámolt neki tizenöt akcsét és ráparancsolt:

– Menj haza békével, de a jövőben törekedj nagyobb megfontoltságra és tiszteletre.

Erre a váratlan lépésre nagy morgolódás, elégedetlenség támadt a török előkelőségek között. Becsmérelni kezdték a szerintük igazságtalan ítéletet. A molla csendet intett, és ezt mondta:

– Ha ez az ember török lett volna, karóba húzattam volna, vagy elevenen megnyúzatnám, hiszen szentségtörést követett el a maga és a mi vallásunkkal szemben, de mivel ragaszkodott a maga keresztény hitéhez, és ugyanazzal a rossz véleménnyel van a mi hitünkről, mint mi az övéről, az igazság érdekében kénytelen voltam felmenteni és kártalanítani az elszenvedett veszteségekért. Ha ugyanis büntethető lenne, akkor ezen az elven minden törököt ugyanezzel a büntetéssel kellene súlytani azokért a gyalázkodásokért, amelyeket a keresztény hit ellen elkövetnek.

Ezt a történetet nem egy török krónikás, hanem Marnavics Tomkó János boszniai püspök örökítette meg és a római Casanate Könyvtár egy féltve őrzött kézira-

tában maradt ránk.¹³ A molla lényegében a Korán előírásai szerint járt el. Ibrahim Canan szerint „a nem muszlimok saját jogrendszerüket szabadon alkalmazhatták az igazságszolgáltatásban. Ez annak az eredménye, hogy szabad vallásgyakorláshoz való jogukat is elismerték”¹⁴ Ha nem-muszlim muszlim bírósághoz fordult, vagy ügye ilyen bíróság elé került, akkor a Korán méltányosságra intett.¹⁵

A Kemal Atatürk-féle szekularizáció nem tudott mit kezdeni a dervisek vallásosságával, akiknek szerzetét 1925-ben rendelettel tiltotta be, és csak a Demokrata Párt hatalomra kerülése után, 1954-ben kaptak a mevlevi dervisek engedélyt arra, hogy decemberben két héten át előadhassák rituális kerengő táncukat, hogy révüljenek. Ez a török szúfizmus, az iszlám misztikus irányzatának jelképévé lett. A dervis volt a muzulmán szúfi irányzatú testvériség képviselője, aki a középkori kolduló rendek szerzeteseihez hasonlóan kegyelemkenyéren élt. Az egyes dervisközösségeket gyakran éppen az alkalmazott spirituális technikák fémjelzik. A mevlevik – magyarul a kerengő dervisek – a táncra helyezik a hangsúlyt. Ők Mevlana („Mi urunk” – valói neve Dzsalál ad-Din Rúmi) (1207-1273)¹⁶ követői, aki Konyában indította el ezt a mozgalmat. Rendkívül művelt értelmiségi család sarja volt. Ráadásul anyai ágon királyi vér csörgedezett az ereiben. Nem meglepő, hogy a kialakuló rend is meglehetősen arisztokratikus elveket vallott. Bár csak az Oszmán Birodalom területén alapítottak kolostorokat, sokáig a perzsa maradt a közösség nyelve. Míg a többi rend kolostorai gomba módra szaporodtak, a mevlevik alaposan megnézték, kivel kerülnek kapcsolatba: leginkább az uralkodó elitet célozták meg. Az akkor még éppen alakulóban lévő Oszmán államocska nem felelt meg az elvárásaiknak, a kapcsolatot sem vették fel az udvarral. Az ellenszenv kölcsönösnek látszik: az uralkodócsalád sem kereste a rend közelségét. Így eshetett meg, hogy a fővárosban valójában csak a 16. század végén jöttek létre az első tartósan működő kolostorok. Az igazi együttműködés pedig csak a 18. századra érlelődött meg.

A sors fintora, hogy az Oszmán Birodalom történetének alkonyán a hatalomhoz lojálisabb bektasik kerültek előtérbe.¹⁷ A rendet ugyan 1826-ban a janicsársággal együtt feloszlatták, de működésük nem szűnt meg, éppen csak részben illegalitásba vonultak. A század második felében a velük szemben alkalmazott szigor enyhült, a kolostorok újra működni kezdtek. A bektasik részt vettek a reformmozgalomban, az állam alkotmányos átalakításának folyamataiban. A befogadó, sok mindenre nyitott gondolkodás pedig meglehetősen különös, elsőre talán meghökkentő

¹³ Ms. 4112. 23rv.

¹⁴ CANAN, Ibrahim: i.m. 14.

¹⁵ Szúra Al-Maida 5, 42: „Ha azonban (döntőbíró gyanánt) ítélsz, akkor méltányosan ítéld köztük! Allah szereti azokat, akik méltányosan járnak el.”

¹⁶ GERMANUS Gyula: *Az arab irodalom története*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1973, 101–102.

¹⁷ ÁGOSTON Gábor – SUDÁR Balázs: *Gül baba és a magyarországi bektasi dervisek*, Budapest, Terebess Kiadó, 2002.

terepet talált magának: a szabadkőművességet. Szalonikiben állítólag a bektasi kolostorok és a páholyok tagsága többé-kevésbé egybeesett. Köreiket látogatta a jövő embere: Musztafa Kemál Atatürk is. Addig a kerengő dervisek megmaradtak a régi spiritualitásuk mellett.

Rumi tanításának lényegét ebben a mondatban foglalta össze: „Nincs a szeretethez fogható tanító”. Mevlana kegyességét jól illusztrálja a „Csend” című verse, Simon Imre fordításában:¹⁸

Meghaltam
 Megszületett bennem egy új szeretet
 Kitárult előttem egy igazi Élet
 Válj eggyé a végtelenséggel
 Törd szét a börtön falát
 Szökj meg
 Szüless bele egy új színbe
 Azonnal cselekedj
 Sűrű felhő vesz körül
 Osonj ki észrevétlenül
 Halj meg és élj a csendben
 A nyugalom a legbiztosabb jele annak
 hogy meghaltál
 A régi életed egy eszeveszett rohanás
 volt a békesség elől
 De most a szótlanság telihold tündöklök
 fenn az égen

Szemere Bertalan, a Kossuth-kormány minisztere a törökországi emigráció idején látogatta meg Isztambulban a kerengő dervisek perai kolostorát. Élményeiről így írt:

„Végre a sejk [előljáró] megérkezék, s egy özbörrel beborított szőnyegen, két tanítvány közt guggolva leüle (...) Utána párosával jövének be a dervisek, s előtte, bizonyos testtartással, egyenkint elvonulván, keleti modorban, a legmélyebb hódolattal hajták meg magokat, mit halkan, kimért ünnepi lejtő lépésekkel elvégezvén, vele szemközt a padozatra ülének le.

E dervisek öltözete áll egy barnás posztó süvegből, mely hasonló egy szájára állított virágseréphez; egy fehér mellényből, egy hasonló színű s számtalan redőkből szedett szoknyából, egy ugyanolyan színű nadrágból, mely bokáig ér, szóval az egész könnyű, deli s kellemes öltözet, nem oly ügyetlen és rideg, mint szerzeteseinké.

¹⁸ <http://terebess.hu/keletkultinfo/rumi.html>

Minderre öltenek egy gallértalan, de ujjas bő köpenyt, zöldet, kéket, barnát, kinek mint tetszik, mert e részben egyenlőség nem kívántatik.

Majd kezdődék az imádkozás, kísérve mindenféle muzulmán hajlongásokkal, arcra borulásokkal, tagjártatásokkal, melynek vége levén, bő köpenyeiket a dervisek leveték, és sorban egymás után a fennálló sejk előtt bizonyos lejtő lépésekkel elvonulának. [...]

Midőn a csörgődob és egy lány fuvola kíséretében a zenekar orr- s torokhangon énekelni indult, íme a dervisek közül egy kinyitá karjait, és kezde maga körül keringeni, eleinte halkán, úgy, hogy meztlába a fényes padozaton semmi zörejt nem csinált, majd sebesebben, bő redős szoknyája mint egy szárny lebegett körül a légben, hasonlítva egy óriás fehér virág harang alakú szirmához, mely szára körül, kinyílt széles kört képez. Az első dervist egy második, ezt egy harmadik követé, míg végre valamennyi keringeni indult, a forgás szédítő örvényébe mintegy besodortatván. És így, keresztileg kitárt karokkal kerengtek folyvást, feltartóztathatatlanul, fejüket vállaikra eresztve, félig hunyt szemekkel, nem egészen bezárt ajakkal, mintha a könnyű lég egy vízhullám volt volna, mely őket magával ragadja; lejtéseik szabályosak, könnyűek, habzók valának, bennök semmi erőlködés, semmi látszó fáradtság; forogtak szelíden, mint egy víztől hajtott malomka, s ami különös, bár sokan valának, s a hely nem éppen tágas, kerengésökben sem össze nem ütköztek, sem köreikből ki nem estek, sem a zene mérsékét egy percig el nem veszítették. [...]

Közéjük néha a sejk vegyüle, de ő csak járt, és nem kerengett, tapssal adva vagy a zenekarnak jelt a ritmust gyorsítani, vagy a kerengők fanatizmusát buzdítani. Mintegy fél óra múlva a zenekar elhallgatván, a dervisek megállapodtak, s mint előbb, ismét lassan, lejtő sétálással és kimért léptekkel járták egypárszor a termet körül.”¹⁹

Ennek a türelmes iszlámnak volt a nagy tanítója a kurd származású Bediüzzaman („korának legjobbja”) Said Nursi (1877–1960)²⁰, aki a harcos, vitatkozásra épülő iszlám ellenére hirdette: „Akárki, akit boldoggá tesz az, ha legyőz valakit vitában, irgalmatlan.” Másutt meg ezt mondta: „Nem nyersz semmit egy ilyen győzelemmel. Ha legyőzött volna téged a másik, kijavíthatad volna egyik hibádat. Magatartására az volt a jellemző, hogy visszahúzódott a társadalmi élettől, és tanulásra, imára és gondolkodásra koncentrált. A kemáli politikával szemben „mentális dzsihádot” követett. A világ problémáinak gyökerét a hit meggyengülésében látta. Szerinte nincs ellentmondás a vallás s a tudomány között, a boldogságok a kettő együttes

¹⁹ SZEMERE Bertalan: i.m. XIV. fejezet. Id. 1. jegyzet.

²⁰ Turner, COLIN and Hasan HORGUC: *Said Nursi. Makers of Islamic Civilization*. London, I. B. Taurus, 2009. – Abu Rabi, Ibrahim M. (ed.): *Islam at the Crossroads: On the Life and Thought of Bediüzzaman Said Nursi*. SUNY Series in Near Eastern Studies. Albany, State University of New York Press, 2003.

művelésével lehet elérni.²¹ Bediüzzaman hatása ma is jelentős. 6000 oldalas, monumentális Korán-magyarázata a muszlim „bázisközösségek” házi istentiszteleteinek alapja. Atatürk is megpróbálta felhasználni a vallási hatalmasságok elleni harcban, és egy fél évig Ankarában élt, még a parlament ülésén is részt vett, de hamar elhatárolódott a politikától. Visszavonulva megalkotta Korán-magyarázatait. Két könyve két kiadásban is megjelent magyarul. „A legnagyobb jel” és „A rövid szavak”.²² A Próféta szóbeli hagyományaira hivatkozva azt tanította, hogy Allah minden száz év elején küldeni fog egy nagy vallási tanítót, aki az iszlám közösséget (umma) megtisztítja minden ráakódott hiedelemtől. Hívei szerint sok olyan esemény történt meg, amit ő előre megjövendölt. Többek között előre elmondta a kommunizmus bukását és az Európai Unió létrejöttét. Saját halálának idejét is előre versben leírta. Tanított a végidők jeleiről és Jézus második eljövételéről is. Ezt készíti elő a Mahdi (Vezető), aki megmutatja az embereknek a helyes irányt. Ő magát Mahdi előfutárának tartotta.

Korán-magyarázata és prófétai jövendölései jelentős hatást gyakoroltak az emberekre. Követőit eleinte Risale-i Nur (A Fény üzenete) tanítványoknak hívták, a Bediüzzaman koránmagyarázatainak címéről elnevezve. 1982-ben négy külön ágra szakadtak. A legnagyobb csoport a ma egyre nagyobb befolyásra szert tevő Fethullah Gülen vezetette csoport, a Fény Társasága. Bülent Ecevit, Törökország miniszterelnöke mondta róla: „Gülen emlékeztet minket a toleráns iszlám nézőpontra, amely a szűfizmus Istenről, szeretetről és emberségről alkotott felfogásán nyugszik, és arra, hogy az iszlám összeegyeztethető a modernséggel, a demokráciával és a haladással.”

A TOLERANCIA APOSTÓLA

M. Fethullah Gülen 1938-ban, mások szerint 1941. április 27-én született a kelet-törökországi Erzurumban. Több kiemelkedő muszlim tudós képezte, és az 1950-es évektől Said Nursi tanításai vonzották.²³ A modern természettudományos gondolkodás alapelveit is elsajátította. 1958-ban kitűnő eredményekkel levizsgázott. Izmirbe hívták szolgálatra. Itt kezdte végső formába önteni tételeit. Egyre népszerűbb előadó lett, mert beszédeiben, prédikációiban a kor sürgető, megoldásra váró kérdéseiről beszélt. Alap gondolata, hogy az értelmiség felvilágosodottabb gondolkodását össze kell hangolni a bölcs vallásossággal, amit a másik emberrel

²¹ Bediüzzaman Said NURSI: A hit igazságai. A huszonkettedik szó. Istanbul, 2012, RUBA Ford: Kiss Zsuzsa Halima.

²² Mindkettő kiadója: Sözler Nesriyat A. S. Istanbul, 1988 és 2003.

²³ Unal & Williams, Ali & Alphonse (ed.): *Advocate of Dialogue: Fethullah Gulen*. Fairfax, VA: *The Fountain*, 2000, 15.

törődni kész humanitárius tevékenységgel lehet érvényre juttatni. Körbe utazta Anatólia tartományait, előadásokat tartott mecsetekben, városi találkozókra, és sarki kávéházakban is. Mondandóját nem korlátozta szigorúan vallásos kérdésekre. Beszért az oktatásról, a tudományokról, a darwinizmusról, a gazdagságról, a társadalmi igazságról. 1999-ben a politikai támadások elől és gyógykezelés céljából az Egyesült Államokba költözött, és Pennsylvániában telepedett le egy Saylorsburg nevű kis faluban. A hizmet (szolgálat) mozgalomnak szellemi (és nem adminisztratív!) vezetője lett. Könyvei magyarul is megjelentek.²⁴

A török társadalom jelentős többsége ma is mélyen hívő, vallásos, de ez a vallásosság soha nem volt szélsőséges. Látogatásaink nyomán bizton állíthatom, hogy Fethullah Gülen hívei jelentős befolyást gyakorolnak a társadalomra. Gülen 1981-ben visszavonult mint tanár a rendszeres oktatástól. 1988-1991 között a legnagyobb városok leghíresebb mecseteiben hirdette tanításait, majd konferenciákat szervezett, nemcsak Törökországban, hanem Nyugat-Európában is. 1998-ban a Vatikánban II. János Pál pápával a közel-keleti konfliktusról beszélgetett. Tárgyalt a Konstantinápolyi Ortodox Pátriárkával, a Törökországi Örmények Pátriárká-jával, a törökországi zsidók főrabbijával. 1999-ben részt vett a „Világ vallásainak Parlamentje” nevű szervezet fókvárosi konferenciáján, ahol „A vallások közötti párbeszéd szükségessége” címen tartott előadást.²⁵ Ebben a következőket mondta: „A világvallások közötti párbeszéd a vallás alapvető egységét keresi, a hit egyetemes-ségét. A vallás befogad minden hitet és fajt az emberi testvériség széles palettáján belül. Maga a vallás szellemisége, természete követeli meg a párbeszédet. A vallás, a prófétákon keresztül megerősíti és élteti az olyan egyetemes emberi értékeket, mint a szeretet, a tisztelet, a tolerancia, a megbocsátás, a könyörület, az emberi jogok, a béke, a testvériség, és a szabadság.”²⁶

Sajtónyilatkozatban ítélte el a szeptember 11-ei New-York-i terrortámadást. Ebben hangzott el: „Terrort soha nem alkalmazhatnak az Iszlám nevében vagy bármilyen muszlim cél érdekében. Egy terrorista soha nem lehet muszlim, és muszlim soha nem lehet terrorista. Egy muszlim egyedül a béke, jólét, és prosperitás követője és szimbóluma lehet.” Béketörekvéseiért a Texasi Egyetem 2003-ban az emberiség ötezer évének legjelentősebb békeharcosai közé választotta. Bartholomeosz pátriárka mondta róla: „Gülen mindnyájunk számára a harmónia és tolerancia egy példája, és magasrendű értékek modelljét testesíti meg az egész emberiség számára.”²⁷

²⁴ *Tanulmányok, nézőpontok és vélemények*, New Jersey, Light, Somerset, 2006. - *Allah Küldötte Mohammed - A Próféta életének elemzése*, Budapest, Gül Baba Alapítvány, 2008.

²⁵ *The Light*, New Jersey 2006, 39–60. – Rövidített változata: M. Fethullah GÜLEN, A vallások közötti párbeszéd szükségessége, Ford: ALMAK Eszter in. *Keresztény – Zsidó Teológiai Évkönyv* 2010. Szerkeszti SZÉCSI József. Bp. Keresztény – Zsidó Társaság, 1911, 75–89.

²⁶ Uo. 75.

²⁷ Prof. OKTEM, Niyazi: *Dialogus*, Zaman, 08.October, 1996.

Gülen mozgalmának három fő célkitűzése van. Az első az oktatás, ami szerinte az egyetemes igazsághoz vezető út legfontosabb kelléke. A mozgalom által létrehozott iskolák a legmagasabb szintű nevelést nyújtják, mert meggyőződésük: az iskola – beruházás a jövőre. A második eszköz a tömegmédia felhasználása a békesség és a haladás érdekében. Ennek az érdekében segített létrehozni az Újságírók és Írók Alapítványát 1994-ben. A legutóbbi időig a Gülen-mozgalom birtokában voltak a legjelentősebb török médiumok, TV-csatornák, hírlapok és folyóiratok.²⁸ Három évvel ezelőtt meglátogattuk az egyik napilapjuk, a Zaman székházát Isztambulban. Ez a lap napi egymillió példányban jelent meg török és angol nyelven. A szabad hírközlés hívei voltak. Lapjukban bármilyen politikai nézetű cikk megjelenhetett, de vele párhuzamosan hasonló terjedelemben az ellenvéleményt hangoztatónak is helyt adtak. Viszont vallás- és istenkáromló cikk, vagy pornográf tartalmú írás nem jelenhetett meg. Ez a lap is a múlté a többi kommunikációs csatornával együtt, a főszerkesztőjét bebörtönözték.

A harmadik célkitűzés a békés párbeszéd elősegítése, ami csak egymás tiszteletén és megbecsülésén alapulhat. Ez a vallások között épp úgy fontos, mint a politikai eszmerendszerek világában. Mindezeket a célkitűzéseket Gülen és hívei úgy akarják elérni, hogy távol tartják magukat a hivatalos pártpolitikától. Nem pártérdekek szerint, hanem a társadalom, az emberiség érdekében akarnak cselekedni. „A muszlimoknak be kellene szüntetniük, hogy ideológiai vagy politikai döntéseiket az iszlám köntösébe bujtassák, vagy, hogy pusztá vágyaikat vallási eszméknek tüntessék fel. Emiatt nyugaton az iszlámról egy eltorzult kép alakult ki. Vannak például egyetemek is, ahol az iszlámot, mint politikai rendszert tanítják a politológia, vagy nemzetközi kapcsolatok tanszékén.”²⁹ Ez a felfogás él az elnyugatiasodott muszlimok, valamint Ázsia és Afrika nem muszlim lakosságának többségében. Eléggé felemás módon, pont az olyan csoportosulások, melyek magukat az iszlám zászlója alatt tüntetik fel, exportálják és erősítik ezt a képet.”³⁰

Gülen egy sor újság, magazinok hasábjain, vezércikkekben fejti ki nézeteit. Különösen népszerű a „The Fountain” című angol nyelvű rangos folyóirat, amelyen keresztül véleményét, üzeneteit megoszthatja széles körű olvasótáborával. Számos, nagy példányszámú török folyóiraton keresztül is terjednek tanai (Yeni Ümit, Sizinti,

²⁸ TV állomások: „Samanyolu TV”, „Mehtap TV” és az angol nyelvű „Ebru TV”. Újságjaik: *Za-man*, és angol nyelvű társlapja: *Today's Zaman*.. Magazinjaik törökök: *Aksiyon*, *Sizinti*., *Yeni Ümit*, angolul: *The Fountain Magazine* - , arabul: *Hira* , hírügynökségük: *The International Cihan News Agency*.. rádióállomásuk: Burç FM (tr).

²⁹ GRIFFITH, Sidney: 'Sharing the Faith of Abraham: the 'Credo' of Louis Massingnon', *Islam and Christian-Muslim Relations*, vol. 8. No.2, pp. 193–210.

³⁰ GÜLEN, M. Fethullah: A vallások közötti párbeszéd szükségessége, Ford: ALMAK Eszter in *Keresztény-Zsidó Teológiai Évkönyv, 2010*. Szerkeszti Szécsi József, Budapest, Keresztény-Zsidó Társaság, 2011, 81.

Yagmur stb.) Cikkeinek százai mellett több mint negyven könyvet írt. Beszédeit magnó- és videokazetták ezrei terjesztik szerte a világon. Számos könyvét fordították le németre, angolra, oroszra, albánra, japánra, indonéz és spanyol nyelvre. Mint ahogyan említettük, könyvei magyarul is olvashatóak. Nagy sikert aratott a terrortól szóló tanulmánygyűjtemény, ami Gülen indítására született, és benne a legjelesebb muszlim teológusok mondják el véleményüket az egyre másra történő öngyilkos merényletekről.

Hogy milyen mély ennek az újabb, most kibontakozódó vallási mozgalomnak a hatása, nehéz innen, ebben a zavaros időben megítélni. Nemcsak nagyszerű intézményeiket láttuk, hanem vendégek voltunk olyan otthonokban, ahol hetente – mint egy jó bázisközösségben – összejöttek 40-en, 50-en a Koránt tanulmányozni, meg Fethullah Gülen könyveit, tanításait megbeszélni. Nem tudom, hogy ez ma így van-e, hiszen bűnjelként szokás lefoglalni Fethullah Gülen könyveit. Az egymás tiszteletén alapuló kölcsönös jóindulat túlér az igaz tanításon, mert a másik csak akkor lehet igazán felebarát, ha megtanuljuk egymást kölcsönösen tisztelni. Ez az alapelv viszont Gülen könyvei nélkül is igaz.

Végül egy idézet még M. Fethullah Gülentől, az 1999-ben elmondott „A vallásközi párbeszéd szükségessége” című híres beszédéből, ami egy kis ablakot nyit arra, amit ez a jeles vallástanító akar: „Azoknak, akik a világot akarják megváltoztatni, először maguknak kell megváltozniuk. Hogy egy jobb világhoz vezető útra vezessenek rá másokat, meg kell tisztítaniuk belső világukat a gyűlölettel, rosszakarattól, féltékenységtől, és felékesíteni külső világukat az összes erénnyel. Akik eltávolodtak az önkontrolltól és önfegyelemtől, akiknek nem sikerült érzéseiket finomítani, először vonzónak és éles elméjűnek tűnhetnek. Azonban ők nem lesznek képesek másokat hosszabb távon inspirálni, és az általuk kiváltott érzések hamar tovaszállnak” (...) „Az a személy valódi emberi, aki tanul, tanít és ösztönöz másokat. Nehéz olyasvalakit emberinek tekinteni, aki tudatlan és nem vágyik tanulásra. Az is kérdéses, hogy vajon a tanult ember, aki példamutatóan nem újítja meg és fejleszti önmagát, teljesen embernek tekinthető-e.”³¹

A Pew Forum által több mint 200 országban végzett legfrissebb demográfiai felmérés szerint 1,57 milliárd muzulmán él ma a világon, akik a föld 6,8 milliárd lakosának 23 százalékát teszik ki. Összehasonlításképp: a 2005-ös adatok szerint a világon 2,25 milliárdan vallották magukat kereszténynek. A muszlimok több mint 60 százaléka Ázsiában található, 20 százalék körülire tehető pedig a Közel-Keleten és Észak-Afrikában élők száma. A muzulmánok kétharmada 10 országban él, amelyek közül hat Ázsiában (Indonézia, Pakisztán, India, Banglades, Irán és Törökország), három Észak-Afrikában (Egyiptom, Algéria és Marokkó), egy pedig

³¹ GÜLEN, Fethullah: *Tanulmányok, nézőpontok és vélemények*, New Jersey, Light, Somerset, 2006, 121–122.

Afrikában (Nigéria) található.³² Európában – az egyetlen kontinensen, amelynek a népessége csökkenni fog – a lakosság 10 százaléka muszlim lesz, miközben 100 millióval csökken majd az európai keresztények száma. Magyarország népessége a Pew szerint a 2010-es 9,98 millióról 2050-re 8,54 millióra csökken majd, ezen belül a keresztények részaránya 81-ről 76,1 százalékra. A felekezethez nem tartozók aránya 18,6-ról 23,3 százalékra, a muszlimoké pedig kevesebb, mint 0,1 százalékról 0,4 százalékra emelkedik. A felmérés szerint az elkövetkező három és fél évtizedben világszerte 106 millióan fordítanak majd hátat a kereszténységnek, és 46 millióan térnek majd át más vallásokból Krisztus hitére.³³

A nagy hírű washingtoni Pew kutatóintézet 2015. április elején nyilvánosságra hozott előrejelzése szerint „a keresztény többségű országok száma 151-re csökken majd. Ennek a vallásnak a követőinek aránya Ausztráliában, Beninben, Bosznia-Hercegovinában, Franciaországban, Hollandiában, Új-Zélandon, Macedóniában és Nagy-Britanniában 50 százalék alá csökken majd. A briteknél, az ausztráloknál és a beninieknél még mindig ők lesznek legnagyobb vallási csoport, a franciáknál, a hollandoknál és az új-zélandiaknál azonban a felekezethez nem tartozók, Macedóniában és Bosznia-Hercegovinában pedig a muzulmánok”.³⁴

És mit szóljunk mi ehhez európai zsidók és keresztények? Az iszlám hódít és mi etikailag szenvedtünk vereséget. Erkölcsi erejüket bizonyítja, hogy nemcsak létszámuk, de a befolyásuk is nő. Az iszlám kardok és fegyverek nélkül győz. Az előregező, önmagát reprodukálni sem tudó kontinensünknek szüksége van munkás kézre.

Mit mondunk erre? Legtöbbször semmit. Vagy legfeljebb „bölcs” kormányintézkedéseket, esetleg török segítséget várunk a bevándorlás visszaszorítására. No de akkor ki dolgozna, ki tartaná el öregeinket? A svájci kormány meg népszavazással akadályozta meg a mecsetek építését. No, de ettől a muszlim nem fog kevesebbet imádkozni, a keresztény meg nem fog többet templomba járni a kiürülő, műemlékekkel öregedő Isten házába.

A berlini fal leomlása óta Európa lázasan keresi az új ellenséget, és ezt a muszlimokban véli felfedezni. Pedig az Európában letelepedő muszlimok többsége épp úgy elítéli a terrorizmust, mint a keresztények. Abderraham Dahmane, az egyik legtekintélyesebb francia muszlim szervezet vezetője nem régen ezt nyilatkozta: „Mi úgy félünk a mi szélsőségeinktől, mint ahogyan a keresztények is félnek a saját integritáitól, például Monsignor Lefebvre-től. Mindnyájan tele vagyunk

³² http://www.hetek.hu/fokusz/2009.10/vilagfelmeres_az_iszlamrol_meglepo_eredmenyekkel Letöltés 2016. szept. 9.

³³ http://hvg.hu/vilag/20150403_Kutatas_a_keresztenyseg_es_az_iszlam_fog. Letöltés, 2016. szept. 9.

³⁴ http://hvg.hu/vilag/20150403_Kutatas_a_keresztenyseg_es_az_iszlam_fog. Letöltés, 2016. szept. 9.

félelmekkel: hiszen a társadalom munkanélküliséggel küszködik, minden bizonytalan.” Az európai muszlimok a szociológiai felmérések szerint általában szegények, konzervatív gondolkodásúak, családközpontúak és sokak meglepetésére nem bigottak. Nem a mecsetben élik a vallási életüket, hanem otthon, de legtöbbször ott, a munkahelyen napjában ötször imádkozik. A Washington Egyetem kutatói szerint az európai muzulmánok integrálódni akarnak, csak a mi öngyilkos „halál-kultúránk” „vívmányaiból” nem kérnek. A Gallup Intézet néhány évvel ezelőtti felmérése arról számol be, hogy a németországi és az Egyesült Királyság területén élő muszlimok körében az átlagosnál nagyobb a bizalom a bíróságok és a kormány iránt, mint a társadalom többi rétegeiben. Miért félünk tőlük? És miért félünk Fethullah Gülentől, aki nem hódítani akar, hanem párbeszédet akar folytatni, és szabadon akar tenni iskoláival, elfogulatlan kommunikációs eszközeivel, segélyszervezetivel a mindenféle hitű emberekért? Talán nem is tőle fél a török miniszterelnök, hanem a dialógustól, vagy azoktól a hívektől, akik vallásos muszlimként jobbítani akarják az országot meg a nagyvilágot? A „bársonykesztyűs diktatúrák” észrevették, hogy a pártokon kívüli civil szerveződések a diktatúrák legveszélyesebb ellenfelei, akik nem a nagypolitika ál-demokratikus manipulált küzdőterein küzdenek, hanem az emberek szemét nyitogatják egy békésebb élet lehetőségeire.

Az iszlám ereje Európában a kereszténység gyöngeségében rejlik. Etikailag szenvedtünk vereséget. Míg ők iskolákat építenek, tanítanak, szorgos munkával utánunk is takarítanak, és helyettünk elvégzik az „alja munkát”, mi arról vitatkozunk, hogy melyik párt ígéreteinek higgyünk. A kereszténység mellett és helyett kitalált valláspótlékaink nem adnak megoldást Európa morális válságára. Miért akarjuk elhithetni azt az alaptalan gyanút, hogy Fethullah Gülen terrorista és Európa elpusztításán, tönkretételén munkálkodik? 2008 elején Brüsszelben aláírták az Európai Unió és 400 iszlám szervezet kapcsolatát rendezni kívánó Európai Muszlim Chartát annak érdekében, hogy felszámolja a nyugati világ és az iszlám közötti előítéleteket. Teszünk-e érte valamit mi is, vagy csak homokba dugjuk a fejünket?

Miért bánt bennünket, hogy ők a Koránt olyan útmutatásnak tartják, ami ma is eligazít, miközben mi megfeledkeztünk a Bibliáról, az Ószövetségről épp úgy, mint az Újszövetségről? Mikor döbbenünk rá, hogy minden európai égre mutató minaret az Örökkévaló Isten egy-egy felkiáltó jele? Bennünket imádságra, életforma-váltásra hív. Mert az európai iszlám a mi elaggott hitünk tehetetlenségének jele. Elfelejtettük már, hogy a mai ember mai kérdéseire mai választ kell adni. Az európai ellustult, mozgásképtelen kereszténységnek megújulásra van szüksége. Vissza kell találni a gyökerekig. Ezért nem árt Törökország sanda politikai manővereire odafigyelni.

Erdogan elnök politikai szándéka nyilvánvaló. A török iszlámot pártja politikai céljaira kívánja használni, aminek erős hagyománya van az iszlám világban, ahol „eleve hiányzik az állam és az egyház kettőssége. Eleve hiányzik minden dichotómia lehetősége, amely elvben megkülönböztetné és szembeállítaná egymással a

szent és a profán, a vallási és a világi, az egyházi és a világi érdekeket. Közösségi élet, gondolkodás és cselekvés, közösségi magatartás és társadalmi szerkezet nem kerülhetnek szembe egymással.”³⁵ Törökországban úgy tűnik, most szembeke-
rült. Erdogan és Gülen iszlámfogalma szöges ellentétben áll egymással. Míg a miniszterelnök vissza akarja hozni a vezérelvű, politizáló iszlám fogalmát, még inkvizíciós módszerek alkalmazásával is, addig Gülen egy nyugaton is elfogadha-
tó, etikai alapon álló, dialógusra kész iszlámot akar, ami választ ad mai világunk kérdéseire. Nem a politikát, hanem a társadalmat akarja befolyásolni, tanítani, az üzletemberek összefogásával gazdaságilag felemelni. Ehhez akar szerte a világon iskolaprogramjával angolul tudó, komputerhez értő embereket nevelni.

Erdogan egy modern iszlamizált Törökországot akar, Gülen pedig egy modern Törökországot, ahol szabadon élheti meg az állampolgár a hitét a társadalom javá-
ra, párbeszédben a többi vallással, nézettel. Úgy tűnik most, hogy Erdogan igazi ellenfele a dialógus, a politikától elválasztott vallás. Gülen szerint „a vallás kemény politikai dogmákra, vagy függetlenségi ideológiákra való felhasználása korlátokat állított az iszlám és a nyugat közé, az iszlám félreértését eredményezve. A belső és a külső politikai hatalmak között folyó konfliktusok oda vezettek, hogy sok értelmiségi is úgy kezdett tekinteni az iszlámra, mint egy harcos ideológiára, vagy politikai rendszerre, mintsem a vallásra, amely elsősorban az emberek szívét, lelkét és elméjét szólítja meg. Az iszlám, mint pártideológia jelenléte néhány muszlim országban, mint pl. Törökországban is, hozzájárult ehhez a rossz imázshoz. Nem csoda, hogy ebben az országban a gyakorló muszlimokra még saját honfitársaik is gyanúval tekintenek”³⁶ Erdogan másképpen gondolkodik. Ezért lett a békés, dialógust hirdető tanító birodalmának első számú ellensége.

³⁵ NÉMETH Pál: *Az iszlám*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2010, 41.

³⁶ GÜLEN, M. Fethullah: *A vallások közötti párbeszéd szükségessége*, Ford: ALMAK Eszter in. *Keresztény -Zsidó Teológiai Évkönyv. 2010.* Szerkeszti Szécsi József, Budapest, Keresztény – Zsidó Társaság, 2011, 77.

TUDOMÁNYUNK
TÖRTÉNETE ÉS MŰHELYEI

A MAGYAR VALLÁSTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGALAPÍTÁSÁNAK 25. ÉVFORDULÓJÁRA

Egy titkár visszaemlékezései
tényekkel és dokumentumokkal

LOVÁSZ IRÉN

Ennek az előadásnak angol nyelvű, rövidebb változata az Európai Vallástudományi Társaság, *European Association for the Study of Religions* (EASR) 10. kongresszusán, Budapesten hangzott el 2011-ben. A szöveg eddig még nem jelent meg. Mára, 2016-ra az MVT megalapításának épp 25 éves évfordulója van. Ez adja az írás mostani aktualitását.

Előadásom pontosan beleillett a EASR 10. kongresszusa: „A vallástörténet története. Elméleti/történeti megközelítések” elnevezésű szekciójának tematikájába. Különleges, történeti jelentőségű pillanattal esett egybe a Budapesten rendezett európai kongresszus: a Magyar Vallástudományi Társaság megalapításának 20. évfordulójával. Ez egyben elődszervezetének, az IAHR magyar tagtársaságának, a Magyar Vallástörténeti Társaságnak újjáélesztési, újralapítási évfordulója is. Nagyszerű lehetőség volt, hogy az EASR 10. nemzetközi kongresszusának magyarok lehettek a házigazdái! Mi aligha mertünk erről akár álmodni is, húsz-huszonöt évvel ezelőtt. Hosszú volt az út idáig.

A történet Helsinkiben kezdődött 1990. május 19-én, az IAHR (*International Association for the History of Religions*) regionális konferenciájának utolsó napján. *Michael Pye* professzor, aki abban az időben az IAHR főtitkára és egyben lelke volt, felkérte Hoppál Mihályt és engem, ahogy ő mondta: „az IAHR magyar társaságának újjáélesztésére”, mert addigra ez a társaság már hosszú évek óta agóniában, vagy inkább tetszhalott állapotban volt. Valaha létezett, de 25 éve nem tudott róluk senki az IAHR-ben. Megkértek minket, hogy nézzünk utána, mi az oka ennek, és próbáljuk feléleszteni, vagy újjáalakítani a magyarországi társaságot.

A Magyar Vallástörténeti Társaságot Trencsényi-Waldaphel Imre (1908-1970) és Marót Károly, (1885-1963) klasszikafileológusok, a görög mitológia neves kutatói alapították az ezerkilencszáz hatvanas években. Be is jegyezték a Magyar Tudományos Akadémián. A vezetőség tagjai voltak: Borzsák István és Harmatta János klasszikafileológus professzorok. További tagjai: Bodrogi Tibor (ethnológus),

Dömötör Tekla (folklorista), Komoróczy Géza (hebraista, asszirológus), Tőkei Ferenc, Lukács József (marxista filozófusok), valamint Czeglédy Károly, Szilágyi János György. Kákosy László (egyiptológus) később csatlakozott hozzájuk még a 60 -as évek folyamán. A társaság tagjai részt vettek az IAHR nemzetközi kongresszusain 1965-ben, 1970-ben, és 1975-ben. A Magyar Tudományos Akadémia fizette az éves tagdíjat, a 120-150 holland forintot. Miután a kongresszusokat nagyon messzi földön, Ausztráliában, Kanadában kezdték rendezni, a magyar társaság tagjai nem tudták a kiutazási költségeket fedezni, ezért elmaradoztak. Így a magyar társaság utoljára 1975-ben mutatott nemzetközi aktivitást. Az IAHR magyar tagtársasága 25 évig nem adott életjelet magáról. Ezért kérték fel Hoppál Mihályt és engem, hogy éllesszük újra a Magyar Vallástörténeti Társaságot, vagy szervezzünk egy újat 1990-ben. Néhány héten belül munkához is láttunk. Akkor még nem tudtam, milyen nehéz is lesz ez. Ma már tudom, mi mindent csináltunk, és hogy mi ennek a jelentősége.

1990 augusztusában írtunk egy levelet a magyar szakmának: azoknak a kollégáknak küldtük el, akikről úgy véltük, érdeklődhetnek a felhívásunk iránt. Egy meghívó volt ez az alig létező, vagy tetszhalottként létező Magyar Vallástörténeti Társaság újjáalakuló ülésére 1990. szeptember 25-re. Értesítettünk és meghívtunk kutatókat a legkülönbözőbb akadémiai területekről, mint például: filozófia, szociológia, klasszika-filológia, antik tanulmányok, orientalisztika, néprajz, kulturális antropológia, teológia, nyelvtudomány, irodalom, zene- és művészettörténet.¹

Az első közgyűlésen megválasztottuk az új vezetőséget, és hangsúlyozva a folytonosságot, valamint az idősebb kutatók iránti tisztelet gesztusaként elnöknek felkértük Kákosy László professzort.

Az első új vezetőség tagjai voltak:

elnök: Kákosy László

alelnökök: Hoppál Mihály, Tomka Miklós, Boglár Lajos, Horváth Pál

kincstárnok: Pócs Éva

titkár: Lovász Irén

A vezetőség széles, sokszínű akadémiai palettát képviselt, volt köztünk: egyiptológus, szociológus, néprajzos, antropológus. Néhányan már eltávoztak közülünk az évek során. Komoly igény fogalmazódott meg a tekintetben, hogy minél több diszciplína képviseltesse magát alelnökként a vezetőségben. Ezért lett 4-5 alelnökünk, ami ilyen kicsi társaságban kissé mulatságosnak tűnhet. Épp ezért én nem

¹ A levelet lásd a mellékletben

használtam a *főtitkár* címet, hanem titkár voltam végig. Főtitkára (secretary general) csak a nagy nemzetközi társaságnak (IAHR) volt, a nemzeti társaságokban, pláne az ilyen kicsikben, mint a mienk, titkárok dolgoztak.

Aztán elkezdődött egy élénk interdiszciplináris vita a néprajzosok, antropológusok, filozófusok, szociológusok és a többi tudományterület képviselői között arról, hogyan körvonalazzuk a magyarországi valláskutatás határait, valamint a kutatási területeinket és módszereinket. Ez nem csak tudományos vitákat jelentett, hanem személyes indulatokat, szakmai féltékenység és irigység felszínre törését is.

Fontos megemlíteni, hogy az akkori magyarországi helyzetnek volt néhány fontos sajátossága a maihoz képest. Nem volt tudományos, a mai értelemben vett akadémiailag elfogadott vallástudomány abban az időben Magyarországon. Különböző diszciplináris mezőben lévő, gyakran egymástól független kutatók által, és sok esetben komoly színvonalon végzett valláskutatói munkákról beszélhetünk. Noha közismert volt, hogy nagy magyar kutató egyéniségek sok nagyszerű, és széleskörűen elismert kutatást végeztek az elmúlt évtizedekben, mégsem volt jellemző az interdiszciplináris szakmai kommunikáció a valláskutatással foglalkozó szakemberek között. Nem voltak külön egyetemi tanszékek, sem akadémiai intézetek, amelyek kifejezetten a vallástudománynak lettek volna szentelve Magyarországon abban az időben.

Néhány szaktekintély (a szociológusok, filozófusok közül) meglehetősen szkeptikusan és irigykedve szemlélte egy új ernyőszervezet felépítését. Félték attól, hogy másokkal megosszák a területet, vagy hogy bárkit (főleg néprajzost, antropológust, társadalomkutatót) beengedjenek a zárt köreikbe. Csak példaként említem, hogy Tomka Mikós vallásszociológus egy vallástudományi társaság (és akkor még egyetemi tanszékről nem is beszéltünk) felállítását azzal az indokkal ellenezte, hogy: „a teológusok nem engednék. Nem engednék, hogy bárki más a vallásról beszéljen. Elegük van a marxista valláskritikából.” Ő hamarosan le is mondott aelnöki posztjáról.

Abban az időben a hazai vallásszociológiai kutatások alapjaikban összefonódtak a katolikus teológiával és egyházzal. A Vallásszociológiai Társaság székhelye is a Magyar Katolikus Egyház intézményeivel, kiadóival, szerkesztőségeivel és boltjaival egy épületben volt. Meglehetősen kaotikus időszak volt ez, a rendszerváltás ideje, a késő kommunizmus politikai rendszerének és ezzel sok egyéb struktúrájának változásaival együtt. Olybá tűnhetett néha, mintha abban a különös politikai időszakban Magyarországon a valláskutatás a marxista kritika ellenőrzése alól a teológia kontrollja alá került volna.

Nagyon nehéz szituációt eredményezett ez a független, tudományos valláskutatás helyzetében. Később az úgynevezett bolognai folyamat sok új lehetőséget teremtett, többek között új egyetemi intézetek, tanszékek alakulását is. Szerencsére

ennek köszönhetően több vallástudományra specializálódó egyetemi tanszék és kutatóintézet is alakult országszerte a következő években.

A Magyar Vallástudományi Társaság vezetőségében is volt némi változás az évek során. Az alapítók lecserélődtek, a vezetőség kiegészült. Így került be a vezetőségbe később alelnökként például Máté-Tóth András és Bethlenfalvy Géza. Aztán fokozatosan kerültek be újabb személyek, Hoppál Mihály és jómagam szolgáltunk a leghosszabb ideig. Ami engem illet, a (politikai, tudományszervezési és személyes) nehézségek ellenére sokáig kitartottam, és nem adtam fel hat évig. Meg voltam ugyanis győződve arról, hogy történelmi kihívás előtt állunk, és lépésről-lépésre tudunk csak előrehaladni, mert olyan akadémiai űrt kell betöltenünk, ami a hazai vallástudományi kutatások területén történelmi, politikai okok következménye. Nem tudtam mikor, csak reménykedtem benne, hogy lesz még egyszer Magyarországon is intézményesült vallástudományi kutatás és oktatás. Nem tudhattam persze, milyen irányt vesz majd ez a fejlődés, de sejtettem, hogy a nemzetközi példák hatására ugyan, de bizonyosan sajátos lesz a magyar út a vallástudomány intézményesült kutatása, oktatása terén is.

Szerencsére az IAHR nemzetközi bizottságában tevékenykedő elismert valláskutatók erős szakmai és baráti támogatását élveztem. Magam is részt vettem több nemzetközi kongresszuson és konferencián Helsinkin után Rómában, Burlington Vermontban, Mexico City-ben. Ugyancsak részt vettem az *European Association for the Study of Religions* első kongresszusán és alakuló közgyűlésén Németországban, ahol vezetőségi tagnak is jelöltek. Azokban az időkben ezeken az összejöveteleken gyakran hosszas megbeszéléseken vehettem részt. Arról a témáról beszélgettünk, hogy milyen tudománypolitikai lépésekkel lehet segíteni, támogatni a helyi, nemzeti tudományos társaságokat a független, akadémikus valláskutatás területén. A kelet-közép európai országok, a volt szovjet blokk országai és a latin-amerikai, afrikai vagy ázsiai országok egyaránt, de más-más módon voltak lemaradva az intézményes tudományos valláskutatás területén a több évtizedes tudományos, intézményesült vallástudományi kutatásokkal rendelkező észak-amerikai, kanadai, nyugat-európai helyzethez képest.

Nagyon hálás vagyok a sok személyes, lelki, szakmai támaszért, segítségért, útmutatásért, a vallástudomány olyan nagy tiszteletben álló nemzetközi szakembereinek, mint például *Michael Pye*, *Armin Geertz*, *Thomas Lawson*, *Donald Wiebe*, *Luther Martin*, *Rosalind Hacket* professzorok. Ők valamennyien az IAHR nemzetközi vezetőségének és/vagy más nemzeti vallástudományi társaság vezetőségének tagjaiként dolgoztak már akkor. A fiatalabb kutatói generáció képviselői közül meghatározó, akkor induló és máig tartó szakmai barátságot köszönhetek *Veikko Anttonen* és *Terhi Utriainen* finn professzoroknak.

Világossá vált számomra, hogy hivatásom és kötelességem, hogy segítsen a hazai vallástudományi kutatásokat hivatalos keretek között is, újjáéleszteni és segíteni,

hogy újra felemelkedhessen, és a nemzetközi tudományos vérkeringésbe bekerülhessen. Hitttem abban, ha demonstráljuk, hogy vannak nálunk is nemzetközi szintű kutatások, képesek vagyunk nemzetközi szakmai figyelmet és elismerést szerezni.²

Első nagy lépésként megszerveztem az első konferenciánkat 1992. október 5-6-án *Alternatív vallásosság régen és ma* címmel. Hoppál Mihály nagy konferenciaszervezési tapasztalatával természetesen sokat segített, például ő javasolta és szerezte meg a helyszínt is. Rajta kívül még Bethlenfalvy Géza szakmai segítségét emelném ki. Ő orientalista látásmódjával nagyon sok szemponttal gazdagította a konferenciát már a tervezési, szervezési szakaszban is az első *brain storming*-ok óta. Pócs Éva pedig hőiesen helytállt a kincstárnoki poszton, ennek köszönhető, hogy anyagilag is minden rendben ment.

A konferencia célja az volt, hogy különféle tudományos diszciplínák nézőpontjából szemléljünk és próbáljunk megérteni egy – megítélésünk szerint – aktuális szociokulturális jelenséget, annak történelmi gyökereivel és elméleti törvényszerűségeivel együtt.

A konferencia témája a nagy világvallások keretein belül, azoktól függetlenül vagy velük szemben jelentkező vallási jellegű alternatív elképzelések, ideológiák, filozófiák, misztikus mozgalmak, szervezetek, rítusok és műfajok tanulmányozása, valamint ezek társadalmi, kulturális hatásainak értelmezése volt. A konferenciafelhívással a *hivatalos és alternatív, a támogatott és a tiltott vallási jelenségek, a nagy tradíció és a kis tradíció, az új vallási mozgalmak és a hagyományos világvallások* vallástörténet során előforduló dinamikáját állítottuk a figyelem középpontjába.

Elképzeléseink szerint az egyes témaköröket, akár különböző vallásokat tanulmányozva, több diszciplína – a vallástörténet, történettudomány, filozófia, pszichológia, szociológia, néprajztudomány, kulturális antropológia, irodalom-, művészet- és művelődéstörténet szempontjaiból közelíthetnénk meg. A konferencia előkészítése során több témakör fölmerült.³

Nagyszerű konferencia lett, ami igazi áttörést jelentett a tudományos, szakmai körökben.⁴

A legkülönbébb diszciplínák, megközelítések, és különböző vallások kutatói jelentek meg a konferencián. Egymásnak adta a mikrofont itt Komoróczy Géza és Grandpierre Attila, vagy Bolberitz Pál és Boglár Lajos, Klaniczay Gábor és Voigt Vilmos, Erős Ferenc és Keserű Katalin, Máté-Tóth András és Andorka Rudolf, Erdélyi Zsuzsanna és Pócs Éva, hogy csak néhányukat említsem. Nagyszerű konferencia volt csodálatos előadókka! Mivel azonban a konferencia-kötetre nem kaptunk semmi támogatást, nem jelenhettek meg az előadások szövegei. Így még mindig megvan jó néhány tanulmány kézirat-másolata a tudománytörténeti archívumban.

² A MVT-ről szóló tájékoztató levelet lásd a mellékletben.

³ A felhívás szövegét részletesebben lásd a mellékelt dokumentumokban.

⁴ A konferencia teljes programját lásd a mellékletben.

1993-ban egy másik érdekes konferenciát szerveztünk, *Túlvilágképzetek* címmel.⁵ A megközelítés megint interdiszciplináris és kultúraközi volt. Ehhez a helyszínt Kákossy professzor szerezte az ELTE épületében. Időközben kisebb konferenciákat, felolvasóüléseket is tartottunk magyar és külföldi kollégák előadásaival, valamint más tudományos társaságokkal közös tanácskozásokat is szerveztünk.⁶ A konferenciákon, tudományos tanácskozásokon kívül az alábbi fontos adminisztratív lépéseket tettük:

Új *alapszabályt* fogadtunk el. Komoly módszertani, elméleti megfontolás után olyan új nevet javasoltam a társaságunknak, amely tág és független tudományos területekre utal, de világosan kijelöli a határokat. Fontosnak tartottam, hogy a társaságunk nevében se korlátozódjon csak a történeti kutatásokra, és a neve is kifejezze több vallás kutatásának lehetőségét. A közgyűlés elfogadta javaslatomat, és az új nevünk angolul: *Hungarian Association for the Academic Study of Religions*, magyarul *Magyar Vallástudományi Társaság* lett.⁷

Azt is sikerült elérnünk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia fizesse az *évi rendes tagdíjunkat* az IAHR-nek. Az első hivatalos levelet, amely 100 USD-ról, a Magyar Vallástudományi Társaság 1991. évi IAHR tagdíjának beérkezéséről, könyveléséről szólt, Armin Geertz professzor mint az IAHR tiszteletbeli kincstárnoka írta alá 1991. augusztus 29-én.⁸ Huszonöt év szünet és teljes hallgatás után hivatalosan is elfogadtak minket az *IAHR rendes tagjának*.

Hivatalos *bírószági bejegyzést* is kaptunk végre, 1991. augusztus 8-án, *Magyar Vallástudományi Társaság* névvel, Budapest, V. Pesti Barnabás u. 1. címmel bejegyeztettünk. (Ez volt akkor az ELTE BTK címe.)⁹

Azt is meg tudtam szervezni, hogy – Donald Wiebe professzor, főszerkesztő szíves felajánlására – a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára rendszeresen kapjon tiszteletpéldányokat az akkor nagyon progresszívnek számító *Method and Theory in the Study of Religion* című amerikai szakfolyóiratból. Főszerkesztőként azt szerettem volna biztosítani látni, hogy a kiadványuk minden magyar szakember kezébe eljuthasson, akit érdekel. Tehát nem valamelyik egyetem valamelyik szakkönyvtárát kellett kijelölni erre a célra, ezért választottam egy központi könyvtárat, és megbeszéltem az MTA könyvtár folyóirat részlegén, hogy vállalják a *Theory and Method* fogadást.

Az Egyesült Államokban, a Burlington Vermontban tartott konferencia ideje alatt exkluzív interjút készítettem Thomas Lawson professzorral, a vezető vallástörténeti, vallástudományi szakfolyóirat, a NUMEN akkori főszerkesztőjével. Thomas

⁵ A programot lásd a mellékletben.

⁶ Ilyen volt például a Lélek-Halál-Túlvilág konferencia 1995-ben. Programját lásd a mellékletben.

⁷ Az alapszabályt lásd a mellékletben.

⁸ A levelet lásd a mellékletben.

⁹ A végzést lásd a mellékletben.

Lawson professzor volt az American Association for the Study of Religion elnöke is akkor. Már abban az időben a *kognitív vallástudomány* szakterületének megalapítójaként tisztelték. Épp akkor jelent meg Robert N. McCauley –vel közösen írt híres könyve, *Rethinking Religion: Connecting Cognition and Culture* (1990). Karizmatikus személyisége, lehangoló tudása és egyéni látásmódja nagy hatással volt rám. Fontosnak tartottam volna, hogy Magyarországon is megismerjék a gondolatait. A vele készített interjúm szövege azonban nem tudott Magyarországon megjelenni. Több kiadónál, folyóiratnál próbálkoztam, aztán föladtam, maradt az is az íróasztalfiókban.

Thomas Lawson is, csakúgy, mint Michael Pye, Armin Geertz, Donald Wiebe, Luther Martin, Rosalind Hackett komolyan, többször felajánlotta, hogy eljönne Magyarországra egyetemi vagy akadémiai előadást tartani saját vallástudományi kutatásairól. Nem volt hozzá intézményi háttér, érdeklődés, akarat. Nem tudtam megszervezni. Nem volt még akkor itthon ennek itt az ideje.

Az 1990-es évek elejére való rövid visszaemlékezésem főként ezekre az eseményekre fókuszált: arra, hogy az IAHR magyar szervezetét hogyan sikerült felélesztetnünk a kommunizmus utolsó éveiben történt két és fél évtizedes némaságából, a tetszhalott állapotból, és hogy milyen körülmények között tudtuk megalapítani új szervezetünket, a Magyar Vallástudományi Társaságot.

Ma már tudom, hogy tudománytörténetet írtunk. Még mindig őrzök dokumentumokat, leveleket, kéziratokat, közgyűlési jegyzőkönyveket azokból a történelmi időkből, mert mindig tudtam, hogy fontosak lesznek majd valamikor mások számára is. Ezekből a legfontosabbakat itt, mellékletben közlöm. Saját, ma is élénk emlékeim felidézésével és a meglévő dokumentumok alapján igyekeztem megrajzolni azt a hőskorszakot.

Meg kell itt jegyezni, hogy úgy csináltuk mindezt végig, hogy akkor még nem volt internet, nem segítették a számítógépek, a honlapok, az e-mailek a kommunikációt. Még nem tudtuk számítógépes dokumentum file-okba tárolni, menteni és kezelni azt a sok dokumentumot. Nem kis dolog volt, ez mára már a hazai vallástudomány történetének egy fejezete.

Megtisztelő számomra, hogy végezhettem ezt a szolgálatot. Fontos időszak volt ez egyéni és szakmai életutamon. Hat évig végeztem ezt a munkát, egészen a legutolsó pillanatig, amíg magánéletem és szakmai pályám engedte. Azért nem tudtam tovább vállalni a titkári jelölést és a vele járó vezetőségi munkát, mert 1994-96 között, míg a világra hoztam három gyermekemet, mindkét munkahelyemet elvesztettem. Tehát nem volt már semmi akadémikus, intézményi háttér, e társadalmi, önkéntes munka elvégzéséhez, és a három kisgyermek mellett időm sem maradt. Bár nagyon lelkesen és elszántan csináltam végig ezt a munkát, a sok szélmalomharc és a sok fal, amibe ütköztem, meg is törte a lendületemet, bele is fáradtam.

Köszönöm a lehetőséget, hogy mindezeket az emlékeket, tényeket, dokumentumokat most megoszthattam Önökkel, a különböző országokból érkező régi, ismerős kollégákkal és harcostársakkal, valamint az új, fiatal kutató generáció képviselőivel.

Bízom benne, hogy a vallástudomány területén folyó szakmai munka, az interdiszciplináris és a nemzetközi kommunikáció most és a jövőben már sokkal könnyebben megy majd a mára jelentősen megváltozott, új politikai, tudományos és intézményi körülmények közt, új perspektívákat nyitva, új kommunikációs technológiák alkalmazásának segítségével.

Budapest, 2011–2016. szeptember

Budapest, 1990. augusztus 22.

Kedves Kolléga,

a Magyar Vallástörténeti Társaság megalapítása ügyében keressük fel Önt.

Az International Association for the History of Religions (IAHR) regionális konferenciáján, 1990. május 13-19-én Helsinkiben a Nemzetközi Társaság Főtitkára, Prof.Dr. Michael Pye a magyar társaság megalapítását szorgalmazta. Tudomásunkra hozta, hogy valamikor létezett ilyen magyar szervezet, de évek óta nem kaptak semmiféle hírt róluk, ezért egy új társaság alapítását javasolta. A Társaság szervezésével és ideiglenes vezetésével (a Közgyűlés választásáig) megbízta, illetve felkérte Hoppál Mihályt (MTA Néprajzi Kutató Csoport /Budapest/), Lovász Irén (JPTE Pécs, Nyelvi és Kommunikációs Intézet) és Bartha Eleket (KLTE Debrecen, Néprajz Tanszék).

Az IAHR 1950. szeptemberében alakult a 7. Nemzetközi Vallástörténeti Kongresszuson. Az IAHR nemzetközi szervezet, célja, hogy támogassa a vallástörténet tudományos kutatását azon kutatók nemzetközi együttműködése által, akiknek kutatási területe e célhoz és területéhez kapcsolódik.

Nagy örömről szolgál, hogy Magyarországon is (újra)alakulhat egy ilyen szervezet, és végre az európai hagyományokhoz illő vallástörténeti kutatások folyhatnak. Szeretnénk a magyarországi kutatásokat a nemzetközivel közös vérkeringésbe bekapcsolni, a kölcsönös tájékoztatást biztosítani. Szeretnénk a különböző vallásokat tanulmányozó kutatókat a legkülönbözőbb szakterületekről, pl. művelődéstörténet, irodalom-, művészet-, zenetörténet, szociológia, szociálpszichológia, etnológia, néprajz, filozófia, orientalisztika, nyelvészet, rendszeresen összehívni.

Az alakuló közgyűlést **1990. szeptember 25-én, 15⁰⁰-ra**, az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának Könyvtártermébe hívjuk össze. Szíves megjelenésére és aktív közreműködésére nagyon számítunk.

Kérjük, juttassa el levelünket azoknak, akikről úgy gondolja, hogy érdeklődnének a Társaság munkája iránt.

Mellékeljük az alapszabály tervezetünket és az IAHR eredeti alapszabályát.

Tisztelettel:

Hoppál Mihály

Lovász Irén

A belépési nyilatkozatot kérjük, küldje vissza/vagy hozza magával!
(MTA Néprajzi Kutató Csoport, Hoppál Mihály, 1250 Bp., Pf.29.)

A Magyar Vallástudományi Társaságról

A Magyar Vallástudományi Társaság (MVT), (Hungarian Association for the Academic Study of Religions) az International Association for the History of Religions (IAHR) nemzetközi tudományos szervezet tagtársasága, és annak alapszabályzatára épül. Alakult 1990-ben Budapesten.

Az MVT biztosítja a magyar kutatók képviselését az IAHR-ban. Aki tagja az MVT-nek, automatikusan tagja az IAHR-nak is. A társasági tagság nyitott mindazon kutatók számára, akik érdeklődnek az MVT tevékenysége iránt, és fizetik az évi tagdíjat, ami jelenleg 300 forint. Az MVT anyagi támogatója kizárólag a Magyar Tudományos Akadémia és csekély számú tagsága. Az MTA fizeti US dollárban az MVT (és egyben magyar tagjainak) IAHR tagdíját is.

Az MVT célja, hogy segítse és összehangolja a különböző vallások tudományos tanulmányozását azon kutatók magyarországi és nemzetközi együttműködése által, akiknek kutatási területe e célhoz és területhez kapcsolódik. Az ilyen típusú kutatás nem doktrinális, nem konfesszionális, nem dogmatikus, nem teologikus, nem támogatója és nem támogatottja, de nem is tagadója semmilyen szervezett és nem szervezett vallásnak. Egyetlen célja a vallás mint emberi jelenség megértése és tudományos kutatása a humán- és társadalomtudományok vagy akár a természettudományok aktuálisan alkalmazható módszereinek segítségével. A vallást a megismerés tárgyának tekintjük.

Területünket nem kívánjuk korlátozni a vallástörténeti kutatásokra (a nevünk ezért nem Vallástörténeti Társaság), hanem tág teret kívánunk biztosítani a különböző vallások strukturális, teoretikus, kognitív tanulmányozásának a kulturális antropológia, néprajz, szociológia, szociálpszichológia, pszichológia, művelődéstörténet, filozófia, orientalisztika és más tudományterületek szempontjából.

A magyarországi valláskutatás segítése érdekében:

- Igyekszünk olyan fórumokat biztosítani, ahol a különböző akadémikus diszciplínákban különböző vallásokat tanulmányozó kutatók megismerhetik egymás munkáit és nézőpontjait.
- Igyekszünk mindig olyan problémát kiválasztani, ami szélesebb tudományos érdeklődésre tarthat számot, amit aktuálisnak tartunk és tudományosan megoldatlannak, feldolgozatlannak ítélünk, és amelynek megértése talán könnyebb és célravezetőbb, ha interdiszciplináris megvilágítást kap. Ezért előadásokat, konferenciákat szervezünk, mint például ez, az első konferenciánk az Alternatív Vallásosságról. Ezen kívül kiadványokat, értesítőket tervezünk.

- Igyekezünk a magyar valláskutatás történetét feldolgozni, a kiemelkedő tudományos tevékenységet folytató, nemzetközi hírű magyar vallástörténészeket megismerni és megismertetni, róluk megemlékezni. Ennek első lépése a mostani Diószegi Vilmos emlékülés.

A nemzetközi együttműködés elősegítése érdekében:

- Egy magyar vallástudományi adatbázissal szeretnénk bekapcsolódni a nemzetközi valláskutatásba. Ezért kérjük, a jelentkezési lapot részletesen, ha lehet, angolul töltsé ki.

- Tájékoztatjuk az IAHR vezetőségét, és ezen keresztül nemzeti tagtársaságait munkánkról, így például az Alternatív Vallásosság Régen és Ma c. konferenciáról. A konferencia egyes előadásait lehetőleg angol nyelven is megjelentetnénk.

- Követjük az IAHR és tagtársaságai munkáját, konferenciáikról, kiadványaikról információkat szerzünk. Gyűjtjük a szakfolyóiratokat, az IAHR bulletint és a szakkönyvkiadók tájékoztatóit, és igyekezünk hozzáférhetővé tenni az MVT tagjai számára.

- Igyekezünk elősegíteni, hogy a magyar kutatók időben értesüljenek az IAHR speciális és regionális konferenciáiról és nemzetközi kongresszusairól.

Az IAHR következő kongresszusa 1995-ben, Mexico city-ben lesz "Socio-political changes and religious transformations" címmel.

Ha elképzeléseink találkoznak az Önével, örömmel vesszük, ha jelentkezik tagjaink sorába.

Lovász Irén
A Magyar Vallástudományi Társaság Titkára,
az IAHR Nemzetközi Bizottságának tagja

Budapest, 1992. október 1.

A Magyar Vallástudományi Társaság
1. konferenciája
ALTERNATIV VALLÁSOSAG RÉGEN ÉS MA
Budapest 1992. október 5-6.
első körlevél

Kedves Kolléga!

A Magyar Vallástudományi Társaság ALTERNATIV VALLÁSOSAG RÉGEN ÉS MA címmel konferenciát rendez Budapesten 1992. október 5-6-án. Ezúton tisztelettel felkérjük, hogy tartson előadást, vagy szervezzen meg egy szekciót.

Célunk egy -megítélésünk szerint- aktuális társadalmi, kulturális jelenség történeti, társadalomtudományi, elméleti megközelítése több illetékes tudományterület nézőpontjából.

A konferencia témája: A nagy világvallások keretein belül, azoktól függetlenül, vagy velük szemben jelentkező vallási jellegű alternatív elképzelések, ideológiák, filozófiák, misztikus mozgalmak, szervezetek, rítusok és mofajok tanulmányozása, valamint ezek társadalmi, kulturális hatásainak értelmezése.

Elképzeléseink szerint az egyes témaköröket akár különböző vallásokat tanulmányozva, több diszciplína - a vallástörténet, történettudomány, szociológia, pszichológia, filozófia, esztétikátörténet, orientálistika, néprajz, kulturális antropológia, irodalom-, művészet- és művelődéstörténet - szempontjából közelíthetnénk meg.

A konferencia előkészítése során a következő témakörök merültek föl:

1. Mai alternatív vallási mozgalmak: különböző keresztény, keleti eredetű, titkos, misztikus és egyéb társaságok.
2. Vallási közösség, egyéni identitás, kulturális konfliktus.
3. Államvallás és eretnecség. "Nagy tradíció, kis tradíció".
4. A vallási protestmozgalmak társadalmi, politikai színezete.
5. Konfliktus a hittérítés és a "bennszülöttek" vallása között.
6. A népi vallásosság sajátosságai: rítusok, társaságok, specialisták, mofajok.
7. Alternatív vallásosság jelentkezése az irodalomban és a művészetekben.
8. Filozófiai, elméleti megfontolások.

Szívesen várjuk további javaslatait.

A jelentkezési lapot 1992. szeptember 1-ig a társaság titkárnak címére szíveskedjék küldeni:

Lovász Irén
1011 Budapest
Hunyadi János út 17.
tel: 20-20-211

Budapest, 1992. május 10.

A Magyar Vallástudományi Társaság Vezetősége.

1992. október 7. szerda

előadó: Hoppál Mihály
 9.00-9.25. Bolbertitz Pál: Kultúra és kereszténység (egy kultúrfilozófiai megközelítés)
 9.25-9.30. Boda László: Az evangélium hirdetésének megújításának lehetőségei a magyarországi egyházban
 9.30-10.15. Boglár István: A keresztény misszió szerepe Indián vallási szimbólumok átalakulásában
 10.15-10.40. Fehér József András: A vallási szimbólumok jelentősége Mircea Eliade gondolatrendszerében
 10.40-10.50. szünet

előnök: Bethlenfalvy Géza

10.50-11.15. Erdélyi Zoltanna: A népi imádságok sajátos szemléletmódja és stílusa Jellemzői
 11.15-11.40. László János: Mennyiben alternatív jelenség a népi imádság
 11.40-12.40. ÖSSZEFOGLALÓ PANEL - A KONFERENCIA LEZÁRÁSA
 12.40-14.30. ebédszünet

Eméltetés Diószegi Vilmos halálának 20. évfordulóján
 A Magyar Vallástudományi Társaság Folklorizációs Szekciájának és a Magyar Vallástudományi Társaság közös rendezvénye

előnök: Küllös Imola
 14.30-14.40. Megnyitó
 14.40-15.05. Lagler Péter: Művészek, célok, tervek Diószegi Vilmos emlékére
 15.05-15.30. Pécs Evi: Diószegi Vilmos és a magyar néphittudás
 15.30-15.55. Hoppál Mihály: Szannizmus kutatás Diószegitől napjainkig
 15.55-16.40. Filmetek
 16.40-17.00. Diószegi Vilmos emlékére
 Dokumentumfilm Diószegi Vilmos emlékére
 rendezte: Sácz Gábor
 szakanyag: Morvai Judit

Meghívó

A Magyar Vallástudományi Társaság

ALTERNATÍV VALLÁSSOSSÁG RÉGEN ÉS MA

C. KONFERENCIÁJÁRA

1992. október 5 - 7.

Budapest, 1. ker. Szentháromság tér 6.
 KULTURÁLIS, 1. emelet, könyvtárterem

1992. Október 5. hétfő

elnök: Bethlenfalvy Géza

9.00-9.10. Megnyitó

9.10-9.35. Bugási Gyula: Vallási szinkretizmus és New Age

9.35-9.50. Kőrösi György: A vallás és a modernitás

10.00-10.25. Komoróczy Géza: "Politeizmus" vallási

sokféleség. Egyház, sekta, vallási mozgalmak

10.25-10.40. szünet

elnök: Komoróczy Géza

10.40-11.05. Tóth György: Az el nem mondott történet

10.05-11.30. Kisbéli László: "...megjések vannak olyan zsidók

is, akik nem zsidók." (A vallási tolerancia)

11.30-11.50. Szabó Péter: Alternatív vallások és Nyikolaj

Berganyiev vallásfilozófiája

11.50-12.15. Grandpierre Attila: A mindenség fogalmai és a

vallásosság logikája

12.15-13.45. ebédidő

elnök: Kékósy László

13.45-14.10. Herczeg Péter: A krisztológia fejlődése

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

Fajstílusok a misszió és a

1992. október 6. kedd

elnök: Boltyai János

9.00-9.25. Bethlenfalvy Géza: Protestizmusok a buddhizmus

9.25-9.50. Egyed Ágnes: Általános és szellemi tibi

9.50-10.15. Fodor Sándor: Varsói és az arab

10.15-10.30. szünet

elnök: Boltyai János

10.30-10.55. Hegedűs György: Szekció a mai Szirában

10.55-11.20. Soma Anna: A Krisztus-tudat nyugati terjedése

11.20-11.45. Kálmár Éva: Kínai vallások és vallások kint

11.45-12.10. Abay Marayam: Alternatív vallási csoportok

12.10-13.35. ebédidő

elnök: Eros Ferenc

13.35-14.00. Máthé-Tóth András: Mai bázisegyházi utópikák a

14.00-14.25. Székelyhíd Sándor: A Református Egyházban

14.25-14.50. Molnár Artúr: Az új vallási mozgalmak és a New

14.50-15.15. Horváth Zoltán: A New Age

15.15-15.25. szünet

elnök: László János

15.25-15.50. Horváth Zoltán: A New Age

15.50-16.15. Eros Ferenc: Új elemek a zsidó identitásudatban

16.15-16.40. Tóth Tamás: Identifikáció és

16.40-16.50. szünet

elnök: Készler Katalin

16.50-17.15. Kovács Zoltán: Az antropológiai szemlélet

17.15-17.40. Mezői Orsi: Személy és az alternatív

17.40-18.05. Készler Katalin: Vallások (filozófiai és rituális)

18.05-18.30. Andorka Rudolf: Vallás a modern társadalomban

MEGHÍVÓ

A Magyar Vallástudományi Társaság

Túlvilág-képzetek

c. konferenciájára

1993. november 29.
Budapest V., ELTE BTK Piarista köz.l. Tanácsterem

Program:

9.00. Megnyitó

9.30-10.00. Kákossy László: A túlvilághit történeti fejlődése
az ókori Egyiptomban

10.10-10.40. Bethlenfalvy Géza: Buddhista túlvilágképzelések
és lételmélet

10.50-11.20. Voigt Vilmos: "Judicii signum, tellus sudore
madescet..."

11.30-12.00. Kohalmi Katalin: A tunguzok kettős túlvilágképe
(diával)

13.30-13.50. Nagy Zoltán: Az osztyák másik (más- és/vagy túl)
világ (diával)

14.00-14.30. Pócs Éva: Repülés a túlvilágra lélekben és
szövegben.

14.40-15.10. Vargyas Gábor: A bru "másvilág" (diával)

15.20-15.50. Kunt Erno: "A másvilág tükrében..."

16.00. Zárószó

Sept. 10. vasárnap

9. Halál-folklor

8³⁰ KRÍZA IUDIKÓ: In persona defuncti (A temetkezés költészetének archaikus elemei)

9⁰⁰ DOMOKOS MÁRIA - NÉMETH ISTVÁN: Gáspár Simon Antal halottas énekai

9³⁰ BARNA GÁBOR: "Őrök valóságba mentem álal..." (A halál és túlvilág)

10⁰⁰ TARI LUIZA: "Halottkísérő", "halálmaus" - hangszeres zene a halott utolsó útján *szünet*

10⁴⁵ ERDÉLYI SZISZASNA: Calabrai alban húsvéti ének - a középkori epikus létszínváltásai

11¹⁵ DEBÉNYI ISTVÁN PÁL: A lélek túlvilági úja a román rituális énekekben

11⁴⁵ KARÁNY-GÓRÓG VERONIKA: A halál mint büntetés az afrikai bamba-ritk meséiben *ebéd*

10. Halál-irodalom

13³⁰ S. SÁRMI MARGIT: Ars moriendi és a meghalás gyakorlata

14⁰⁰ VOIGT VILMOS: Bezárkózás és jóra intő esengétyei

14³⁰ L. LENGYEL ÁGNES: "Nem halt ő meg, csak aluszik" - A halálhoz kapcsolódó ponyvanyomtatványok *szünet*

15¹⁵ FRIED ISTVÁN: Haláltételek a XIX-XX. században

15⁴⁵ KELEMEN ZOLTÁN: A halál, mint a lélek átváltozása [Arany János balladáit]

16¹⁵ BOKY LÁSZLÓ: "Isten" halgatag király: rejtélyes elmúlást! - Füst Milán halál-ábrázolása *szünet*

11. Halál és társadalom

17⁰⁰ GYÖRGYI ERZSÉBET: Gyermek és halál a hagyományos kultúrákban

17³⁰ PETANOVICS KATALIN: Lélek, lelkesímet, halál

18⁰⁰ KÜRTI LÁSZLÓ: A halál órájában: meghalni könnyebb, vagy temetni?

18³⁰ VIRT ISTVÁN: A halottkultusz hagyományozódásának szociálpszichológiai vizsgálata a moldvai csángó közösségben

19⁰⁰ *
A konferencia bezárása

**LÉLEK
HALÁL
TÚLVILÁG**

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA

AZ MTA NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZETE
AZ ELTE FOLKLORE TANSZÉKE
A MAGYAR VALLÁSTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
rendezésében

1995 szeptember 8-9-10-én
az MTA Néprajzi Kutatóintézet könyvtárában
Budapest, I. Országház u. 30. I em. 10.

A MAGYAR VALLÁSTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ALAPSZABÁLYZATA

1. Név: Magyar Vallástudományi Társaság (MVT)

A Társaság az International Association for the History of Religions (IAHR) alkotó része, és ezen szervezet alapszabályzata épül.

2. Cél, tevékenység:

A Társaság célja, hogy segítse és összehangolja a különböző vallások tudományos tanulmányozását azon kutatók nemzetközi együttműködése által, akiknek kutatási területe e célhoz és területéhez kapcsolódik.

Területünket nem kívánjuk korlátozni csupán a vallástörténeti kutatásokra, hanem minél tágabb teret kívánunk biztosítani a különböző vallások kulturális antropológiai, etnológiai, néprajzi, szociológiai, szociálpszichológiai, pszichológiai, művelődéstörténeti, filozófiai és egyéb szempontú kutatásai számára is.

A Társaság Magyarországon működik, de természetesen nyitva áll az ország határain kívül élő magyar kutatók számára is.

A Társaság működése magába foglalja előadások, konferenciák, szimpoziumok szervezését, bulletin kiadását, és olyan egyéb tevékenységeket, amiket a Társaság időről-időre meghatároz.

3. Tagság:

a/ A társasági tagság nyitott mindazon személyek számára, akik érdeklődnek a Társaság tevékenysége iránt, és fizetik az évi tagdíjat, (amit időről-időre a Közgyűlés határoz meg).

b/ A Vezetőségnek joga van jóváhagyni vagy elutasítani tagfelvételi kérelmeket.

c/ A Közgyűlés megfelelő és alapos indokkal megszüntetheti bármely személy tagságát, feltéve, ha az illető személynek joga van szót kapni mielőtt a végső döntés megszületik.

4. Közgyűlés:

A Társaság irányító testülete a tagok közgyűlése. A Közgyűlést legalább évente egyszer össze kell hívni. A másodszor összehívott közgyűlés határozatképes.

5. Tagdíj:

Minden tagnak fizetnie kell a Taggyűlés által meghatározott évi tagdíjat. A Taggyűlés kivételes esetben Tiszteletbeli Társasági Tagságot adományozhat.

6. Tisztségek:

1. **Elnök**, aki három évig tölti be tisztségét, és nem választható újabb fordulóra. Az Elnök egyben a Társaság Vezetőségének is Elnöke.

2. **Titkár**, aki három évig tölti be tisztségét és újraválasztható még egy következő fordulóra.

3. **Kincstárnok**, aki három évig tölti be tisztségét, és újraválasztható.

4. **Alelnökök**, akik három évig töltik be tisztségüket, és újraválaszthatók még egy következő fordulóra.

- 2 -

A kincstárnoknak jelen kell lennie az évi Közgyűlésen, és jelentést adnia a Társaság anyagi helyzetéről.

7. Vezetőség:

A Társaság általános vezetését a Vezetőség végzi, amely a tisztségviselők közül akiket a Közgyűlés választ három évre, és akik még egy következő fordulóra újraválaszthatók. A Vezetőség két tagja képviseli a Társaságot az IAHR Nemzetközi Bizottságában.

8. Módosítás; Feloszlítás:

Ezen alapszabályzat módosításához, és a Társaság esetleges feloszlásához a Közgyűlés határozata szükséges.

9. Záró rendelkezés:

Az alapszabályban nem szabályozott kérdésekben az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény rendelkezései irányadók.

10. Kiegészítés:

A Társaság Székhelye: ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék. Budapest Fiarista köz 1-3. 1364

11. Kiegészítés:

Atisztségviselők választása titkos szavazással történik.

IAHR

INTERNATIONAL ASSOCIATION FOR THE HISTORY OF RELIGIONS ASSOCIATION INTERNATIONALE POUR L'HISTOIRE DES RELIGIONS

Executive committee: President: Prof. U. Bianchi (Rome); Vice-Presidents: Prof. J. Leclant (Paris) and Prof. R. J. Z. Werblowsky (Israel); Secretary-General: Prof. M. Pye (Marburg); Hon. Treasurer: Prof. A. Geertz (Aarhus); Deputy Secretary-General: Prof. L. Sullivan (Cambridge, Mass.); Prof. K. Abubakre (Ilorin); Prof. P. Antea (Hannover); Prof. M. Araki (Tsukuba); Prof. L. Backman (Stockholm); Dr. Y. González (Mexico City); Prof. D. Wiebe (Toronto).

President: Prof. Ugo Bianchi, Viale Libia 5, I-00199 Roma, Tel. 00396-8 382436

Secretary-General: Prof. Michael Pye, FG Religionswissenschaft, Liebigstr. 37, D-3550 Marburg, Tel. 06421-283662, Fax 06421-283944, e-mail: pye@dmrhrz11

Hon. Treasurer: Prof. Armin Geertz, Dept. of the History of Religions, University of Aarhus Building 415, NDR, Ringgade · DK-8000 Aarhus C., Tel. 45-86 136711, Fax. 45-86 130490, Den Danske Bank: 7060-730754

Magyar Vallástudományi Társaság
Irén Lovász (Secretary)
Hunyadi Janos ut 17 m.f. 1/a
1011 Budapest
Hungary

August 29, 1991

Dear Iren,

This letter is to acknowledge the receipt of US\$100.00 from the Magyar Vallástudományi Társaság to the IAHR as payment for the 1991 annual subscription to the International Association for the History of Religions.

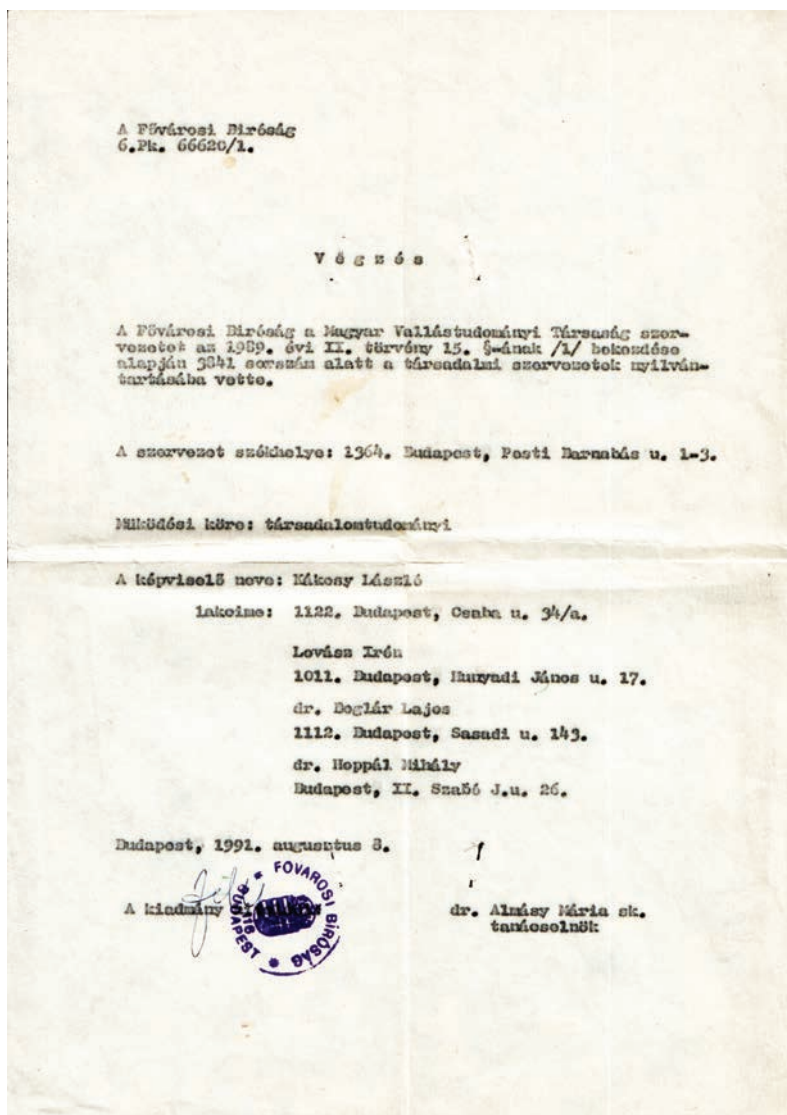
Thank you very much.

Yours truly,

Armin W. Geertz
Honorary Treasurer

8. IAHR, Armin Geertz levele a tagdíjunk beérkezéséről és a MVT hivatalos elfogadásáról, 1991.

9. A MVT bejegyzése, bírósági végzés, 1991.

HÍREK

MINORITIES AND MAJORITIES IN THE MIDDLE EAST AND ASIA

Konferenciabeszámoló

Helyszín: Pozsony, Comenius Egyetem

Időpont: 2016. szeptember 14-15.

SÁRKÖZY MIKLÓS

A pozsonyi Comenius Egyetem Vallástudományi Tanszéke és a Szlovák Vallástudományi Társaság 2016. szeptember 14-15-én nemzetközi konferenciát tartott a közel-keleti és más ázsiai régiók etnikai és vallási kisebbségeiről. A konferencia szervezői Kovács Attila, Somogyi Katalin, Dušan Deák és Sárközy Miklós voltak.

A konferenciát a szervezők az egykori kiváló szlovák sémi filológus és iranista, Rudolf Macúch (1919-1993) emlékének ajánlották. Macúch, bár elsősorban nyelvész volt, ám életművével nagyon sokat tett a közel-kelet arámi nyelvű vallási kisebbségei, a mandeusok, nesztoriánusok (asszírok), szamaritánusok, és az iráni zsidóság nyelvi, irodalmi, szellemi örökségének megmentéséért és életművével e kisebbségek mély rokonszenvét máig élvezzi.

Az apró trencséni Bzince pod Javorinouban (régí magyar nevén Botfaluban) szegény szlovák evangélikus parasztok fiaként 1919-ben született Rudolf Macúch rendkívüli nyelvtelenségére gimnáziumi éve alatt figyeltek fel. Később – szülei akaratának engedelmeskedve – evangélikus lelkésznek tanult, ám Macúch lelkészi hivatását csak nagyon rövid ideig gyakorolta 1943 és 1945 között Szlovákiában, valamint 1960 táján Kanadában.

Helyette a tudományos pályát választotta a kor vezető szlovák sémi filológus tudósa Ján Bakoš tanítványaként. Macúch előbb Csehszlovákiában, 1945 őszétől Franciaországban az *École nationale des langues orientales vivantes* és az *École pratique des hautes études*-ben, majd 1949-től Iránban tanult sémi nyelvészetet és orientalisztikát. Macúch 1948-ban védte meg máig kiadatlan disszertációját Pozsonyban, mely az arab írott forrásokban található szláv nyelvi elemekről szólt. 1949-ben Macúch feleségül vette Párizsban megismert iráni feleségét Irándokht Šaqāqī, akivel a kommunista csehszlovák rezsim elől Iránba távozott, ahol teljes mértékben az Iránban és a Közel-Keleten beszélt sémi nyelvek kutatásának szentelte minden idejét. Macúch Iránban részben oktatási feladatokat is ellátott különböző iráni közép- és felsőoktatási intézményekben, így 1954-től a nem muszlim iráni kisebbségek nyelveinek és irodalmainak oktatója lett a Teheráni Egyetemen. Macúch 1952-től huzamosabb időt töltött Délnyugat-Iránban, Khuzisztán tartományban az

ottani mandeus közösség nyelvének és irodalmi hagyatékának tanulmányozásával, de szoros kapcsolatokat ápolt az iráni asszír keresztények közösségével is.

A számos nyelven olvasó és beszélő Macúch 1956 után két évet Oxfordban töltött, megírva első fontos művét, a *Mandaic Dictionaryt*. Később egy kudarcba fulladt USA-beli próbálkozás után az 1960-as évek elején Macúch visszatért Iránba, míg végül 1963 őszétől a nyugat berlini Freie Universitätén kapott állást Franz Altheim segítségével. Macúchot Berlinben a sémi nyelvészet professzorává nevezték ki és itt teljesedett ki életműve a hatvanas évektől fogva. Macúchot Berlinben mindvégig töretlen alkotókedv jellemezte és haláláig ontotta magából sémi nyelvészeti könyveit és tanulmányait (főbb művei: *Grammatik des samaritanischen Hebräisch*, *Grammatik des samaritanischen Aramäisch*, *Neusyrische Chrestomathie*, *Geschichte der spät- und neusyrischen Literatur*, *Zur Sprache und Literatur der Mandäer*, *Neumandäische Chrestomathie mit grammatischer Skizze, kommentierter Übersetzung und Glossar*, *Neumandäische Texte im Dialekt von Ahwāz*).

A konferencia előzményeihez tartozik a Pozsonyi Comenius Egyetem Vallástudományi Tanszéke által 2015 októberében Iránban végzett, az iráni vallási kisebbségi tudományos terepmunka, melynek során a tanszék munkatársai Kovács Attila és Sárközy Miklós vezetésével Teheránban, Ahvāzban, Iszfahánban és Jazdban ismerkedtek meg a mai iráni vallási kisebbségek, mandeusok, örmény keresztények, zoroasztrianusok közösségeivel.

A Comenius Egyetemen 2016. szeptember 14-én megkezdett, nagy nemzetközi érdeklődéssel kísért tudományos tanácskozás reggeli ünnepi szekciója a Rudolf Macúch élete előtti tisztelgés jegyében és egyben életművének aktuális kérdéseivel foglalkozott. A berlini Freie Universität kiváló iranista professzora Maria Macuch, apja életének és munkásságának legfontosabb momentumait elevenítette fel és számos eddig nem ismert családi dokumentumot, fotót és anekdotát osztott meg a hallgatósággal Rudolf Macúch életének kevésbé ismert korszakaiból.

Jiří Gebelt, a prágai Károly Egyetem teológusa Rudolf Macúch mandeus kutatásait helyezte mérlegre a jelenlegi eredmények fényében. Gebelt rávilágított, hogy Macúch teóriája a mandeusok szentföldi eredetéről ma már nem állja meg a helyét (a mandeus vallás Dél-Mezopotámiában jött létre a Kr.u. I-II. században), de filológiai és nyelvészeti eredményei máig meghatározóak a mandeus kutatások terén.

A konferencia első napjának délutáni panele a modern eurázsiai diaszpóra lét problémáit, kérdéseit vizsgálta. Thorsten Tschacher, a berlini Freie Universität professzora a szingapúri muszlimok különböző csoportjainak egymáshoz való viszonyát, az állammal fenntartott kapcsolatrendszerét, identitásait, önmeghatározásait vizsgálta előadásában. Martin Klapetek, a České Budějovice-i Dél-Csehországi Egyetem kutatója a *kisebbség* és a *másság* fogalmának európai és közel-keleti különbségeit taglalta és mutatott rá azok közel sem egységes használatára és per-

cepcióira. Somogyi Katalin iszlámszakértő, vallástörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem doktorandája a szlovákiai iraki menekültek és migránsok szociológiai helyzetét, csoportjait, a többségi társadalom és a szlovák állam velük kapcsolatos kommunikációját, politikáját mutatta be szuggesztív és nagyívű előadásában. Marek Zeman, a pozsonyi Comenius Egyetem doktori hallgatója a jazidi vallás hívei elektronikus sajtóbeli megjelenéseit, recepcióit, tipikus és atipikus reprezentációit mutatta be kvantitatív alapú analízise keretein belül.

A konferencia második napjának első panele szintén izgalmas kérdéseket feszegetett, a kisebbségek egymással kapcsolatos viszonyrendszerét, az egymás mellett élő kisebbségek együttélését, kooperációját és konfliktusait elemezte. Alam Saleh, az angliai Exeteri Egyetem Arab és Iszlamisztikai Központjának kutatója a közel-keleti vallási és etnikai identitások bonyolult kapcsolatait mutatta be saját kutatásaira alapozva, rámutatva az európai hatalmak szerepére a közel-keleti vallási és etnikai identitások fogalmának monopolizálásában és tudatos átpolitizálásában. Kovács Attila iszlámszakértő, vallástörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem Vallástudományi Tanszékének professzora a modern Jeruzsálem óvárosa sokvallású és soknemzetiségű rendszerének sajátos kisebbségi viszonyrendszerét, bonyolult vallás- és etnikumközi kapcsolatait foglalta össze, lehetőségre elemzést nyújtva az egymás mellett élő szubkultúrák érzékeny és törékeny hálózataról. Dušan Deák, India-szakértő, vallástörténész, a pozsonyi Comenius Egyetem Vallástudományi Tanszékének professzora India nyugati részének vidéki muszlim és hindu vallási kapcsolatait vizsgálta, rámutatva a két közösség határán kialakult szinkretisztikus vallási képzetekre, melyek a tartós együttélés következtében alakultak ki. Deák hangsúlyozta a szúfi rendek befolyását és a népi vallásosság sokszor egyedi vallásfelfogásának hatásait e hindu-muszlim szinkretisztikus vallási eszmerendszer kialakulásában.

A konferencia délelőtti paneli ezt követően párhuzamosan folytatódtak. A következő délelőtti panelt a kisebbségi kérdések és az írott források kapcsolata vizsgálatának szentelték a szervezők. Első előadásként Estiphan Panoussi, a kaliforniai Antelope Valley College nyugalmazott professzora dolgozatát olvasta fel Somogyi Katalin. Az iráni asszír származású Panoussi Rudolf Macúch egyik legfontosabb adatközlője volt az iráni asszír dialektusok gyűjtésében és számos publikációjában ő maga is támaszkodik Macúch eredményeire. Panoussi előadásában az iráni Szanandádsz melletti Szenája asszír dialektusa igetőveinek klasszifikációival foglalkozott azon túl, hogy méltatta a Macúchhal fennálló hosszú szakmai kapcsolatát is és Macúch hatását az iráni asszír közösség szellemi örökségének megmentésében. Deepa Dandekar, a Heidelbergi Egyetem kutatója az indiai muszlimok kisebbségi irodalmát, annak a népi vallásossághoz kötődő elemeit és az indiai muszlim kisebbségi

identitás jelenkori helyzetét tekintette át számos vizuális elemmel kiegészített előadásában.

Sárközy Miklós, a Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető egyetemi docense, iranista, történész Vlagyimír Ivanov (Wladimir Ivanow), a híres orosz származású iranista és iszmá'ilita szakértő kisebbségi érdeklődésének gyökereit, kezdeteit igyekezett megragadni Ivanov nemrég angolul kiadott memoárja elemzésével. Sárközy rámutatott, hogy számos párhuzam érezhető a kisebbségbe, számkivetésbe került kelet-európai Ivanov életpályája és az egy generációval később élt Macúch hasonló sorsa között. Mindketten Iránba kerülve nem helyiként talán saját sorsuk miatt is fokozottabb érdeklődéssel fordultak kisebbségi vallási és etnikai csoportok felé. Míg Ivanov a hetes síita vagy iszmá'ilita közösség valamint az iráni roma kisebbség nyelvi, irodalmi emlékeinek kutatásával kezdte pályáját, addig Macúch az iráni nem muszlim kisebbségek vizsgálatának szentelte szinte teljes életét.

A másik csütörtök délelőtti panelben a közel-keleti vallási kisebbségek és az iszlám *fiqh* (jog) kapcsolatát, az iszlám jogrendszer vallási kisebbségekkel kapcsolatos fel-fogását érintették az előadók. 'Alirezā Bahrāmī és Mohammad Allāhdādi az iráni Qomból érkezett teológusok, az ottani Korán és Hadísz Intézet kutatói hasonló előadásaikban az iszlám előtti monoteista vallásoknak az iszlám és azon belül is a tizenkettes síita iszlám jogrendszerben elfoglalt helyzetét értékelték. Allāhdādi előadásában a mandeusok mint a '*Könyv népe*'hez tartozó csoportjának fokozatosan kialakuló egyre kedvezőbb fejlődését mutatta be a legfontosabb síita mudzstahidok írásaiban. Bahrāmī pedig a többi '*Könyv Népe*' csoport jogi helyzetét elemezte összevetve azt a mandeusok státusával. Lukáš Větrovec, a pozsonyi Comenius Egyetem doktori hallgatója Ibn Taymiyya, az iszlám fontos konzervatív gondolkodójának, és a középkori szunnita iszlám hanbalita iskolája meghatározó alakjának a nem muszlim kisebbségekről szóló írásait és annak mai kortárs recepcióit, értelmezési problémáit mutatta be.

A délutáni panelek egyike újra visszatért a közel-keleti vallási kisebbségek, többség és kisebbségek együttélésének huszadik századi és jelenkori kérdésére. Eden Naby, a Harvard Egyetem kutatójának előadását Sárközy Miklós olvasta fel. A modern iranisztika alapító atyjaként tisztelt nemrég elhunyt Richard Nelson Frye felesége, az iráni asszír származású Naby előadásában Rudolf Macúchnak az iráni asszír kisebbség kutatásában és szellemi öröksége megőrzésében elért rendkívüli eredményeit, jelentőségét méltatta, részletesen kiemelve és bemutatva a Macúch által feltárt és feldolgozott 19-20. századi asszír (nesztoriánus keresztény) irodalmi és történeti forrásokat. Behnāz Hosseinī, a Bécsi Egyetem kutatója a mai Iránban élő Yārsān (Ahl-e haqq) szinkretisztikus vallási mozgalom jelenlegi helyzetét,

jogi státusát mutatta be részletes előadásában, utalva e csoport etnikai és vallási kisebbségi helyzetének kérdéseire a mai Nyugat-Iránban.

A konferencia utolsó délutáni panele a nemzetté válás útjára lépő vallási kisebbségek kérdéseibe és a vallásilag különálló önazonossággal is rendelkező etnikai kisebbségek komplex jelenségeibe vezetett be. Luboš Bělka, a Brnoi Egyetem Vallástudományi Tanszékének oktatója az oroszországi buddhista burjátok és az orosz politika közel háromszáz éves, fényekben és árnyakban egyaránt bővelkedő történeti kapcsolatait elevenítette fel analízisében. Spät Eszter, a budapesti Közép-Európai Egyetem kutatója és a Károli Gáspár Református Egyetem óraadó tanára, elismert jazídi specialista, a mai jazídi kisebbség nemzetképének problémáit, identitásváltozásait, a többségi kurdsághoz fűződő viszonyát, valamint a vallási identitás és a nemzeti identitás kölcsönhatásait elemezte kiváló és nagy forrásanyagot felhasználó előadásában. Végül, de nem utolsósorban Marko Jovanović, a Belgrádi Egyetem és a Teheráni Egyetem doktori hallgatójának előadása hangzott el a Kína nyugati részén élő ujjur nemzeti függetlenségi mozgalom vallási szimbólumairól, vallási aspektusairól.

A kétnapos konferenciához több pozsonyi kulturális esemény megtekintése is kapcsolódott, melyet a Comenius Egyetem Vallástudományi Tanszékének oktatói, doktori hallgatói és diákjai szerveztek, akiknek itt mondunk köszönetet a sikeres és eredményes szervezésért és a vendéglátásért.

Az elhangzott előadások Angliában, Cambridge-ben tanulmánykötetként látnak napvilágot a közeljövőben.

JOEL BURNELL VENDÉGELŐADÁSAI A WESLEY JÁNOS LELKÉSZKÉPZŐ FŐISKOLÁN

ERŐS MÁTÉ

A Wesley János Lelkészképző Főiskola az Erasmus program keretein belül 2016. szeptember 29-30. között vendégül látta az EWST (Ewangelikalna Wyższa Szkoła Teologiczna) teológusprofesszorát.

Joel Burnell előadásaiban kísérletet tett arra, hogy bemutassa Bonhoeffer először Anna Morawska által 1970-ben lefordított írásainak recepciótörténetét és annak hatását a lengyel szolidaritás mozgalom szabadságért folytatott erőszakmentes küzdelmében. A professzor külön előadást tartott az Európában újraéledő politikai fundamentalizmus és nacionalista messianizmus következményeiről, és az erre alternatívaként felkínálható bonhoefferi poszt-messianista szabadságfogalom jelentőségéről. Előadást tartott Jonathan Edwards igaz vallás jelenlétét igazoló és nem igazoló jelenségek katalógusáról szóló művéről is, amely a valódi istentiszteletet leválasztja az olyan külső jegyekről, amelyek a XVIII. századi ébredési mozgalmakat kísérték (nevetés, a Lélek fizikai jelei) és annak igazi definícióját a belső változás félreérthetetlen jeleivel igazolja (önzetlen Isten-követés, Isten országáért való viszonzatlan cselekvés, alázat, Isten akarata iránti szeretet).

A professzor találkozott az intézmény hallgatóival, oktatóival és professzoraival is, akikkel intézményeik közötti kapcsolatok megerősítésére tettek erőfeszítéseket.

RECENZÍÓK

Voigt Vilmos:

Aquinói Szent Tamás és a mágia

BUDAPEST: L'HARMATTAN, 2014; 104 OLDAL

Voigt Vilmosról már csak mostani kötete alapján is azt tarthatnánk, hogy ő tényleg az utolsó polihisztorunk. Voigt alapvető kutatási irányai a szellemi néprajz, szlavisztika, szemiotika, fenomenológia, magyar őstörténet, de otthonosan mozog a középkori Magyarország kultúrtörténetében és Pázmány vitairatainak kortörténeti elhelyezésében is és – tegyük hozzá –, még nagyon sok mindenben. Jelen kötetével Voigt ezen területeket meghaladva vallástudományi kutatásait folytatja, és két nagy volumenű, a vallástudomány történetét feldolgozó munka után egy rövidebb, de kétségtől megkérdőztetőbb tanulmánykötettel áll elő, melyben Aquinói Szent Tamás mágiafelfogását elemzi.

A vállalkozást az teszi még érdekesebbé, hogy a Magyar Vallástudományi Társaság *Vallástudományi Könyvtár* c. sorozatában, tehát egy nem teológiai közegben jelent meg a kötet, holott a tanulmányok a Magyarországi Aquinói Szent Tamás Társaság konferenciáin hangzottak el legelőször. Föltételeznénk, hogy Voigt vallástudományi távolságtartással kezeli a középkor nagy teológusának meglátásait. Voigt Vilmos ennek ellenére sem kritizálja Szent Tamást azzal a már sztereotip bírálattal, miszerint rendszere mereven történetietlen (60-61. o.). Sőt, tanulmányaiban azt bizonyítja, hogy az Aquinói művei tele vannak a mindennapok történéseivel; olyan jelenségek szólalnak meg nála, amelyek a lehető legtávolabb állnak a magas, teoretikus érveléstől, sőt, ezek mintegy ellenképét alkotják a szent magasságok teológiájának. Ilyenek a szentképek népi tisztelete, a babonák, a csodák, a divináció, a sorsvetés intézménye az egyházi hivatalok döntéseinél, csillaghit, a megnyomás és a démonnal való egyesülés népi hiedelmek és egyebek. Voigt Vilmos nagyon helyesen mutat rá, hogy az angelológiával és demonológiával való spekulatív foglalkozás soha sem tekinthet el ezek konkrét megvalósulási formáitól.

A kérdés – és tulajdonképpen ez a kötet egyik legizgalmasabb problémája, mely ott bujkál minden lapján, és amely miatt nem csak a valláskutatók figyelmét keltheti föl a könyv – azonban az, hogy Szent Tamás mennyit tapasztalt meg személyesen is ezekből a jelenségekből, illetve mit hitt el belőlük (64. o.). Természetesen itt sem Tamás egyéni meggyőződése állnak Voigt Vilmos kérdésfeltevésének a centrumában, hanem a középkori gondolkodás milyenségének a problémája. Azt ugyanis

talán elfogadhatjuk, hogy az, amit mi (Voigttal együtt) ma egyszerűen mágikus gondolkodásnak nevezünk, a középkor élő hagyománya volt. Voigt válasza azonban inkább tagadó. Álláspontja szerint ugyan „sokat tudunk meg a széles értelemben vett mágia filozófiai problémáiról, életművében mégsem találunk önálló mágia-elméletet” (64.). Voigt több ponton mellett érvel, hogy az Aquinóiak nem volt egyértelmű álláspontja a mágiáról, egy egységes középkori szemlélet keretében tárgyalva azonban ezzel az elképzeléssel szemben azt mondhatjuk – és ez Voigt Vilmos összefoglaló művének talán legsebezhetőbb pontja –, hogy nem kell mágia-elmélettel rendelkeznie annak, aki mágikus szemléletben él, alkot. A néprajzos – és sok egyéb – hátterű Voigtnak elmélete cáfolására talán elég lenne az a példa, ami manapság egy néprajzi toposz: az analfabéta, bicskával hályogeltávolító juhász. A sebészetről mit sem tudó juhász számára sem jelent semmit az orvostudomány szigorú megközelítése, de amint elmagyarázzák neki, milyen komoly felkészültséget megkövetelő sebészi beavatkozást is hajtott végre bicskájával, soha többé nem lesz képes újra megcsinálni az őseitől tanult paraszti hályogeltávolítást. Ez a juhászember sem rendelkezik reflektált sebészeti tudással, miközben a sebészeknél is precízebben végzi el az egy-bicskás műtéteket. Voigt érvelése azonban azt bizonyítja, mintha nem venné komolyan a szent tamási mágikus gondolkodást. Elméletet követel ott, ahol nincs szükség elméletre.

Arra a kérdésre, hogy mi az Aquinói viszonya a mágiához, Voigt azt válaszolja, hogy Szent Tamás ismerte a mágiát, és bizonyos fokig el is ismerte valóságosságát, ennek a népi tudásnak azonban teológiai határt szabott. A mágia egyik határköve a daemonologia. Voigt mellett érvel, hogy – és ebben a kérdésben Szent Ágostont követi („Tamás nemcsak egy-egy példát vagy kifejezést, hanem egész érveléseket vesz át Augustinustól,” 81. o.) – a mágia háttere és origója csakis a daemonologia lehet (65. o.). A daemonologia a magas skolasztika sajátos szellemi környezetében válik különösen hangsúlyossá. Voigt Vilmos nagyon helyesen többször arra utal, hogy Aquinói Szent Tamás sem különbözik kortársaitól és korától a babona és a gondolati tisztaságra törekvő tudományosság keveredésének tekintetében. Emiatt viszont soha ne várjunk Szent Tamástól a mi számunkra egyértelmű választ – sőt, mai keresztény szempontból a kötelező elutasítást se – az asztrológia létjogosultságának kérdésében. „Szent Tamás ebben a környezetben tevékenykedett: amelyben csillagjósok, varázslók, boszorkányok, csalók, csodadoktorok meg váratlanul sikeres orvosok és kiváló teoretikusok egymás mellett éltek” (37. o.). Voigt Vilmos továbbmegy, és azt írja, hogy Tamás korában a démonok léte, a jóslás – és nagyon sok olyan jelenség, amit ma egyszerűen csak babonának nevezünk – evidencia volt (81. o.) Erre az evidenciára viszont nagyon nehéz rámutatni. Azok a középkorral foglalkozó kutatók, akik ezt megpróbálták, rendre egyfajta „regényes” keretben tudták csak előadni gondolataikat. Emlékezzünk csak Carlo Ginzburg: *A saját és a kukacok* című könyvére, mely egy molnár szemszögéből foglalkozik a XVI.

századi teológiatörténettel: egy bűnvádi eljárás (inkvizíciós jegyzőkönyvek) adja a történet keretét!

Voigt Vilmos valójában eszmetörténetet ír, és ezen belül a mágia-történet egy fejezetét tárgyalja. Az „Áttekintés és kitekintés” című utolsó részben a szerző kiválóan helyezi el Tamás mágia-felfogását egyrészt az elődöket – különösképpen is Ágostont – tárgyalva, majd az utódokra – így Tamás magyarországi késő középkori recepciójára – utalva. A jelen mágia-kutatásáról azonban feltűnően keveset ír, és itt is csak a magyar szerzőket említi meg: Fónagy Ivánt, Szőnyi György Endrét, Farkas Attila Mártont, Klaniczay Gábort, Pócs Évát, Kristóf Ildikót és Láng Benedeket. Holott a kötet fő tétele azt sugallja, hogy a mágikus gondolkodás mindig is együtt járt a tudománnyal. Amikor azt mondjuk, hogy az európai eszmetörténetben a mágia folyamatosan jelen lévő jelenség, akkor azt lett volna valóban izgalmas kifejtetni, hogy a mágikus gondolkodás még ma is mennyire meghatározza a végtelenségig technicizált társadalmunkat. Az eszmetörténetben nemcsak az az érdekes, hogy rámutatunk arra, hogy Janus Pannonius asztrológiájában hol van jelen Tamás, vagy éppen hogy Giordano Bruno és Galilei perében milyen tomista érveket és logikát használnak az egyházi hatóságok (ezek persze mind ott vannak a kötetben, 88-89. o.), hanem az, hogy egy jelenvalóságra mutassunk rá. Elkelt volna tehát annak a bemutatása, hogy a mai tudományos és nem tudományos közeg számára a „leprásnak” számító mágia mégis milyen sokréteguen és mindent átható eleveniséggel van jelen kultúránkban.

A kötet arra világít rá, hogy miközben teljesen más a nézőpontja és értékelése egy, a Katolikus Egyház iránt elkötelezett teológusnak és egy felekezethez nem kötődő valláskutatónak Tamásról, egy dologban megegyezhetnek: a mágia nem a primitív kőkori ember jellemzője, és a mágia jelenségéhez semmiképp sem fűzhetjük azonnali sztereotip jelleggel a primitív jelzőt. Voigt Vilmos kötete a középkori, és – mivel a középkor egy univerzális kor volt, ezáltal – a mindenkori ember megértéséhez segít a mágia jelenségén keresztül.

Hoppál Kál Bulcsú

Ádám Szabó, ed.: *From Polites to Magos.*
Studia György Németh sexagenario dedicata

BUDAPEST–DEBRECEN: 2016

Ha Németh György professzor külsejét, mozgását nézzük, beszédét hallgatjuk, nem gondolnánk, hogy már hatvanéves. Ám ha tanulmányainak tömegét, könyveinek nagy számát tekintjük, akkor meg idősebbnek vélhetnénk. De mint általában, Németh György esetében is, középen van az igazság, azaz sem nem fiatalabb, sem nem öregebb, hanem pontosan hatvanéves. Ezt annak a kék színű, tekintélyes terjedelmű kötetnek az alcíméből tudjuk meg, amelynek talányos főcíme így hangzik: *Polgárból Mágussá*. Az alcím viszont egyértelműen kimondja, kiről van szó: *A hatvanéves Német Györgynek szentelt tanulmányok*. Németh György tehát hatvanéves, és tanítványai, barátai és egykori tanárai tanulmányaikkal róják le tiszteletüket e jelentős határköt elért tudós tanár előtt. Ne felejtjük el, hogy az ókorban az öregkor a 60. év táján kezdődött.

Számomra is úgy tűnik, mintha nemrég történt volna, hogy Németh György mint nem latin szakos egyetemi hallgató engedélyt kért tőlem, hogy Catullus-óráimon részt vehessen. Természetesen örömmel teljesítettem kérését, s emlékszem, hogy az órákon igen aktív és kíváncsi volt: sokat kérdezett, és a műfordítási pályázatokon sikeresen szerepelt. Elképzelhető, hogy Catullus görög- és Szapphó-imádatának is része volt abban, hogy Németh György később felvette a görög szakot, és kiadta Szapphó fennmaradt verseit és töredékeit görögül és magyarul (Helikon Kiadó, 1990).

Most pedig tekintsük át röviden, mit is tartalmaz ez a Németh-Festschrift. Ha jól számoltam, akkor 34 szerző 33 tanulmányát. Hogy eggyel kevesebb a tanulmányok, mint a szerzők száma, annak oka abban rejlik, hogy egy tanulmányt két szerző írt, mégpedig a legutolsót, a 33.-at. A kötet fő nyelve az angol, de 11 német nyelvű tanulmányt is közöl. A 34 szerző közül 22 magyar, 12 pedig külföldi. A külföldi szerzők nagy száma azt sejteti, hogy Németh György a tudományterületének, az ókortörténetnek külföldi művelővel is termékeny kapcsolatot tart fenn.

A tanulmányok tematikája változatos, de mégis illeszkedik azokhoz a tudományterületekhez, amelyeket Németh György művel: görög politika- és vallástörténet, görög feliratok, mágia az ókorban, gemmák stb. Az első rövid írásban Lőrincz Ádám Németh Györgyöt mint kiváló tanárt és kutatót mutatja be; megállapításai

a bevezetés funkcióját is betöltik (11–12). Ezután ábécé sorrendben következnek a hosszabb tanulmányok:

Adamik Béla a latin feliratok elektronikus adatbázisáról (13–27), Silvia Alfayé a mágiáról a római fürdőkben (28–37), Radu Ardevan a Domitiusokról a római-dák arisztokráciában (38–50), Bajnok Dániel interjúja Christopher A. Faraonnal a görög költészetéről, vallásról és mágiáról (51–62), Barta Andrea a Savariában talált átoktáblákról (63–69), Giulia Baratta az ólomrámás római tükrökről (70–82), Borhy László egy építési feliratról Brigetióból (83–94), Angelos Chaniotis egy görög feliratról, melyet Aphrodisiasban találtak (95–104), Christopher A. Faraone néhány további megjegyzése a görög mágikus gemmákról (105–115). Gesztelyi Tamás egy *cretuláról* Pergamonból (116–122), Richard Gordon egy enigmatikus mágikus korongról (123–138), Gradvohl Edina a terhes nők beteges étvágyának antik nevééről (139–147), Grüll Tibor a *dodecahedron* rejtélyéről (148–156). Hegyi W. György Augustus, Herkules és Horatius kapcsolatáról (157–168), Kovács Péter Iulianus császár Pannoniához való viszonyáról (169–187), Lindner Gyula Plutarkhosz vallási konzervativizmusáról (188–198), Marc Mayer i Olivé a görög formulák Tarraco latin nyelvű felirataira gyakorolt hatásáról (199–203), Mráv Zsolt Alexander Severus császár Szentendrén előkerült szobortalapzatáról (204–209), Nagy Levente túlvilág-elképzelésekről Sopianae ókeresztény temetőjében (210–229), Pataricza Dóra szoptatási gyakorlatokról a klasszikus ókorban (230–242), Patay-Horváth András Lepreonról a Kr. e. 5. században (243–254); Ioan Piso még egyszer egy gorneai későrómai feliratról (255–263), Ritoók Zsigmond hálózatokról Homérosnál (263–286), Heikki Solin az alvilágba írott levelekről (287–292), Szabadvary Tamás egy régi-új római tükrőről (293–298), Szabó András a magyar Nemzeti Múzeum mágikus prizmájáról (299–308), Szabó Ádám a brigetiói írásos bronzplakettől (309–317), Takács Levente a római rabszolgák színéről (318–324), Várhelyi Zsuzsa a nőkről, házaspárokról és az áldozatról a Római Birodalomban (325–332), Javier Valeza egy sem keresztényekről, sem költőkről nem szóló téglafeliratról (333–337), Vilmos László a tengeri vitorlázásról az archaikus Görögországban (338–342), végül Daniela Urbanová és Miroslav Frydek egy átoktábláról ír, amely Gross-Gerauban került elő (343–350). Végül következik a tanulmányok szerzőinek jegyzéke (351–353). A könyvet a Németh György által kiadott kötetek listája zárja le.

Befejezésül a magunk részéről is jó egészséget és a korábbihoz hasonló alkotókedvet kívánunk a hatvanéves Németh György professzornak a további eredményes munkálkodáshoz, és sok erőt ahhoz, hogy ezt a tartalmas kötetet végigolvassa.

Adamik Tamás

Palladiusz:

A sivatagi atyák történetei Lauszoszhoz (Historia Lausiaca)

FORD. CSIZMÁR OSZKÁR, BUDAPEST: JEL KIADÓ,
2015, ISBN 978-615-5147-59-3, 240 OLDAL

Az ókeresztény szerzetességet bemutató egykorú alkotások közül az utóbbi években több mű végre magyar nyelven is meg tudott jelenni, így az *Apophthegmata Patrum* (A szent öregek könyve – A szerzetes atyák mondásainak ábécé-sorrendes gyűjteménye, ford. Baán István, Budapest: JEL Kiadó, 408 o.), Johannes Cassianus: *Az egyiptomi szerzetesek tanítása I-II.* (*Collationes Patrum*, ford. Simon Árkád, Pannonhalma–Tihany: Magyar Bencés Kongregáció, 1998), ugyancsak Johannes Cassianus: *A keleti szerzetesek szabályai* (*De institutis coenobiorum*, ford. Simon Árkád, Pannonhalma–Tihany: Magyar Bencés Kongregáció, 1998), Szent Jeromos több kisebb szerzeteseletrajza („Nehéz az emberi léleknek nem szeretni,” ford. Adamik Tamás, Budapest: Helikon Könyvkiadó, 1991, 260 o.), és Tyrannius Rufinus: *Az egyiptomi szerzetesek élete* (ford. Pataki Elvira, Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2004, 137 o.). Ebbe a sorozatba illeszkedik bele az évenként bővülő „Ókeresztény örökségünk” sorozat új, immár 21. kötete: Csiszmár Oszkár közreműködésével 2015-ben elkészült Palladiusz klasszikus művének magyar fordítása. A fordító nevével korábban már találkozhatott a magyar olvasóközönség, ő ültette át ugyanis magyar nyelvre Lérins-i Szent Vincének (†445 k.) *Az igaz hit védelmében* írott könyvét, illetve Vak Didümosznak (313–398) *A Szentlélekről* szóló értekezését.

Palladiusz – latinosan Palladius – 363–364 táján született Galáciában. 386-ban egy palesztinai szerzetestelepen belépett a szerzetesek közé, és megismerkedett idősebb Szent Melániával (342–409), illetve a később ugyancsak jelentős irodalmi működést kifejtő Aquileiai Rufinusszal (345–410). 391-ben Palladiusz Egyiptomba ment, ahol több évet töltött Nitriában és Kelliában, egyben tanítványa lett Alexandriai Szent Makariosznak (297–395) és Evagriosz Pontikosznak (345–399). Érdekes, hogy bár tudott Szent Jeromos (347–420) működéséről is, antiórigénizmusa és nehéz természete miatt nem tudta őt kedvelni. 400-ban Palladiusz Jeruzsálembe, majd Konstantinápolyba ment, és részt vett az Aranyszájú Szent Jánost (347–407) elítélő 403-as konstantinápolyi zsinaton – bár nem értett egyet a vádpontokkal. 405-ben éppen János rehabilitálása ügyében ment Rómába I. Ince pápához (†417). 406-ban Aranyszájú Szent János ellenfelei bebörtönözték, majd száműzték az

egyiptomi Szüenébe. 412-ben térhetett vissza a száműzetésből: ekkor Antiochiába ment. 417-től a galáciai Aspuna város püspöke. 430 körül hunyt el.

Palladiosznak két hiteles műve maradt fenn: az egyik a 408-ban megírt *Párbeszéd Aranyaszájú Szent János életéről*, amely egy képzeletbeli dialógus egy keleti püspök és egy római diakónus között Aranyaszájú Szent János ártatlanságáról. A másik mű maga a 420 körül elkészült *Historia Lausiaca*, erről alább számolok be kissé bővebben. Létezik egy harmadik alkotás, amelyet – többé-kevésbé hitelesen – Palladiosznak tulajdonítanak, a *De moribus Brachmanorum* (és ennek rövid változata, a *De gentibus Indiae et Bragmanibus*).

A Lauszoszhoz írt történet címzettje II. Theodosziosz kelet-római császár (401–450) Lauszosz nevű kancellárja. A magas rangú hivatalnok maga is érdeklődött a szerzetesi élet iránt, ezért írta meg számára Palladiosz az általa látott sivatagi atyák viselt dolgait. Külön cél lehetett, hogy Palladiosz egyes személyek (a két Melánia, Pammakhiosz szenátor) példájával utaljon a magas rang és a szerzetesi ideálok összeférésére. Egyúttal személyes tanúságtételként is felfogható az írás túlvilági célokért küzdő szerzetesi élet csodálatosságáról, amint ez az alábbi részletből is kiderül:

A különféle időszakoknak megfelelően sokan számos és sokféle írást hagytak az utókorra. [...] Jónak láttam ezért magam is, ó tudományok kedvelője, hogy eleget tegyek – bár jelentéktelen vagyok – lángelméd lelki fejlődést célzó parancsának. [...] ... minthogy kíváncsi vagy az atyák történetére, a férfiakéra és a nőkére egyaránt, akiket láttam és akiről hallottam, s akikkel együtt éltem az egyiptomi sivatagban, Líbiában és Thébában, valamint Szüenében, ahol a tabennésziótáknak nevezett szerzetesek vannak, továbbá Mezopotámiában, Palesztinában, Szíriában, azután a nyugati területeken: Rómában, Campaniában és a környező vidékeken, beszámoló formájában ismerteti veled ez a könyv. (HL 1–2.)

A 71 rövid fejezetből álló alkotás Palladiosz személyes beszámolója keretében megismerteti az olvasót elsősorban az egyiptomi szerzetesek képviselőinek életével, de néhány példában utal szíriai, palesztinai, konstantinápolyi, kappadókiai, itáliai, és galáciai szerzetesek működésére is. Az utolsó, 71. fejezet egy szerényen meg nem nevezett aspunai szerzetesről – valószínűleg magáról a szerzőről – szól. Jellemző a kis életrajzokra, hogy sok esetben nem az egyes szerzetes teljes életét dolgozzák fel – esetleg csak néhány mondatban utalnak rá –, hanem életének egy-egy jelentős eseményét beszélik el; tulajdonképpen hasonlíthatóak az *Apophthegmata Patrum* bölcs mondásaihoz, csak valamivel bővebben van kifejtve a mondások környezete.

A kötet külön értéke, hogy a hasonló magyar nyelvű forrásirodalomtól eltérően beszámol egyes szerzetesnők működéséről is, így beszél a hitéért vértanúságot szenvedő Potamiaináról, a sírboltba zárkózó Alexandráról, a magát bolondnak

tettető alázatos névtelen apácáról, az aszkézisben 80 évet töltő Taliszról, az angyali arcú Taorról és a művelt Juliannáról. Ugyanakkor beszél Palladiosz istenfélő asszonyokról és özvegyekről, megismerteti az olvasót Paulával és leányával, a szerzetesi közösséget vezető Eustochiummal, az adakozó Valériával, a vagyonát saját koldusságáig elosztogató Theodórával, a hadvezér-feleség Basianillával, a férjével közösen szent életet folytató Avitával, a keresztény asszonyokat tanító Olümpiasszal, a kórházakat ellátó és éjjeleit a templomban töltő Magnával, és az említett idősebb Melánával. Íme egy jellegzetes részlet:

Ő [Olümpiasz] minden vagyonát szétosztotta, és odaadta a szegényeknek. Nem kis harcokat vívott az igazságért, és sok asszonynak adott keresztény tanítást. Udvariasan beszélt a papokkal, és megadta a tiszteletet a püspököknek. Méltó volt arra is, hogy tanúságot tegyen az igazságról. A Konstantinápolyban lakók ítélete szerint élete egyenlő a hitvallókéval. Ő ugyanis úgy halt meg, és úgy költözött az Úrhoz, hogy Isten ügyéért számos harcot viselt. (HL, 56.2)

A kötet részletes bevezetővel (a keleti szerzetesség megalakulása, Palladiosz élete, művei, a *Historia Lausiaca* tartalmi leírása, a mű szövegvariánsai, történeti értéke), ehhez kapcsolódó 73 tételes lábjegyzet-apparátussal, és igen bőséges (11 kisbetűvel szedett oldalas) idegen nyelvű kapcsolódó szakirodalmi tájékoztatóval rendelkezik. A mű jó – legfeljebb néhány oldalas részekre való – tagoltsága megkönnyíti az olvasást, értelmezést és épületes gondolatok levonását.

Kocsis Domonkos

Soós László:

Jézus – Jézus élete merőben új látószögből

BUDAPEST: MAGÁNKIADÁS, 2016, 360 o.*

Rögtön a könyv első mondatában olvassuk a szerző célkitűzését, hogy „a négy evangélium egybevetésével, a legújabb kutatási eredmények figyelembevételével, a fordítási hibák kiküszöbölésével és a nem hiteles legendák kiszűrésével adja[m] elő Jézus életét” (5). Ennek fényében azonban nehezen érthető a könyv végén található azon megjegyzés, hogy „nem vettem figyelembe, hogy eddig ki mit írt Jézusról” (355).

De maradjunk továbbra is a bevezető gondolatoknál. A Szerző azt állítja, hogy műve további részében nagy hangsúlyt fektet a Jézus életével kapcsolatos téves elképzelések kiigazítására. Gondolhatunk itt arra, hogy Jézus már 12 éves korában nagykorúnak számított (7), de arra is, hogy 40 éves korában feszítették keresztre őt.

Általánosan elmondható egy-egy fejezet felépítése kapcsán, hogy a Szerző a négy evangélium egyes történeteit (mintegy szinopszishoz hasonlóan) egymás mellé rakva magyarázza. Szinte minden egységben találkozunk ószövetségi idézetekkel, illetve utalással a *Zsidókhoz írt levél* egy-egy szakaszára is. De emellett találkozunk egy-egy kultúrtörténeti adalékkal (13, 161), illetve a Szerző korábbi, lelkipásztori gyakorlatából vett példákkal is (97).

Soós László jelzi ugyan, hogy a fejezetek strukturálásában felhasználta a *Magyar Bibliatársulat: Szinopszis* című kiadványát, de világosan észrevehető, hogy a szakaszok sorrendiségét tekintve közel sem követi ezt mindig. A 2. fejezettől kezdődően Keresztelő János életét veszi végig (11-16), és csak ezt követően taglalja Jézus életét.

Az egyes szakaszok elnevezésében sem használja mindig a megszokott fejezetcímeket (ami természetesen nem probléma), sok esetben saját maga ad néha igencsak különösen csengő címet. Jézus nagypénteki megveretésének történetét az „elvan a katona, ha játszik” megjelöléssel látja el (253).

A könyv érdemi része a 273. oldalig tart. Ezt követően egy név- és szómagyarázattal találkozunk (274-330). Több olyan szócikket is olvashatunk, amelyek a könyv

* A recenzió hosszabb változata elhangzott az MRE Doktorok Collégiuma Újszövetségi Szekciójában 2016. aug. 30-án.

címével kevésbé vannak összhangban (pl. „Firenze” 283, „VI. Sándor” 287). Ezt követően pedig egy hatalmas ívet átölelő évszámlistát szerepeltet a könyv (331-337).

Nem egyértelmű, hogy a Szerző kiket is akar megszólítani az írásával. Egy helyen úgy fogalmaz, hogy a könyv a reformáció ötszázadik évfordulójára készült, „elsősorban szolgatársaim – tehát szakemberek részére vitairatnak szántam.” Ugyanakkor más helyen homlokegyenest más olvasóközönséget nevez meg, hiszen azt állítja, hogy azért is írta át a görög, illetve a héber karaktereket (egy saját átírási rendszert használva), mert könyve egy „mindenki számára írt könyv” (274).

A Szerző számára kiemelten fontos az esetleges bibliafordítási hibákra való rámutatás, és ezzel együtt egy másik fordítási alternatíva felkínálása is (pl. 59, 61, 66, 98, 110, 125, 171, 186, 199). Ennek ellenére két helyen találtam azzal kapcsolatos utalást, hogy éppenséggel melyik fordításra utal, „az 1990. évi magyar bibliafordítás” (45) és a „zsidó testvéreink” magyar bibliafordítása (168).

A könyvben fellelhető, fordítással kapcsolatos észrevételeket két főbb csoportba oszthatjuk. Először is a görög szövegben olvasható időmegjelölések fordítása kapcsán mindig a szó szerinti fordítást javasolja. A Jn 1,39-ben a görög szöveget szó szerint úgy adhatjuk vissza a legpontosabban, hogy „mintegy 10 óra volt.” Ezzel szemben a magyar fordításban azzal találkozunk (nem derül ki, hogy pontosan melyik fordítás), „hogy körülbelül délután 4 óra volt ekkor.” A Szerző az előbbi lehetőséget tartja elfogadhatónak. Egy-egy ilyen problémát érintve sokszor élesen fogalmaz, bibliahamisítással vádolja a fordítókat (pl. 45, 87, 252, 255).

Ugyanakkor más esetekben az értelmező, és még inkább a magyarázó jellegű fordítást pártolja. A Lk 23,43 esetében a fordítást, nem túlságosan kecsegtető szavakkal, úgy értékeli, hogy „ennél szerencsétlenebb magyar fordítást el sem lehetne képzelni” (257). Azt javasolja, hogy a „velem leszel a paradicsomban” fordítás helyett a „Ma velem leszel a holtak honában” fordítás a szerencsésebb alternatíva. „[H]a elgondoljuk, hogy ez a mondat héberül, illetve arámul hogy hangozhatott, ide kétségtelenül a *seol* héber szót kell beillesztenünk...” (153).

A könyv alcíme utal a merőben új látószögre. Három újnak szánt gondolatot emelek ki ezek közül. Legelőször is a Szerző hangsúlyozza, hogy Jézus a qumráni közösségben cseperedett fel. „Jézus unokabátyjával [Keresztelő Jánossal] együtt a qumráni közösség iskolájában tanult, amelynek színvonala vetekedett minden jeruzsálemi oktatási intézménnyel” (31). Mindezt a következő érvekkel próbálja alátámasztani:

1. Az írástudók elcsodálkoztak a 12 éves Jézus tanításán. Názáretben, ahol Jézus nevelkedett, nem tehetett szert ekkora bölcsességre, hiszen még zsinagóga sem volt itt (31). 2. Jézus a kihallgatása alkalmával görögül beszélt Pilátussal. Ezt a nyelvet pedig Qumránban sajátította el (31). 3. „Jézus több helyen mond olyan idézetet, amely hasonlít ugyan valamelyik ÓT-i helyre, de teljesen szabad idézetnek látszik. Csak a qumráni tekercsek megtalálása után derült ki, hogy ezek a qumráni

iratokból vett egészen pontos idézetek” (33). 4. Jánost, mint a cádókita pap fiát könnyebben felkarolták a közösség tagjai (33). De azzal kapcsolatos észrevételekkel is találkozunk, hogy Jézus személye és tanítása miben különbözik a qumráni közösség felfogásától (lásd 34-35).

A könyv nem csupán Jézust és keresztlő Jánost, hanem Jánost, a Zebedeus fiát is kapcsolatba hozza a qumráni közösséggel (esetleg Andrást is, 45). A könyv szerint Qumránból ered János műveltsége és görög nyelvi ismerete is (36). De a *Zsidókhoz írt levelet* azért fogalmazhatta meg Pál, hogy meggyőzze az esszénusokat arról, hogy Jézus az igazi Messiás (36-37).

A kereszthalál közvetlen oka kapcsán is egy igen sajátos értelmezéssel találkozunk. „Jézust a főpapok akarták eltenni láb alól, nekik volt útjukban, mert ő a qumráni közösséghez tartozott, amely közösség nem ismerte el a törvénytelenül kinevezett főpapokat” (224). Pilátus pedig azért akarta megmenteni őt, mert tudta, hogy Jézus ahhoz a qumráni közösséghez tartozik (vagy tartozott), amely a Római Birodalomra nézve nem jelent fenyegetést (235).

A mű újszerű (vagy inkább szokatlan) megállapításai közé tartozik János evangéliumának korai, 33 és 39 közötti datálása is. A könyv indoklása szerint a Jn 4,46-52-ben szereplő királyi tisztviselő „Antipász negyedes fejedelem alkalmazottja” (50). „Antipász csak szeretett volna király lenni, de királyként tiszteltette magát, ezért használja János a királyi tisztviselő megnevezést” (50). Éppen ezért 33 és 39 között keletkezett legelsőként János evangéliuma, illetve azért is, mert a *Jelenések könyve* nyelvezete (amit szintén János apostol készített) eltér az evangéliumétól (50). Legtöbb helyen konzekvens ehhez az állításhoz, (pl. 174), azonban nehezen érthető egy későbbi megjegyzése, miszerint „jóval később keletkezett János evangéliuma” (243).

Ugyanakkor az is magyarázatra szorul, hogy a Szerző a negyedik (vagy az érvelése alapján az első) evangélium írója kapcsán egyszerre állítja, hogy „fiatalkorában János evangélista is qumráni volt” (36), illetve azt, hogy baráti viszonyban lehetett főpappal (244). Holott Jézus halála okaként kiemeli, hogy a főpapok rosszállóan néztek Jézusra a qumráni múltja miatt (224)!

Az előbbieken túl a Szerző úgy értelmezi Pál apostol megjegyzését, miszerint Jézus a halottak első zsengéje (1Kor 15,20-23), hogy „Ha Jézus ténylegesen halottakat támasztott fel, akkor Pál nem írt igazat” (89). A naini ifjú, Jairus lánya és Lázár feltámasztása esetében is következetesen ragaszkodik ahhoz, hogy Jézus tetszhalottakat támasztott fel (89, 93, 186). Sőt mi több, a Mt 27,52-53 verseket is úgy magyarázza, hogy a Nagypéntek alkalmával megnyílt sírokból előjövők valójában olyan tetszhalottak voltak, akiket az akkori orvosi elképzelések alapján tévesen temettek el (257).

A könyvben nem találkozunk sem bibliográfiával, sem hivatkozással. A Szerző a könyv legelején úgy nyilatkozik, hogy Jézus életét „az oknyomozó történetírás

eszközeivel” (7) tárja fel, ugyanakkor nem érzi szükségét annak, hogy megnevezze a forrásait.

Tartalmi szempontból sajnálhatjuk, hogy a Szerző figyelmen kívül hagyja, hogy a szinoptikus beszámolókból Jézus földi működése egy, míg János evangéliumában három esztendeig tartott.

Személyes summázásom részeként legelőször is szeretném kifejezni tiszteletet és örömet, hogy van Egyházunknak olyan nyugalmazott lelkipásztora, aki időt és energiát nem kímélve azon fáradozik, hogy Jézus életéről úgy szóljon, hogy tudatosan is vállalja a saját, kisebbségi véleményét. Emellett természetesen az sem hallgatható el, hogy a könyv jelentős részét formai és tartalmi szempontból is érdemes volna újragondolni.

Nagy József

Vassányi M., Sepsi E., Voigt V., szerk.:

A spirituális közvetítő

BUDAPEST: L'HARMATTAN-KÁROLI, 2014

A tanulmánykötet valamennyi fejezete a világ szinte minden kultúrájában felbukkanó spirituális közvetítőket tárgyalja. A recenzió-műfaj formai-terjedelmi követelményei miatt nincs módom az összes tanulmány részletes ismertetésére, ezért közülük négyet fogok bemutatni, melyek elsősorban a sámánizmussal, illetve jóslással foglalkoznak. A kötet ezen fejezetei alaposan vizsgálják meg az adott témakört, és lényegretörően mutatják be az olvasóknak. A négy tanulmány a következő: *Az inuit sámán (angekkok) első rendszeres leírása* (Vassányi Miklós), *A sámán mint mediátor* (Hoppál Mihály), *A divináció mint spirituális közvetítés és a szinkronicitás összefüggései* (Sepsi Enikő), *Buile Suibhne – egy óír közvetítő a sámántól a szentig?* (Voigt Vilmos).

Vassányi Miklós tanulmánya *Az inuit sámán első rendszeres leírása* címet viseli, s részletesen kifejti, hogy a sámán mint spirituális közvetítő miként volt jelen a grönlandi eszkimók mindennapi életében. A témáról több jelentős tudományos munka napvilágot látott, a legkorábbi azonban Hans Egede (1686-1758) műve, amely *A régi Grönland új leírása* címet viseli. 1741-es megjelenését megelőzően kevés és pontatlan ismerettel rendelkeztek Európában Grönlandról és az ott uralkodó társadalmi-vallási viszonyokról. Ezt az állapotot változtatta meg a „Grönland apostola”-nak nevezett szerző, aki munkásságával kitörölhetetlenül beírta nevét az eszkimológia történetébe. *A régi Grönland új leírása* mintegy húsz fejezetet tartalmaz, melyekben Hans Egede részletesen kitér az inuit nép életmódján és Grönland földrajzán-élővilágán kívül a normannok betelepülésére és a térségben később elterjedt inuit vallásra is. Az inuit vallásra jellemző a sámán – mint közvetítő, spirituális vezető – funkciója és a személye köré kiépült hagyományok-tabuk rendszere, amely bizonyos szempontból hasonló más térségek sámánizmusához, de azoktól némely területen el is tér. Egede a következő témákat állítja kutatása középpontjába: az *angekkokká* (sámánná) válás, a *torngak* – segítőszellem – képze, az *angekkok* három legfőbb feladata, az *angekkok* utazásai a túlvilágon, a „rendkívüli sámán” képze, valamint az elvesztett lélek sámán általi visszaszerzése. A tanulmányban Vassányi Miklós az első három témát tárgyalja a történeti-filológiai elemzés módszerével és a vallástudományi értelmezés céljával.

Az *angekkokká* válás, és maga az inuit sámán fogalma is nagyon fontos az eszkimó sámánista vallási rendszer megértése szempontjából. Hans Egede művében nem határozta meg pontosan azt, hogy mi is az *angekkok*, de annyi bizonyos, hogy egy önmagát természetfeletti képességekkel rendelkezőnek beállító személyről van szó, akit Egede hol prófétaként ír le, hol pedig jóvendőmondónak nevez. Az inuit nyelvészet tanúságtétele szerint az *angekkok* szó szerinti fordítása „szellemhívó.” Ahhoz, hogy valaki „szellemhívó” legyen, el kell mennie az emberi közösségtől, hogy a tundrán vagy a távoli kősvatagban magányosan találkozhasson a szellemekkel. A találkozást követően a sámájelölt Egede szerint „meghal,” s három napig ebben az állapotban marad, míg a harmadik napon visszatér belé az élet, és „mint *angekkok* és bölcs ember tér vissza az övéihez.” A fentiekből Egede ironikus előadásmódja ellenére is világosan látszik, hogy az ember nem születik sámánnak, hanem azzá kell válnia. Ebben az átváltozásban a szellemek segítsége döntő, nélkülük a szellemhívó gyakorlatilag tehetetlen, s nem tudja elvégezni azon feladatait, melyeket a törzs megkövetel tőle. A sámánná válás egyik fő jellemzője – a sámán megszerzett képességei mellett – a segítőszellem megszerzése is.

A segítőszellemet *torngaknak* vagy *tórnaknak* hívják, és jellemzően egyfajta személyes viszony áll fenn közte és a sámán között. Ő mindig a szellemhívó közéletében van, őt és csakis őt szolgálja, valamint van saját neve, s vagy hím- vagy pedig nőnemű. Ezen felül csakis a sámán láthatja őt, más ember nem. Az inuit sámánok általában egyszerre több szellemmel is kapcsolatban állnak, hiszen nem minden szellem képes mindenfajta betegséget vagy krízist „kezelti.”

Az *angekkok*nak három feladata van. Ezek a jóslás, gyógyítás, túlvilági tájékozódás. A gyógyítás során elsősorban ráolvasást használ a sámán, ami diétával kiegészítve igyekszik megszüntetni a betegséget. A túlvilággal való kapcsolatfelvétel és az alvilágjárás képessége létfontosságú az eszkimó közösségek szempontjából, hiszen a hitük szerint a túlvilági hatalmaktól függ a sikeres vadászat és a bőséges zsákmány. Ezek hiányában a közösség napjai meg vannak számlálva. A jóslás is a sámán egyik fontos tevékenysége, a törzs tagjai tőle várják, hogy megjósoljon egyes haláleseteket, eseményeket vagy bármit a jövővel kapcsolatban, amit ők tudni szeretnének. Ilyenkor a sámán szeánszt tart, melynek során önkívületbe esik, és elváltozott hangon adja a jelenlevők tudtára a szellemek üzenetét.

Összefoglalva: a szellemhívó személye és képességei összetettek és fontosak a törzs tagjai számára. Ő a közvetítő a világok között, valamint számos módon segíti közössége működését és gyarapodását. Az, hogy képes kommunikálni a szellemekkel és a szellemvilággal, teszi őt pótolhatatlan szereplővé a grönlandi emberek életében.

Hoppál Mihály *A sámán mint mediátor* című tanulmány szerzője, melyben az eurázsiai sámánság hiedelemrendszerét vázolja fel az olvasók előtt. Ennek a hiedelemrendszernek a központi alakja a sámán, illetve sámánnő, aki a közvetítő

szerepét tölti be az emberek és a szellemek világa között. A sámán több különleges képességet birtokol, valamint fontos feladatokat végez a törzs érdekében. Ezek a túlvilági utazás, gyógyítás, jóslás, áldozás.

A sámán egyik feladata a túlvilággal való kapcsolattartás, amelynek során képes volt a szellemek segítségét kérni és utazni a világok között. A gyógyítás mindig is a sámánok fontos feladata volt, melynek révén jelentős szerepet töltöttek be a törzs életében. A sámán volt az, aki a gyógyítás mellett a jóslás képességét is birtokolta, miáltal jóslataival támogatta, irányította a vadászokat a gazdag zsákmány reményében. A fentiekén kívül gyakran ő végezte el a törzs számára fontos áldozatokat, e tevékenysége miatt sok néprajzkutató tartja őt a paphoz hasonló vallási vezetőnek. A sámánoknak a fentiekén kívül volt még egy feladatuk: a legfőbb mítoszok, legendák ismerése, megőrzése és újraéneklése. Ezáltal ők voltak azok, akik a földi világ és a szellemvilág közti kapcsolattartás mellett közvetítettek a múlt és a jelen között is.

Összefoglalva: a sámánnak ismernie kellett a hiedelemrendszer valamennyi elemén kívül a gyógyítás-jóslás-áldozás fortélyait, és azokat a gyakorlatban is tudnia kellett alkalmazni, ha ezt az adott helyzet megkövetelte.

A sámánizmus számos kontinensen létezett és létezik ma is, de van valami, ami az eurázsiai sámánokban közös, ez pedig az, hogy mindannyian felhasználták az extázis technikáját a módosított tudatállapot eléréséhez. Ehhez kapcsolódik a segítőszellem képze, aki segít a sámánnak a túlvilági utazásban, melyre az csak módosított tudatállapotban képes. Tulajdonképpen a segítőszellem az, aki szimbolikusan átviszi a sámán lelkét vagy üzenetét a szellemvilágba. Ezeknek a szellemeknek több megjelenési formája is ismert, vagy ember-, vagy állatalakot öltenek fel. De akármilyen formája is legyen a szellemnek, erős kötelék van közöttük és az őt segítségül hívó sámán között, és e kapcsolat létfontosságú eleme a sámánság hitrendszerének.

A szellemeken kívül a sámánt körbevevő tárgyak is nagyon fontosak, mindegyikük kötődik mind a segítőszellemhez, mind a túlvilághoz. A tárgyak egyfajta leképződései a túlvilágnak, így a használatuk révén a sámán képes befolyásolni ama világ eseményeit, állapotát és utazni a világok között. A tanulmányt számos kép teszi gazdaggá, melyek jól bemutatják, hogy a sámánok milyen különleges és gazdag eszköztárat használtak fel céljaik érdekében. Az egyik ilyen fontos tárgy a „sámánlétra,” mely a sámánizmus egyik legfontosabb központi elemét, a *világfát* szimbolizálja. Ez a szimbólum számos sámánság-rendszerben felbukkan, és mindegyikben ugyanazt a szerepet tölti be: ezt a létrát kell megmásznia a sámánnak a segítőszelleme segítségével, hogy kommunikálhasson a megfelelő szellemmel vagy istenséggel az emberek és a törzs érdekében.

A segítőszellemeken és a tárgyakon kívül a zene és a sámánének is fontos közvetítők. Számos ábrázolást ismerünk, amelyek a dobot mint olyan eszközt mutatják be, melynek hangja egyfajta „segítség” a sámánnak. A dobot rituális tisztelet övezi a

törzs tagjainak szemében, és emiatt sokan úgy gondolják, hogy nem is maga a sámán utazik, hanem inkább a dob hangja száll fel az istenekhez. Fontos megemlíteni, hogy nem a sámán az, aki gyógyít, hanem a szellemek, akiknél kieszközölte ezt.

A tanulmány tehát lényeges ismereteket közöl a sámánizmus főbb területeiről, melyek a mai napig meghatározzák egyes területek kulturális arculatát. A sámánság és a sámán személye az emberiség egyik fontos történelmi-spirituális gyökere, amely több kontinensen is meghatározó tényező. A sámán – mint spirituális közvetítő – egy rendkívül összetett személy, aki irracionális képességei révén képes pozitívan befolyásolni az őt körülvevő emberek életét és azt a másik világot is, amely sokak szemében ismeretlen és láthatatlan. Ő a híd, amely összeköti a múltat a jelennel és a szellemek világát az emberek világával. Szerepe és személye napjainkban is meghatározó a térség őslakói között, akik tőle és segítőszellemeitől várják a segítségnyújtást.

Sepsi Enikő tanulmánya *A divináció mint spirituális közvetítés és a szinkronicitás összefüggései* címet viseli. A tanulmányban a szerző mind a divináció – jóslás –, mind a szinkronicitás fogalmait alaposan kifejti, és bőszeges külföldi szakirodalomra hivatkozva magyarázza el a fogalmak jelentését, fontosságát és egymásra gyakorolt hatásukat.

A jóslás fogalma, gyakorlata szinte egyidős az emberiséggel. Valamennyi kultúrában megtalálhatóak a jóslás nyomai, legyenek azok pusztán legendák vagy régészeti leletek. Spirituális szemszögből nézve a jóslásnak rengeteg változata volt, de a céljuk mindig egy és ugyanaz: kifizűrkészni a jövő titkait. Az embert mindig is érdekelte az ismeretlen, legyen szó fel nem fedezett földekről vagy pedig a múlt-jelen-jövő titkairól.

A tanulmány a jósláson kívül a szinkronicitás fogalmát is részletesen tárgyalja. Szinkronicitás alatt olyan jelenséget ért, amely a három hagyományos összefüggérendszeren (idő, tér, ok-okozat) kívül létezik. A szinkronicitásról mint jelenségről akkor beszélhetünk, ha valamely külső esemény és egy belső esemény valamely jelentékeny módon egybeesik, pontosan egy időben történik meg (például egy ember halálakor az óra abban a pillanatban megáll).

Voigt Vilmos tanulmánya a *Buile Suibhne – egy óir közvetítő a sámántól a szentig?* címet viseli, s a nyugat-európai ír-skót-burgund legendák világába pillanthatunk be általa. A tanulmány központi alakja Buile Suibhne, aki a legendák szerint király volt, és abban a korban élt, amikor Írországbán a pogány és a keresztény kultúra egyszerre volt jelen. A legenda úgy tartja, hogy a király pogány volt, és nem akarta, hogy a keresztények templomot építsenek a birtokán. Emiatt egy keresztény szerzetes többször is átkot mond rá, amely végül is egy csata folyamán „fog” a királyon: Buile megőrül, és ruhátlanul beveszi magát az ír erdőségekbe.

Joggal merül fel a kérdés, hogy mi a közös egy óir pogány király és a sámánizmus között? A legendák számos olyan elemet társítanak Buile Suibhnehez,

melyek hasonlóságot mutatnak a sámánizmus klasszikus jeleihez. Ilyen elemek többek között az óír király misztikus utazásai a Föld és az Ég között, valamint az, hogy kerüli az emberi társadalommal való érintkezést. A legendák szerint többször is találkozik olyan személyekkel, akik közel állnak a spirituális világhoz (boszorkányok, szentek, papok), és akik hol ártani, hol pedig segíteni akarnak neki. Bolyongása során hatalmas utat jár be, hol a fákon, hol pedig a földön folytatva útját, és többször is felugrik az égig.

A tanulmány részletesen leírja az óír legendák egy kevésbé ismert alakját, aki első pillantásra a sámánéhoz hasonló képességeket birtokolt. Buile Suibhne alakja számos misztikus vonást visel magán, aminek köszönhetően spirituális közvetítőnek is tekinthetjük. A bolyongó király úgyszólván egy letűnt kor szelleme, története jól bemutatja a korabeli ír emberek gondolkodásmódját és hitvilágát egyaránt.

A fent részletesen bemutatottakon kívül számos további tanulmány olvasható még a kötetben, összesen három fejezetbe osztva: „Vallástörténet;” „Vallásetnológia;” „Vallásantropológia és valláslélektan.” A vallástörténeti fejezet tanulmányainak sorát Schiller Vera: *A pythia mint spirituális közvetítő* című műve nyitja, ezt követi Nagypál Szabolcs tanulmánya *A közvetítő fogalma a keresztény gondolkodásban* cím alatt. K. Gábor János *A sivatagi atyák mint közvetítők a kopt Apophthegmata Patrumban* című írása az ókori szerzetesség világába kalauzol minket, Hamar Imre pedig *Buddha tanainak közvetítése – indiai mahájána szútrák, kínai apokrif iratok, tibeti gtermák* címmel a távol-keleti vallások világába viszi az olvasót. Voigt Vilmos fent részletesen bemutatott művét Imregh Mónika *Marsilio Ficino – orvos-ságos ember vagy a szellem gyógyítója? A De vita libri tres asztrológiai és mágikus vonatkozásai* című tanulmánya követi, mely a sokarcú olasz reneszánsz egy érdekes oldalát mutatja be a nagy filozófus, Ficino idehaza kevésbé olvasott művéen keresztül. A fejezetet Spät Eszter *Akik könyvbe esnek – jezidi látók Észak- Irakban a 21. század elején* című írása zárja, mely az Irakban élő jezidi vallási kisebbség iratait és szokásait mutatja be.

A vallásetnológiai fejezetet Pócs Éva: *Kommunikáció a tiündérekkel Délkelet – Európában* című tanulmánya nyitja, majd Vassányi Miklós fent ismertetett szövege következik. Utána az inuit sámánság tematikáját Bakos Áron: *A spirituális közvetítő Franz Boas The Central Eskimo című művében. A monográfia tudománytörténeti vonatkozásai* című tanulmánya viszi tovább, ezt követi Hoppál Mihály fent tárgyalt írása. Változatlanul a sámánság témakörébe vág a két következő tanulmány is: Birtalan Ágnesről a *Sámánszleng? Mongol sámánnarratívák nyelvi tanulságai*, illetve Dyekiss Virágtól a *„Ha az emberek éheznek, minket feleslegesen hívnak sámánnak.” A nganaszan sámánok tevékenysége.*

A harmadik, utolsó fejezet a „Vallásantropológia és valláslélektan” cím alatt először Gyimesi Júlia *Spiritizista médiumok a magyar pszichológia történeté-*

ben című tanulmányát közli, amelyet Lázár Imre *Az áldozat rózsafüzére – egy magánkinyilatkoztatás dokumentumai* című írása követ. Korpics Márta *A látnok mint közvetítő* és Lovász Irén „*Médium vagyok*” – egy női spirituális közvetítő *Budapesten* című írásait Sepsi Enikő fent már tárgyalt tanulmánya követi. A kötetet két pszichológiai és egy irodalomtudományi tanulmány zárja: egyfelől Mirnics Zsuzsanna, Vass Zoltán és Kövi Zsuzsanna *Bensőséges kapcsolatok és istenkép*, valamint Zsirosné Seres Judit, Vass Zoltán és Mirnics Zsuzsanna *Spirituális közvetítő személyek és terek* című, másfelől Spannraft Marcellina *A költő mint spirituális közvetítő* című tanulmánya.

Pető László

A VALLÁSTUDOMÁNYI SZEMLE CÍMŰ FOLYÓIRAT JELLEGÉRŐL ÉS CÉLJAIRÓL

1. A *Vallástudományi Szemle* című folyóirat 2005 tavaszán indult, első két száma 2005-ben jelent meg. A szerkesztőségben és a szerkesztő bizottságban az ország jelentősebb vallástudományi műhelyének több neves munkatársa található. A folyóirat évente négyszer jelenik meg. Az alapító jogokat a Károli Gáspár Református Egyetem gyakorolja.

2. Annak ellenére, hogy a folyóirat egy intézmény égisze alatt jelenik meg, kezdettől szélesebb alapra helyezkedve értelmezi önmagát. Sokak véleménye szerint világos ugyanis, hogy egy felekezetsemleges vallástudományi folyóirat fontos hiánypótló a magyar folyóiratok palettáján. Eddig a vallástudomány különböző területei jobbára a különböző vallások, felekezetek által indított orgánumban jelentek meg, a semleges, „világi” fórum, szerteágazó okok miatt több évtizede hiányzik, holott egyre növekvő igény van rá.

3. A folyóirat publikációs lehetőséget, véleménycsere és vitafórumot kíván teremteni a vallástudományt, annak bármely területét és azt bármilyen világnézeti alapról művelők számára. Senkit nem rekeszt ki, nincs semmiféle előzetes fenntartása senkivel szemben, mindenkit szívesen lát szerzői között, akinek értékes gondolatai, figyelemreméltó tudományos eredményei, vagy egyéb értékes mondandója van a vallástudományhoz kapcsolódóan.

4. Fontosnak tartja, hogy közölje, és ha kell, ütköztesse a különböző tudományos álláspontokat. Az írások szerzőjük álláspontját, felfogását képviselik, és nem a szerkesztőségét. A folyóirat nyitott akar lenni minden vélemény és minden kritika számára, amíg az megmarad a tudomány keretein belül (tehát nem vallások vagy személyek ellen irányul), viszont elzárkózik attól, hogy bármilyen vallást vagy felekezetet hasábjain akár propagáljanak, akár támadjanak.

5. Ösztönzője, gerjesztője akar lenni e tudományterületen a különféle műhelymunkának, előmozdítója akar lenni a tudományszervezés terén a vallástudomány akadémiai szintű felfejlesztésének, hozzá akar járulni a vallástudomány tartalmi és szervezeti épüléséhez.

6. Rendszeresen hírt kíván adni a tudományág eredményeiről. Bemutatja a megformált és akkreditált szakképzési tanterveket, forráskutatásokat közöl, hírt ad

tudományos fokozat szerzésekről, védésekről, habilitációkról, az MTA Vallástudományi Elnöki Bizottsága munkájának közérdeklődésre számot tartó elemeiről.

7. Recenzió rovata folyamatosan figyelemmel kíséri és bemutatja a tudományág friss könyvanyagát, tankönyveket, filmeket és egyéb médiumokat, ismerethordozókat.

A fent említett törekvésekhez még azt szükséges hozzáfűzni, hogy az eddig kikerült irányok nem zártak, a profil rugalmas, alakítható, fókusza bármerre és bármikor tágítható, nem akar lemaradni semmiféle olyan mozzanatról, mely a vallások, a hozzájuk kapcsolódó szervezetek és fórumok, egyáltalán a vallásos emberek, vagy a nem vallásos emberek, az emberiség élete, életminősége szempontjából jelentős, illetékesnek érzi magát az ember és a transzcendencia viszonyának, küzdelmének minden fontos mozzanatában.

A Vallástudományi Szemle szerkesztősége

ÚTMUTATÓ SZERZŐKNEK ÉS SZERKESZTŐKNEK

A szöveget Word formátumban, *rtf* kiterjesztéssel kérjük elektronikus úton elküldeni a következő címre: vallastudomanyiszemle@kre.hu. Tanulmányok esetében általában 1 szerzői ív (mindennel együtt kb. 40 000 leütés) terjedelmű írásokat várunk, de indokolt esetben hosszabb is lehet a szöveg. Recenziók esetében a várt terjedelem 5000-10 000 leütés.

A szöveget a lehető legkevesebb formázással kérjük. A főszövegben használt alaptípus a 12 pontos Times New Roman legyen, lábjegyzetben 10 pontos Times New Roman. Ha a szöveg külön fontkészletet igényel, kérjük azt csatolni, valamint a szöveget pdf formátumban is csatolni, az idegen fontkészleten írt szöveg ellenőrzése céljából. A főszöveget sorkizártan, 1,5-es sortávolsággal, a bekezdések elején behúzás nélkül kérjük. A lábjegyzetet sorkizártan, szimpla sortávolsággal.

A hivatkozásokat lábjegyzetekkel és nem végjegyzetekkel kérjük. Nem kötelező, de szívesen vesszük, ha van a tanulmányok végén külön bibliográfia, ilyenkor ajánljuk a jegyzetekben a szerző és évszám feltüntetésével megadott rövid hivatkozást. Ha nincs külön irodalomjegyzék, akkor az első hivatkozás esetében teljes hivatkozást kérünk, minden bibliográfiai adattal, utána pedig a további hivatkozásokban a rövid, szerzőt és évszámot megadó hivatkozással. Kérjük, hogy *i. m.* hivatkozást csak abban az esetben használjanak, ha egy szerzőtől egyetlen művet idéznek.

A szerző vezetéknévét kiskapitálissal kérjük, folyóiratcikk, könyvfejezet címét idézőjelek között, normál betűvel; folyóirat, könyv címét dőlt betűvel.

HIVATKOZÁSOK TELJES LÁBJEGYZETBEN ÉS A BIBLIOGRÁFIÁBAN

1. Könyv és könyvfejezet esetében:

SZERZŐ: *Cím*, Kötetszám, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

SZERZŐ: „Fejezetcím”. in *Uő: Könyvcím*, Kötetszám, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

2. Gyűjteményes kötetek és bennük megjelenő írások esetében:

SZERKESZTŐ – SZERKESZTŐ (szerk.): *Cím: Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám.

SZERZŐ: „Cím”. in Szerkesztő – Szerkesztő (szerk.): *Cím: Alcím*, Kiadás helye, Kiadó, Évszám, Hivatkozott oldalak.

3. Folyóiratcikkek esetében:

SZERZŐ: „Cím”. *Folyóirat címe*, Évfolyszám római számmal, Évszám/Sorszám. Hivatkozott oldalak.

4. Heti- és napilapokban megjelent cikkek esetében:

SZERZŐ: „Cím”. *Lap címe*, Évfolys, Lap száma, Évszám. Hónap. Nap. Oldalszám.

HIVATKOZÁSOK RÖVID LÁBJEGYZETBEN

1. Egy szerző egy művének használata esetén:

SZERZŐ: i. m. Hivatkozott oldalak.

2. Egy szerző több művének használata esetén:

SZERZŐ (Évszám): Hivatkozott oldalak.

3. Előző lábjegyzetben hivatkozott irodalom másik szövegrésze esetében:

Uo. Hivatkozott oldalak.

Minden esetben pontos irodalmi hivatkozást kérünk, megjelölve a pontos kezdő és záró oldalszámot (tehát kerüljük a 251kk. vagy 251sq. formát), a két oldalszám között gondolatjellel (–). Kérjük, az oldalszámot (p. vagy o.) csak abban az esetben egyértelműsítsék, ha a hivatkozott munka jellegéből (katalógus, képkötet) nem volna egyértelmű, hogy oldalszámról van szó. Internetes hivatkozások esetében kérjük ellenőrizni, hogy a hivatkozott oldal elérhető-e, és az utolsó megtekintés dátumát kérjük zárójelben megadni.

Klasszikus auktorok idézésénél nem kell kiskapítalist alkalmazni. Auktorok neveit és műveit lehetséges a szakmában elfogadott rövidítésekkel jelezni, külön magyarázat, feloldás nélkül. Tudományos közéletünkben kevésbé ismert szakfolyóiratok, sorozatok, kézikönyvek címét ne rövidítve írják, csak akkor, ha van a cikk végén bibliográfia vagy rövidítésjegyzék.

Idégen nyelvű, latin betűs idézeteket, kifejezéseket kérjük dőlt betűvel szedni. A görög, héber, kopt és szír idézeteket a megfelelő betűvel (más nyelvű szövegeket is szívesen látunk eredeti írásmóddal). Kérjük, hogy ne külön héber, görög stb. betűkészletet használjanak, hanem *unicode* betűket (ha egyes

ékezetes betűket az alaptípussal nem tudnak létrehozni, Palatino Linotype betűtípust ajánlunk)! Dőlt betűs idézetek esetén nem szükséges idézőjelet is használni. Ha az idézet zárójelen belül szerepel, a zárójel is legyen dőlt.

A görög neveket a tudományos helyesírási átírásban, egy cikkben belül következetesen kérjük megadni. A görög neveket ne a latinos átírásban adjuk meg (pl. Achilles, Homerus stb.).

Képek esetén a képaláírásokat a szöveg végén beszámozva kérjük megadni. A képeket ne ágyazzák be a dokumentumba, hanem külön képfájlban, a lehető legnagyobb méretben és felbontásban (minimum 1000×1000 pixel) küldjék, és a szövegben egyértelműen jelöljék, hová kérik beilleszteni azokat.

Recenzió esetében a recenzeált könyv minden könyvészeti adatát kérjük megadni a cikk címében vagy alcímében.

A korrektúrát a Word *Eszközök* menüjének *Változások követése* gombja alatt a *Módosítások elfogadása vagy elvetése* lehetőségnél, az *Elfogadja*, illetve *Elveti* gombokkal az adott helyen jelezve kérjük vissza.

A Vallástudományi Szemle szerkesztősége

A FOLYÓIRAT MEGVÁSÁROLHATÓ

Budapest

Püski Kiadó Kft. Könyvesház

1013 Bp. Krisztina krt. 26.

Írók Boltja

1061 Bp. Andrássy út 45.

Bibliás Könyvesbolt

1092 Budapest, Ráday u. 28.

Szent István Társulat Könyvesboltja

1053 Bp. Kossuth Lajos u. 1.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Könyv- és Jegyzetbolt

1088 Bp. Múzeum krt. 6–8.

L'Harmattan Könyvesbolt

1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.

Párbeszéd Könyvesbolt

1085 Budapest, Horánszky u. 8.